payel

5. basım

SEVGİNİN VE ŞİDDETİN KAYNAĞI

Çevirenler: Yurdanur Salman/Nalân İçten

ERICH FROMM

ERICH FROMM

SEVGİNİN VE ŞİDDETİN KAYNAĞI

5. BASIM

PAYEL YAYINLARI : 51
Bilim Kitapları : 14

ISBN 975-388-019-7

Dizgi-baskı: Teknografik Matbaası

•

Kapak düzeni: Burçak Evren

•

Kapak filmleri: Ebru Grafik

•

Kapak baskısı: Çetin Ofset

•

Cilt: Esra Mücellithanesi

Ruhbilimci, toplumbilimci, düşünür ve yazar Dr. Erich Fromm 1900'de, Frankfurt-am-Main'da doğdu. Heidelberg, Frankfurt ve Münih Üniversiteleri'nde ruhbilim ve toplumbilim okudu; 1922'de Heidelberg Üniversitesi'nden doktorasını aldı. Münih'te ruhhekimliği ve ruhbilim konularında çalışmalarını sürdürdükten sonra Berlin Ruhçözümleme Enstitüsü'nde eğitim görerek burayı 1931'de bitirdi.

Dr. Fromm 1933'te Chicago Ruhçözümleme Enstitüsü'nün çağrısı üzerine Birleşik Amerika'ya gitti. 1934'te Frankfurt Toplumsal Araştırma Enstitüsü'yle birlikte New York'a taşındı; 1938'e dek bu Enstitü'nün üyesi olarak kaldı. Sonra özel olarak çalışmaya başladı ve Columbia Üniversitesi'nde dersler verdi. 1946'da William Allonson White Ruhhekimliği, Ruhçözümleme ve Ruhbilim Enstitüsü'nün ilk kurucularından biri oldu. Yale, New York Üniversitesi, Bonnington College ve Michigan Devlet Üniversitesi'nde de dersler verdi. 1949'da Ulusal Özerk Meksika Üniversitesi'nde kendisine önerilen profesörlüğü kabul etti; Üniversite'deki Tıp Okulu'nun Lisans Üstü Bölümüne bağlı Ruhçözümleme Bölümü'nü kurdu; 1965'te emekliye ayrıldıktan sonra burada kendisine onursal profesörlük önerildi. Dr. Fromm 1980 yılında uzun süredir yaşamakta olduğu İsviçre'de öldü.

Yapıtın özgün adı: The Heart of Man
Its Genius for Good and Evil

•

Türkçe birinci basım: Şubat 1979

•

İkinci basım: Ekim 1979

•

Üçüncü basım: Kasım 1982

•

Dördüncü basım: Şubat 1987

•

Beşinci basım: Mayıs 1990

ERICH FROMM

SEVGİNİN VE ŞİDDETİN KAYNAĞI

İngilizce aslından çevirenler

YURDANUR SALMAN
NALÂN İÇTEN

PAYEL YAYINEVİ
İstanbul

Erich Fromm'un yayınlarımız
arasında çıkan öteki yapıtları:

- SEVME SANATI (8. basım)
- İNSANDAKİ YIKICILIĞIN KÖKENLERİ (2 cilt)
- SAĞLIKLI TOPLUM (2. basım)
- ÖZGÜRLÜKTEN KAÇIŞ
- UMUT DEVRİMİ (çıkacak)

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ

Bu kitap, önceki kitaplarımın bazılarında sunulan düşüncelerle bu düşünceleri geliştirmek için yaptığım girişimleri kapsıyor. *Özgürlükten Kaçış*'ta özgürlük sorununa, sadizm, mazoşizm ve yıkıcılığa değinmiştim; bu arada klinik deneyler ve kuramsal kurgular beni, yıkıcılığın çeşitli biçimleriyle, bana göre daha derin olan bir özgürlük anlayışına yöneltti. Doğrudan ya da dolaylı olarak yaşamın hizmetinde olan çeşitli saldırı türleriyle yaşam sevgisi, «biophilia»ya (yaşamı sevme, ondan haz duyma —*Çev.*) karşılık yıkımın kötü bir türü, gerçek bir ölüm sevgisi olan «necrophilia»yı (ölülere karşı cinsel haz duyma —*Çev.*) saptadım. *Kendini Savunan İnsan*'da tanrısal esinlere ya da insanların yaratmış olduğu yasa ve anlaşmalara değil, insan doğasına ilişkin bilgilerimize dayanan ahlâksal normlar sorununu inceledim. Bu kitapta sorunu daha geniş bir açıdan ele alıyor, kötülüğün ne olduğunu, iyiyle kötü arasındaki seçmeyi inceliyorum. Son olarak da bu kitabın *Sevme Sanatı*'nın tamamlayıcısı olduğunu belirtmem gerekir. *Sevme Sanatı*'nda asıl konu kişinin sevme yetisiyken, burada kişinin yoketme yetisi, narsisizm ve kandaşla cinsel ilişki saplantılarıdır. Burada sevgisizliğin tartışması sayfalar tutsa da, sevgi sorunu daha yeni, daha geniş bir açıdan, yaşam sevgisi açısından ele alınmıştır. Ölüm sevgisi, kandaşla cinsel ilişki bağlılıkları içinde birlikte yaşama ve hastalıklı narsisizmin doğurduğu «çürüme belirtisi»ne karşılık yaşam sevgisinin, bağımsızlığın, narsisizmden kurtulmanın «gelişme belirtisi»ni yarattığını göstermeye çalıştım.

Beni çürüme belirtilerini incelemeye iten şey, yalnızca klinik deneylerin sonuçları değil, geçen yıllardaki toplumsal ve siyasal gelişmeler oldu. Nükleer savaşın sonucunun bilinmesine, bu konudaki tüm iyi niyete karşın, nükleer silâhlanma yarışı ve soğuk savaşın getirdiği savaş olasılığı, tehlikenin büyüklüğü karşısında bu olasılıktan kurtulma çabalarının neden bu denli zayıf kaldığı sorusu çok büyük bir önem kazanıyor. Bu durum beni, insanın cansız bir nesneye dönüştürüldüğü, kaygılarla, yaşama karşı nefretle değilse bile, boşvermişlik duygusuyla dolu olduğu düşüncesine, durmaksızın gelişen makinalaşmış sanayi içinde insanın yaşama karşı duyduğu umursamazlığı incelemeye yöneltti. Başkan John F. Kennedy'nin öldürülmesinde olduğu gibi günümüzdeki çocuk suçluluğunda da kendini gösteren şiddet eğilimini anlayıp açıklayabilirsek belki değişmeyi sağlayacak ilk adımı atabiliriz. Bu durumda —nükleer savaş çıkmasa bile— yeni tür bir barbarlığa yönelip yönelmediğimiz, ya da insancı geleneğimizi yenileme olasılığının elimizde bulunup bulunmadığı sorusu çıkıyor karşımıza.

Bu kitabın amacı, yukarıda sözettiğim sorunların yanısıra, ruhçözümleme konusundaki görüşlerimin Freud'un kuramlarıyla bağlantısını açıklığa kavuşturmaktır. «Kültür okulu» ya da «Yeni Freud'çuluk» diye adlandırılan yeni ruhçözümleme okuluna bağlıymış gibi sınıflandırılmayı hiçbir zaman kabul etmedim. Bence, bu yeni okulların çoğu değerli görüşler geliştirirken Freud'un önemli bulgularından çok şey yitirmişlerdir. Ben, kesinlikle «Ortodoks bir Freud'çu» değilim. Aslında altmış yıl içinde hiçbir değişikliğe uğramayan her kuram, değişmediğinden, kuramcının ilk ortaya koyduğu kuramla aynı olamaz artık; köhneleşmiş bir yineleme olup çıkar, yinelenip durduğu için de bozulur. Freud'un temel bulguları, belli bir düşünsel görüş çerçevesi içinde, yüzyılın başında birçok doğabilimcinin kabul ettiği mekanik bir maddecilik akımı içinde benimsenmişti. Buna göre Freud'un düşüncesinin geliştirilmesi bambaşka bir düşünsel görüş çerçevesini, *diyalektik insan-*

cılık görüşünü gerektirir. Bu kitapta Freud'un Oedipus kompleksi, narsisizm, ölüm içgüdüsü gibi en önemli bulgularının onun felsefî öncülleriyle engellendiğini göstermeye çalıştım; Freud'un bulguları, onun felsefî öncüllerinden kurtulduktan sonra yeni bir görüş çerçevesine aktarılarak büyük bir güç ve anlam kazanmıştır[1]. Benim inancıma göre, Freud'un temellerini attığı çalışmayı verimli bir biçimde geliştirebilmek için bu çalışmanın insancı bir görüş çerçevesiyle, bu çerçevenin de acımasız bir eleştiri, ödün vermez bir gerçekçilik ve akılcı bir inançla uzlaştırılıp bağdaştırılması gerekir.

---

1 Bu ruhçözümleme görüşünün, «varoluşçu çözümleme» diye adlandırılan görüş olarak, Freud'un kuramının yerine geçmek üzere önerilmediğini vurgulamak isterim. Freud'un kuramının yerine konmak istenen bu görüş, çoğu zaman sığdır; Heidegger ya da Sartre'dan (ya da Husserl'den) alınan sözcükleri klinik bulgularla ciddî bir biçimde, derinliğine bağdaştırmadan kullanır. Bu yargı, bazı «varoluşçu» ruhçözümleyiciler için geçerli olduğu gibi, Sartre'ın zekice olsa da sağlam bir klinik temelden yoksun olan yüzeysel ruhbilimsel düşünceleri için de geçerlidir. Heidegger'inki gibi Sartre'ın varoluşçuluğu da yeni bir başlangıç değil, bir sonuçtur. Hitler ve Stalin rejimlerinden, iki dünya savaşının yıkımlarından sonra Batı insanının umutsuzluğunu anlatır; ne var ki, yalnızca umutsuzluk da değildir onların anlattıkları. Bunlar, aşırı bir burjuva bencilliğinin ve tekbenciliğinin belirtileridir. Heidegger gibi Nazizm'e yakınlık duyan bir düşünürü ele alırsak bunu anlamak daha kolay olur. Marksist düşünceyi temsil ettiğini ve geleceğin düşünürü olduğunu iddia eden Sartre konusunda durum daha yanıltıcıdır; Sartre'ın kendisi, eleştirdiği ve değişmesini istediği toplumdaki *Anomie** ruhunun ve bencilliğin bir örneğidir. Tanrı'nın sağladığı ve güvence altına aldığı yaşamın hiçbir anlamı olmadığı inancına gelince, bu inanç önceleri pek çok sistemde benimsenmiştir; dinler arasındaysa en çok Budizm tarafından tutulmuştur. Bununla birlikte bütün insanlar için geçerli nesnel değerlerin bulunmadığını savunur, bencil bir keyfiliğe dönüşen özgürlük görüşünü benimserken Sartre ve izleyicileri, insancıl gelenekle birlikte tanrılı ve tanrısız dinlerin en önemli başarısını gözden kaçırmış oluyorlar.

* *Anomie*: Toplumda düzen ve yasa yokluğu; düzensizlik, yasasızlık. (*Çev.*)

Bir şeyi daha belirtmek istiyorum: Bu kitaptaki düşünceler, bir ruhçözümleyici (bir ölçüde toplumsal sürecin izleyicisi) olarak yaptığım klinik çalışmaların sonuçlarına dayansa da, bu belgelerin çoğunu vermedim burada. Bu belgeleri, insancı ruhçözümleme kuramı ve tedavisiyle ilgili daha geniş bir çalışmada sunmayı düşünüyorum.

Son olarak özgürlük, gerekircilik ve seçenekçilik bölümüyle ilgili eleştirel önerileri için Paul Edwards'a teşekkür borçlu olduğumu açıklamak isterim.

ERICH FROMM

1

İNSAN — KURT MU, KUZU MU?

Bazıları insanların kuzu, bazıları da kurt olduğuna inanır. Bunların ikisi de kendi görüşlerini destekleyecek uygun kanıtlar bulabilirler. İnsanların kuzu olduğunu ileri sürenlerin şunları belirtmeleri yeter: Kendileri için zararlı olsa bile, insanlar onlara söylenenlerden kolaylıkla etkilenirler; yıkımdan başka birşey getirmeyen savaşlarda önderlerini körü körüne izlerler; belli bir inançla söylenen, *kaba kuvvetle de desteklenen her şeye —papazların* ve kralların sert tehditlerinden gizli ya da açık dolandırıcıların kandırıcı çağrılarına dek her türlü saçmalığa— inanırlar. Bu durumdaki insanların çoğu, kendilerini kandırmak için korkutucu ya da tatlı bir sesle konuşanların karşısında kendi isteklerinden vazgeçmeye hazır, kolaylıkla etkilenebilen, yarı uyanık çocuklara benzerler. Gerçekten de çoğunluğa karşı direnecek ölçüde güçlü inancı olan kişi kural değil, istisnadır; çağdaşlarının alaya aldığı, ama yıllar sonra hayran olunacak bir istisna.

Büyük Engizitörler ve diktatörler kendi düzenlerini oluştururken insanların kuzu olduğu fikrine dayanmışlardır. Dahası, insanların kuzu ya da koyun olduğu, bu nedenle kendileri adına karar verecek önderlere gereksinme duydukları inancı yüzünden önderler de şuna içten inanmışlardır: Kendileri, insanlara istediklerini verdiklerinde —acı olsa da— ahlâksal bir görevi yerine getirmekte, insanların omuzlarından sorumluluk ve özgürlük yükünü almaktadırlar.

İnsanların çoğu koyunsa, nasıl oluyor da bir koyunun yaşamından farklı oluyor yaşamları? İnsanlık tarihi kanla yazılmıştır; insanın istencini kırmak için şiddetin şaşmaz bir biçimde uygulandığı bir tarihtir bu. Hitler milyonlarca Yahudi'yi tek başına mı yok etti? Stalin siyasal düşmanlarını kendi başına mı ortadan kaldırdı? Bu kişiler yalnız değildiler; kendileri için yalnız isteyerek değil, koşa koşa adam öldüren, işkence yapan binlerce yardımcıları vardı. İnsanın insana karşı acımasızlığına her yerde —acımasız savaşlarda, cinayet ve ırza geçmelerde, güçlünün güçsüzü sömürmesinde, işkence gören, acı çeken canlıların inlemelerine kimsenin kulak vermemesinde, bunlara herkesin yüreğini kapamasında— tanık olmuyor muyuz? Bütün bunlar Hobbes gibi düşünenleri *homo homini lupus* (insan insanın kurdudur) inancına götürdü. Bu gerçekler bugün de çoğumuza, insanın doğuştan kötü ve yıkıcı olduğunu, en çok sevdiği eğlenceden, daha azılı katillerden korktuğu için vazgeçen bir katil olduğunu düşündürüyor.

Oysa her iki sav da bizi şaşkınlığa düşürüyor. Geçmişte açık ya da gizli birçok katili ya da sadisti kişisel olarak tanımış olabiliriz; ama bunlar kural değil, istisnadır. Sizin, benim ya da birçok normal insanın kuzu postuna sarınmış kurtlar olduğumuza, «gerçek kişiliğimizin» şimdiye dek bizi hayvanlar gibi davranmaktan alıkoyan yasaklardan kurtulduğumuz zaman ortaya çıkacağına mı inanmalıyız? Doğru olmadığını kanıtlamak kolay olmasa da bu görüş bütünüyle inandırıcı değildir. Günlük yaşamda insanların misilleme korkusu duymadan girişebileceği sayısız zulüm ve sadizm olanakları vardır; ama çoğu insan bu olanakları kullanmaz. Aslında insanların çoğu zulüm ve sadizmle karşılaştıklarında belli bir hoşnutsuzlukla tepki gösterirler.

Öyleyse burada ele aldığımız şaşırtıcı çelişkiden başka ve ondan daha iyi bir açıklama bulunabilir mi? Bu sorunun en yalın yanıtı olarak, az sayıda kurtla bir sürü koyunun bir arada yaşadığını mı kabul edelim? Kurtlar öldürmek, koyunlar birisinin peşinden gitmek istiyorlar. Bu yüzden kurtlar koyunlara adam öldürtüyor, cinayet işletiyor,

insan boğazlatıyorlar; koyunlar da hoşlandıklarından değil, yalnızca birisinin peşinden gitmek istedikleri için boyun eğiyorlar buna. Gene de katiller, yaptıklarının soylu bir şey olduğunu kanıtlamak için masallar uydurmak zorunda kalıyorlar. Koyunların çoğunun kendileri gibi davranmalarını sağlamak için kurtlar, özgürlüklerinin tehdit edildiğini, süngülenen çocukların, ırzlarına geçilen kadınların, çiğnenen onurların öcünü aldıklarını söylüyorlar. Yanıt akla uygun görünüyor, gene de bazı kuşkular var. Bu yanıtla iki ayrı insan ırkının —kurtların ve koyunların— bulunduğu mu söylenmek isteniyor? Dahası, yaradılıştan öyle olmadıklarına göre, nasıl oluyor da koyunlar, şiddet kendilerine kutsal bir görev olarak da sunulsa, kurtlar gibi davranmaya razı edilebiliyorlar? Kurtlar ve koyunlarla ilgili varsayımımız akla yatkın değildir; bu durumda kurtların, insan yaradılışının temel niteliğini gösterdiği, çoğunluğa göre daha açık bir biçimde gösterdiği, doğru olmasın sakın? Bütün bunlardan sonra, bu iki yanlı olasılığın bütünüyle yanlış olduğunu da düşünebiliriz. Belki insan *hem* kurttur *hem* de koyun — ya da *ne* kurttur *ne de* koyun.

Ulusların düşmanlarını yok etmek için en yıkıcı güçleri kullanmayı tasarladıkları, kendilerinin de bu yıkımda yok olacaklarını bilmelerine karşın amaçlarından vazgeçmedikleri günümüzde, bu soruların yanıtları büyük bir önem taşıyor. İnsanın doğuştan yok etme eğilimi taşıdığına, şiddet ve güç kullanma gereksinmesinin insanın içinden doğduğuna inanırsak gittikçe artan vahşete karşı direncimiz zayıflayacaktır. Bazılarımız daha ileri ölçüde olmak üzere, *hepimiz* kurtsak, kurtlara karşı neden direnelim o zaman?

İnsanın kurt mu, kuzu mu olduğu sorusu, daha geniş ve daha genel bir anlamda, Batıdaki tanrıbilimsel ve düşünsel görüşün en temel sorunlarından birinin başka biçimde dile getirilişidir: İnsan aslında kötü ve çürümüş müdür, yoksa iyi ve kusursuz kılınabilecek bir yaratık mıdır? Tevrat'ta insan temelde çürük olarak kabul edilmez. Adem'le Havva'nın Tanrı'nın *buyruğunu dinlememeleri* günah

olarak adlandırılmaz; kitabın hiçbir yerinde bu başkaldırmanın insanı kötüleştirdiğini gösteren bir şey yoktur. Tam tersine bu başkaldırma insanın kendisinin farkında olmasını, seçme yetisini kullanabilmesini sağlar. Böylece son çözümlemede bu ilk başkaldırma eylemi, insanın özgürlüğe doğru attığı ilk adımdır. Öyle anlaşılıyor ki, Adem'le Havva'nın başkaldırması Tanrı'nın planladığı bir şeydir; çünkü peygamberlerin getirdiği görüşe göre insan, Cennet'ten kovulmasaydı, kendi tarihini yaratamayacak, insanca güçlerini geliştiremeyecek, *henüz* birey olmadığı eski uyumun yerine tam gelişmiş bir birey olarak doğayla yeni bir uyum kuramayacaktı. Ayrıca peygamberlerin Kurtarıcı'nın geleceğini söyleyen görüşlerinde de insanın kesinlikle temelde kötü olmadığı ve Tanrı'nın özel bir lûtfu olmaksızın kurtarılabileceği sezilir. Ancak bu görüşlerde insanın iyilik yetisinin her zaman ağır basacağı gibi bir anlam yoktur. İnsan kötülük yaparsa daha kötü olur. Bu yüzden kötülüğünü sürdürdüğü için Firavun'un yüreği «katılaşır»; öylesine katılaşır ki artık değişme ya da tövbe etme olanağı kalmaz. Tevrat'ta iyi edimler ölçüsünde kötü edimlere de örnekler verilir; Kral Davud gibi yüce kişiler bile kötülük yapanların dışında bırakılmaz. Tevrat'taki görüş, insanda iki yetinin —iyilik ve kötülük yapma yetisinin— bulunduğu, insanın iyiyle kötü, kutsamayla lânet, yaşamla ölüm arasında seçme yapabileceği yolundadır. Tanrı bile insanın bu seçmesine karışmaz; iyiliği gerçekleştirecek ölçütleri öğretmek, kötülüğü tanıtmak, insanları uyarmak ve direnmelerini sağlamak amacıyla habercilerini, peygamberlerini göndererek yardım eder onlara. Bunlar yerine getirildikten sonra insan «iki yönlü çabası»yla (iyiliğe ve kötülüğe yönelik çabasıyla) başbaşa bırakılır ve karar yalnızca onun olur.

Bunun Hıristiyanlık'taki gelişimi değişik olmuştur. Hıristiyan Kilisesi'nin gelişmesi sırasında Adem'in başkaldırması günah sayıldı. Bu, öylesine büyük bir günahtı ki yalnız Adem'in kişiliğini bozmakla kalmadı onun tüm çocuklarını da lekeledi; öyle ki, insan artık kendi çabasıyla bile

bu kötülükten kurtulamıyordu. Ancak Tanrı'nın lütfu insanlar için ölen İsa'nın ortaya çıkışı, insanın kötülüğüne son verebilir, İsa'yı benimseyenlere kurtuluş yolunu açabilirdi.

Ne var ki bu ilk günah dogmasına Kilise'de hiç karşı çıkılmamış değildi. Pelagius buna karşı çıktıysa da başarılı olmadı. Kilise içindeki Yenidendoğuş insancıları doğrudan doğruya karşı çıkıp yadsıyamadıysalar da bu görüşü çürütmeye çalıştılar; oysa bu arada kilise içinde bazı kimseler buna daha aşırı bir biçimde karşıydılar. Luther'e gelince o, insanın doğuştan kötü olduğu konusunda daha köklü bir inanca sahipti; oysa Yenidendoğuş ve Aydınlanma döneminin aydınları buna ters bir yönde büyük bir adım attılar. Bu düşünürler, insanda kötülüğün bütünüyle koşulların sonucunda doğduğunu, bu yüzden insanın seçme durumunda olmadığını savunuyorlardı. Kötülüğü yaratan koşulları değiştirin, insanın doğuştan gelen iyiliği hemen ortaya çıkacaktır, diyorlardı. Bu görüş Marx'la onun izleyicilerinin de düşüncelerini etkilemiştir. İnsanın iyiliğine olan inanç Yenidendoğuş'la başlayan büyük ekonomik ve siyasal gelişmelerin bir sonucu olarak insanın kendine güvenmesinden doğuyordu. Bunun tersine Birinci Dünya Savaşı'yla başlayıp Hitler'le Stalin'den öteye evrensel yoketme eylemi için yapılan bugünkü hazırlıklara dek uzanan Batı'daki ahlâksal çöküş, insanın kötülüğüne olan geleneksel inancı aynı yoğunlukla geri getirdi. Geleneksel inancın bu yoğunlukla geri gelmesi, insanın doğuştan getirdiği kötülük yetisinin küçümsenmesine karşı şifalı bir merhemdi aslında — ama bu tutum, insana olan inancını yitirmeyen kimselerin, bazan yanlış anlaşılarak, bazan da görüşleri çarpıtılarak alaya alınmalarına yol açtı.

İnsanın kötülük yetisini küçümsemekle suçlanan, görüşleri yanlış değerlendirilen birisi olarak ben, düşüncelerimde bu türden duygusal bir iyimserlik bulunmadığını belirtmek isterim. Uzun klinik deneylerden geçen bir ruhçözümleyici olarak benim insanın içindeki yıkıcı güçleri küçümsemem gerçekten zor olurdu. Bir ruhçözümleyici ağır

hastalarda bu yıkıcı güçlerin etkisini görür, bu güçleri durdurmanın ya da enerjiyi yapıcı bir yöne çevirmenin ne denli güç olduğunu deneyleriyle saptar. Birinci Dünya Savaşı'nın başlangıcından bu yana kötülüğün fışkırırcasına dışa dökülmesine ve yıkıma tanık olmuş birisi için insan yıkıcılığının şiddetini ve yoğunluğunu görmemek de olanaksızdır. Bununla birlikte günümüzde insanları —aydınları olduğu gibi sıradan insanları da— gittikçe artan bir hızla saran çaresizlik duygusu onları yeniden çürüme ve ilk günah görüşünü benimsemeye sürükleyebilir. Bu görüş, insanın doğuştan getirdiği yıkıcılığın bir sonucu olduğundan savaşın durdurulamayacağını savunan yenilgici tutumun akla uydurulmuş biçiminden başka birşey değildir, Kusursuz gerçekçiliğine dayanarak kendi kendini yücelten bu görüş iki açıdan gerçekçi değildir. İlk olarak, yıkıcılık girişimlerinin yoğun olması hiç de bunların yenilemeyecek ya da ağır basacak girişimler olduğunu göstermez. Bu görüşteki ikinci yanlış, savaşların her şeyden çok ruhsal güçlerden doğduğunu savunmaktır. Toplumsal ve siyasal olguların ışığında bu «ruhsallık» yanlışı üzerinde uzun uzun durmak gereksizdir. Savaşlar siyaset, askerlik ve iş alanındaki önderlerin toprak kazanmak, doğal kaynakları ele geçirmek, ticari çıkarlar sağlamak amacıyla aldıkları kararların sonucunda çıkar. Savaşlar başka bir gücün insanın kendi ülkesine yönelttiği gerçek ya da varsayılan tehditlerine karşı savunma amacıyla ya da önderlerin kişisel şan ve ünlerini artırmak amacıyla yapılır. Bu önderler sıradan bir insandan pek farklı olmayan, başkaları için kendi çıkarlarından vazgeçemeyecek bencil kişilerdir; ama zalim ve kötü kişiler de değillerdir. Bu tür —sıradan bir yaşam içinde zarardan çok iyilik yapacak— insanlar milyonları yönetecek, en yıkıcı silâhları denetleyecek duruma geldiklerinde, sonsuz zararlara yol açabilirler. Sivil yaşamda bunlar, olsa olsa kendi rakiplerini yok edebilirler; oysa güçlü ve egemen devletlerden oluşan dünyamızda («egemen» sözcüğü burada, egemen devletin eylemlerini sınırlayan herhangi bir ahlâksal yasaya bağlı olmayan demektir)

tüm insan ırkını ortadan kaldırabilirler. İnsanlık için gerçek tehlike *olağanüstü güçlerin,* —şeytan ya da sadist birinin değil— *sıradan bir insanın eline geçmesidir.* Savaş açmak için nasıl silâhlar gerekliyse, milyonlarca insanı yaşamlarını tehlikeye atmaya ve katil olmaya sürükleyebilmek için de nefret, öfke, yıkıcılık ve korku gibi tutkular gereklidir. Bu tutkular savaşı başlatmak için gerekli koşullardır; savaşın nedenleri değildir; tıpkı, silâhların ve bombaların kendi başlarına bir savaş nedeni olmamaları gibi. Birçok gözlemci nükleer savaşın bu bakımdan geleneksel savaşlardan ayrıldığını belirtmiştir. Her biri yüzbinlerce insanı öldürebilecek güçte nükleer başlıklı füzeleri bir düğmeye basarak gönderen adam bir askerin süngü ya da makinalı tüfekle insan öldürmesi gibi bir deneyden geçmeyecektir. Ne var ki nükleer füzeleri fırlatma işlemi bilinç üstünde bir buyruğu yerine getirmekten başka birşey değilse de, böyle birşeyi yapabilmek için kişiliğin daha derin katmanlarında yıkıcı itkiler değilse bile, yaşama karşı derin bir umursamazlık duygusunun bulunup bulunmadığı düşünülmelidir.

Buna göre insan eğilimlerinin en kötü ve en tehlikeli temelini oluşturan üç olguyu belirteceğim; bunlar, ölüm sevgisi, hastalıklı narsisizm ve birlikte yaşayan insanlar arasındaki kandaşla cinsel ilişki saplantısıdır. Bu üç eğilim birleşerek *insanı yıkmak için yıkmaya,* nefret etmek için nefret etmeye götüren «çürüme belirtisi»ni oluşturur. «Çürüme belirtileri»nin karşısına «gelişme belirtileri» dediğim şeyi koyacağım; bu belirtiler ölüm sevgisine karşı yaşam sevgisini, narsisizme karşı insan sevgisini, kandaşla cinsel ilişki saplantısına karşı bağımsızlığı kapsıyor. Bu iki yönelişten biri pek az kişide sonuna dek gelişmiştir. Ama her insanın kendi seçtiği yolda, yaşam ya da ölüm, iyilik ya da kötülük yolunda ilerlediği yadsınamaz.

2

DEĞİŞİK ŞİDDET BİÇİMLERİ

Bu kitabın ana bölümünde yıkıcılığın hastalıklı biçimleri ele alınacaktır. Ama ben bu bölümde şiddetin başka değişik türleri üzerinde durmak istiyorum; bunları ayrıntılı bir biçimde ele almayı düşündüğümden değil, şiddetin tehlikesiz belirtilerinin hastalıklı ve tehlikeli yıkıcılık biçimlerini anlamakta yardımcı olacağına inandığımdan. Şiddetin çeşitli türleri arasındaki ayırım, değişik, bilinçsiz dürtüler arasındaki ayırımdan doğar; çünkü bir davranışın kendisini, kökenini, izleyeceği yolu ve yüklendiği enerjiyi ancak o davranışın bilinçaltı dinamiklerini açıklayarak anlayabiliriz[1].

Şiddetin en normal ve hastalıksız biçimi *oyunda ortaya*

---

1 Saldırganlığın çeşitli türleri için ruhçözümleme çalışmalarındaki zengin malzemeye, *The Psychoanalytic Study of the Child* (New York: International University Press) ciltlerindeki çeşitli yazılara, özellikle insan ve hayvan saldırganlığı konusundaki J.P. Scott'un *Aggression*'ına (Chicago: University of Chicago Press, 1958) bakınız. Ayrıca Arnold H. Buss'in *The Psychology of Aggression*'ına (New York: John Wiley and Son, 1961) ve Leonard Berkowitz'in *Aggression*'ına (New York: McGraw-Hill Co., 1962) bakınız.

çıkan şiddet'tir. Bu tür şiddet yıkıcılık ya da nefretten doğmayan, yıkım amacı gütmeyen hüner gösterilerinde ortaya çıkar. Bu oyunlu şiddetin çeşitli türleri ilkel kabilelerin savaş oyunlarından Zen Budistleri'nin kılıç oyunlarına dek pek çok örnekte görülebilir. Bu oyunların hiçbirinde amaç öldürmek değildir; oyun ölümle sonuçlanırsa bu, rakibin «yanlış yerde durmuş olmasından» doğar. Elbette şiddet oyunlarında yok etme isteğinin bulunmadığını söylemek ancak bu oyunların ideal biçimleri için geçerlidir. Aslında insan, oyunda yürütülen bu açık mantığın ardında gizlenmiş bilinçsiz saldırganlığı ve yıkıcılığı görebilir. Durum böyle olsa da bu tür şiddette asıl amaç, yok etmek değil, beceri göstermektir.

Uygulamada oyunlu şiddetten daha önemli olan şiddet türü *tepkisel şiddet*'tir. Tepkisel şiddetten —bir insanın kendisinin ya da başkasının— yaşamını, özgürlüğünü, onurunu ve malını korumak için kullandığı şiddeti anlıyoruz. Bu şiddet korkudan doğar; bu yüzden de belki en çok rastlanan şiddet biçimidir. Bu, gerçeklikten ya da evhamdan doğan bir korku, bilinçli ya da bilinçsiz bir korku olabilir. Bu tür şiddet ölümün değil yaşamın hizmetindedir; amacı da yıkım değil korumadır. Bu tür şiddet bütünüyle akıldışı tutkulardan değil, bir ölçüde akla uygun hesaplardan doğar; bundan dolayı amaçla araç arasında belli bir dengeyi gösterir. Daha yüksek bir ruhsal düzeyde öldürmenin —savunma amacıyla bile olsa— ahlâksal açıdan hiçbir biçimde doğru olmadığı öne sürülmüştür. Ama bu inancı paylaşanların çoğu yaşamı savunmak için kullanılan şiddetin, salt yıkmayı amaçlayan şiddetten ayrı nitelikte olduğunu da kabul ederler.

Tehdit edilme duygusu ve bunun yolaçtığı tepkisel şiddet çoğu zaman gerçeklikten değil insan zihninin bulandırılmasından doğar; siyasal ve dinsel önderler düşman tarafından tehdit edildiklerine inandırarak yandaşlarında tepkisel düşmanlıktan doğan öznel bir karşıkoyma duygusu yaratırlar. Bundan dolayı Roma Katolik Kilisesi gibi kapitalist ve komünist hükümetlerce de desteklenen haklı ve

haksız savaşlar ayırımı çok kuşkulu bir ayırımdır; çünkü her iki taraf da kendini bir saldırıya karşı savunma yapıyormuş gibi göstermekte çoğu zaman başarılı olmuştur[2]. Saldırgan savaşların savunma kılıfına bürünmediği hemen hiç görülmemiştir. Haklı olarak hangi tarafın savunma nedeniyle savaşa girdiği sorusuna çoğu zaman savaşı kazananlar, bazan da çok uzun bir süre sonra nesnel tarihçiler karar verir. Herhangi bir savaşın savunma amacıyla yapıldığı izlenimini vermeye çalışmak iki şeyi ortaya çıkarır. Bunların birincisi, en uygar ülkelerde bile insanların çoğunluğunun yaşamlarını, özgürlüklerini koruma amacı dışında ölmeye ve öldürmeye zorlanamadıklarıdır; ikincisi de milyonlarca insanı saldırı tehlikesiyle karşı karşıya bulunduklarına, bu yüzden de kendilerini savunmaları gerektiğine inandırmanın zor olmadığıdır. Bu tür kandırılma insanların kendi başlarına, bağımsız olarak düşünüp duyamamalarından, halkın çoğunluğunun duygusal bakımdan siyasal önderlerine bağımlı olmalarından doğar. Bu tür bir bağımlılık olduğu sürece güç kullanarak ve kandırma yoluyla sunulan her şey gerçek olarak kabul *edilecektir*. Varsayılan bir tehdide inanmaktan doğan ruhsal sonuçlarla gerçek bir tehdidin yarattığı ruhsal etkiler elbette aynıdır. İnsanlar kendilerini tehdit altında *duyarlar*; kendilerini savunmak için de öldürmeye, yoketmeye hazırdırlar. Paranoya kuruntularından doğan öldürülme korkusunda da aynı mekanizma işler; ama burada söz konusu olan bir insan topluluğu değil tek bir bireydir. Her iki durumda da insanlar öznel olarak kendilerini tehlike içinde duyar, buna karşı saldırganlıkla tepkide bulunurlar.

Tepkisel şiddetin bir başka biçimi de engellemelerden

---

2 1939'da Hitler Silezya'da bir radyo istasyonuna sözde Polonyalı askerler tarafından düzenlenmiş gibi gösterilen (bunlar aslında SS'lerdi) yalancı bir saldırı tertiplemek zorunda kalmıştı; amacı halkına saldırıya uğradığı sanısını vermek, böylece Polonya'ya karşı giriştiği haksız saldırıyı «haklı bir savaş» gibi göstermekti.

doğan *gerginlik*'te ortaya çıkan şiddettir[3]. Herhangi bir istekleri ya da gereksinmeleri engellendiği zaman hayvanlarda, çocuklarda ve erginlerde saldırgan davranışlar görürüz. Bu türden saldırgan davranışlar engellenen amaca şiddet kullanarak ulaşma yolunda çoğu zaman boşa çıkan girişimlerdir. Bunun yok etmek amacıyla değil, yaşamak amacıyla girişilen bir saldırganlık olduğu açıktır. Gereksinmelerin, isteklerin engellenmesi birçok toplumda bugüne dek süregeldiğine göre şiddetin ve saldırganlığın sürekli yaratılmasında, sergilenmesinde şaşılacak birşey yoktur.

Engellemeden doğan saldırganlığa bağlı olan başka bir tür de *gıpta* ve *kıskançlık*'tan doğan düşmanlıktır. Hem gıpta hem de kıskançlık bir tür gerginlik yaratır. Bunun nedeni A'nın istediği bir nesneye B'nin sahibolması ya da A'nın sevgisini özlediği bir kişinin B'yi sevmesidir. Kendisinin istediği ama sahibolamadığı şeylere sahibolan B'ye karşı A'da nefret ve düşmanlık doğar. Gıpta ve kıskançlık yalnızca A'nın istediklerine sahibolmamasından değil, aynı zamanda başka birinin o şeylere sahibolmasından doğan gerginliklerdir. Hiçbir suçu olmamasına karşın sevilmeyen Kabil'in kayırılan öz kardeşini öldürmesi, Yusuf'la kardeşlerinin öyküleri kıskançlık ve gıptaya klâsik örneklerdir. Ruhçözümlemesiyle ilgili yazı ve belgeler bu olgular üzerinde çok zengin klinik bilgilerle doludur.

Tepkisel şiddete benzer ama hastalığa ondan bir adım daha yakın başka bir şiddet türü de *öç alıcı şiddet*'tir. Tepkisel şiddette amaç, tehdidin getirdiği zararı başka bir yöne çevirmektir; bu nedenle bu tür şiddet, yaşamı sürdürmek gibi, biyolojik bir işleve hizmet eder. Oysa öç alıcı şiddette zarar zaten verilmiş olduğundan şiddetin savunma işlevi ortada yoktur artık. Gerçekten yapılmış birşeyi büyülü bir biçimde bozmak gibi akıldışı bir işlevi vardır. Öç alıcı şiddeti ilkel ve uygar topluluklarda olduğu gibi bi-

---

3 Bkz. *Frustration and Aggression*'daki zengin malzemeler; J. Dollard, L.W. Doob, N. E. Miller, O. H. Mowrer ve R.R. Sears (New Haven: Yale University Press, 1939).

reylerde de görebiliriz. Bu tür şiddetin akıldışı olma özelliğini çözümlerken biraz daha ileri gidebiliriz. Öç alma dürtüsü bir topluluğun ya da bireyin güçlülüğü ve yaratıcılığıyla ters orantılıdır. Güçsüzlerin, sakatların, zarar görerek yıkılmışlarsa, kendilerine saygılarını onarmak için başvurabilecekleri bir tek yol vardır: *Lex talionis*'e, «göze göz dişe diş» kuralına göre öç almak. Öte yandan yaratıcı biçimde yaşayan bir insan hiç de böyle bir gereksinme duymaz. Aşağılanmış, incinmiş olsa bile üretici yaşama süreci ona geçmişte gördüğü zararları unutturur. Üretme yeteneği, öç alma isteğine ağır basar. Bu çözümlemenin doğruluğu birey ve toplum çapındaki deneysel verilerle kolayca kanıtlanabilir. Ruhçözümleme belgeleri öç alma duygusuna karşı olgun ve üretici bir insanın bağımsız ve dolu yaşayamayan, tüm varlığını öç alma isteğine bağlayan nevrozlu kişiden daha az eğilimi olduğunu gösterir. Ağır ruh hastalıklarında öç alma duygusu yaşamın en yüce amacı olur; çünkü öç alma duygusu olmayınca yalnızca insanın kendine saygısı değil, benlik ve özdeşlik duygusu da yıkılmaya yüz tutar. Benzer biçimde (ekonomik, kültürel ya da duygusal açıdan) en geri topluluklarda öç alma duygusunun (örneğin geçmişteki ulusal bir yenilginin öcünü alma isteğinin) çok güçlü olduğunu görebiliriz. Bu yüzden sanayileşmiş ulusların en çok ezilen alt-orta sınıfları, ırksal ve ulusal duyguların odaklandığı sınıflar oldukları gibi, öç alma duygularının da toplandığı sınıflardır. Öç alma duygularının yoğunluğuyla ekonomik ve kültürel yoksunluk arasındaki ilişki «yansıtıcı bir anket»[4] aracılığıyla kolaylıkla saptanabilir. İlkel toplumlardaki öç alma duyguları belki daha da karmaşıktır. İlkel toplumlarda yoğun, giderek kurumlaşmış öç alma duyguları ve davranış biçimleri vardır: Bütün topluluk, üyelerinden birinin gördüğü zararın öcünü alma zorunluluğunu duyar. Burada iki et-

---

4 Bireyin «görüşlerini» değil de bilinçaltı güçlerini istatistik olarak vermek amacıyla yanıtların bilinçsiz ve tasarlanmamış anlamlara göre yorumlandığı, doldurmalı bir anket türü.

kenin belirleyici rol oynadığı düşünülebilir. Bunlardan birincisi yukarıda sözü edilen şu etkenle az çok aynıdır: İlkel topluluğu saran ve zararın onarılması için öç almayı zorunlu bir araç durumuna sokan ruhsal yoksunluk havası. İkinci etken olan narsisizm olgusu 4. Bölüm'de enine boyuna tartışılmıştır. Burada şunu belirtmekle yetinelim: İçinde bulunduğu yoğun narsisizm yüzünden ilkel topluluğun kendi imgesine yapılan hakaret öylesine yıkıcıdır ki bu, doğal olarak çok büyük bir düşmanlık duygusu yaratır.

Öç alıcı şiddete yakından bağlı olan başka bir tür de çoğu zaman çocuğun yaşamında görülen ve *inancın yıkılması*'ndan doğan yıkıcılıktır. Burada «inancın yıkılması» yla anlatılmak istenen nedir?

Çocuk yaşamına iyilik, sevgi ve adalete inanarak başlar. Bebek, annesinin memelerinde güven bulur; onun üşüdüğü zaman üstünü örteceğine, hastalandığında kendisini rahatlatmaya hazır olacağına inanır. Bu inanç babaya, anneye, büyükanneye ya da büyükbabaya, başka bir yakına karşı duyulan inanç olabilir; Tanrı'ya inanma biçiminde de kendini gösterebilir. İnsanların çoğunda bu inanç küçük yaşta yıkılır. Çocuk babasının önemli bir konuda yalan söylediğini duyar; babasının annesinden korktuğunu, onu memnun etmek için kendisine (çocuğa) yüz çevirmeye hazır olduğunu görür. Annesiyle babasının cinsel ilişkilerine tanık olur; babasını vahşi bir hayvan gibi algılar; mutsuz olduğu ya da korktuğu zamanlarda kendisiyle sözde bu denli ilgili olan anne-babasının, durumunun farkında bile olmadıklarını, bunu söylese bile aldırmadıklarını görür. Çocuğun anne-babasının sevgisine, doğru sözlülüğüne ve adaletine duyduğu ilk, özgün inanç pek çok kez yıkılır. Bazen dinsel eğitimle yetiştirilen çocuklarda bu inancın yitirilmesi doğrudan doğruya Tanrı'ya olan inancın yitirilmesine dönüşebilir. Çocuk sevdiği küçük bir kuşun, bir arkadaşının, kardeşinin ölümü karşısında iyiliğine ve adaletine güvendiği Tanrı'ya inancını yitirir. Ama burada yıkılan inancın, insana ya da Tanrı'ya duyulan inanç olması

pek önemli değildir. Yıkılan her zaman yaşama, yaşamın güvenilir olmasına, onun verdiği güvenceye duyulan inançtır. Her çocuğun bir dizi düş kırıklığına uğradığı elbette doğrudur; ama önemli olan bu düş kırıklığının kesinliği ve yoğunluğudur. Bu ilk ve önemli inanç yıkılması deneyi çoğu zaman çok küçük yaşlarda geçirilir: Dört, beş, altı yaşlarında ya da yaşamın hemen hemen anımsanamayacak çok daha önceki bir evresinde. Son inanç yıkılması da bazen daha ileri yaşlarda görülür. Güvenilen bir dost, bir sevgili, bir öğretmen, dinsel ya da siyasal bir önder insana yüz çevirir. Kişinin inancının yıkılmasına tek bir olaydan çok, küçük küçük birçok deneyimin birikmesi yol açar. Bu tür deneyimlere gösterilen tepkiler değişiktir. Bazı kimseler bu duruma kendilerini düş kırıklığına uğratan kişiye karşı bağımlılıklarından kurtulup kendilerini daha bağımsız kılarak, inandıkları ve güvendikleri yeni dostlar, öğretmenler ya da sevgililer bularak tepkide bulunabilirler. İlk dönemlerdeki düş kırıklıklarında gösterilmesi gereken tepki budur. Başka pek çok insanda sonuç, kişinin kuşkular içinde kalması, inancını geri getirecek bir mucize beklemesi, insanları deneyip durması, denedikleri kendisini düş kırıklığına uğrattığında başkalarını denemesi ya da kendisini daha güçlü bir yetkenin (Kilise'nin, siyasal bir partinin, bir önderin) kollarına atarak inancını yeniden kazanmaya çalışmasıdır. Böyle bir insan yaşama olan inancın yitirilmesinden doğan umutsuzluğunu dünyasal amaçlar —para, güçlülük, ün— peşinde koşarak yenmeye çalışır.

Şiddet açısından önemli olan tepki aslında çok daha başka bir tepkidir. Büyük ölçüde aldatılmış ve düş kırıklığına uğramış bir kişi yaşamdan nefret de edebilir. İnanacak hiç kimse, hiçbir şey yoksa kişinin iyiliğe ve adalete olan inancı aptalca bir yanılsamadan başka birşey değilse, yaşamı Tanrı değil de Şeytan yönetiyorsa o zaman yaşam gerçekten nefret edilecek bir şeydir; insan artık düşkırıklığının getirdiği acıya katlanamaz. Yaşamın kötülük dolu, insanların kötü, kendisinin de kötü olduğunu kanıtlamak ister. Yaşama inanan, yaşamı seven ama düşkırıklığına

uğramış olan kişi böylece sinik, yıkıcı birisi olup çıkar. Yıkıcılık umutsuzluktan doğmuştur; yaşamda karşılaşılan umut kırıklığı yaşamdan nefrete yol açmıştır.

Klinik deneylerimde derinlere işlemiş bu inanç yitirilmesine çok sık rastlamışımdır; bunlar çoğu zaman bir insanın yaşamında en önemli *leitmotiv*'i oluştururlar. Aynı durum toplumsal yaşamda, kişinin güvendiği önderlerin kötü olduğu ya da yetersiz kaldığı zamanlarda da geçerlidir. Kişi kendisini daha bağımsız kılacak bir tepki gösteremiyorsa, çoğu zaman sinikliğe, ya da yıkıcılığa sürüklenmekten kurtulamaz.

Bütün bu şiddet biçimleri gerçekçi, büyülü bir biçimde, hiç değilse umut kırıklığının getirdiği yıkımın bir sonucu olarak yaşama hizmet ederler; oysa şimdi tartışacağımız şiddet biçimi, *ödünleyici şiddet,* 3. Bölüm'de ele alınan ölüm sevgisinden daha hafif olsa da ondan daha hastalıklı bir şiddet türüdür.

Ödünleyici şiddetten ben güçsüz bir kişide üretici etkinliğin *yerine geçen* şiddet türünü anlıyorum. Buradaki «güçsüz» terimini açıklayabilmek için daha önce sözettiğimiz bazı düşünceleri yeniden gözden geçirmek gerekir. İnsan kendini yöneten doğal ve toplumsal güçlerin nesnesi olsa da *yalnızca* bu koşulların etkisinde değildir. Elinde —belli sınırlar içinde— dünyayı dönüştürebilecek, değiştirebilecek istenç, yeti ve özgürlük vardır. Burada önemli olan istencin ve özgürlüğün[5] çapı değildir; insanın mutlak bir edilgenliğe katlanamamasıdır. İnsan, yalnızca kendisi dönüştürülmek ve değiştirilmekle yetinmez: dünyaya damgasını vurmak, onu dönüştürmek ve değiştirmek de ister. Bu insan gereksinmesi ilk mağara resimlerinde, her türlü sanatta, işte ve cinsellikte ortaya çıkar. Bütün bu etkinlikler insanın istencini belli bir ereğe yöneltmesinin, bu ereğe ulaşıncaya dek çabasını sürdürme yetisinin sonucunda doğmuştur. İnsanın kendi güçlerini bu yolda kullanabilme yetisi, *güçlülük*'tür. (Cinsel bakımdan güçlü olma, güçlü-

5 Özgürlük sorunu 6. Bölüm'de işlenmiştir.

lük durumlarının yalnızca bir türüdür.) İnsan zayıflık, kaygı, yetersizlik vb. gibi nedenlerle *eyleme* geçemiyorsa güçsüzdür, acı çeker; güçsüzlüğün yarattığı bu acı insanca dengenin bozulmasından, insanın eyleme geçme yetisini onarmaya çalışmasından, bütünüyle güçsüz olmayı kabul edememesinden doğar. Ama insan bunu yapabilir mi; yaparsa nasıl yapar? Tutulacak yollardan biri güçlü bir kişiye ya da topluluğa boyuneğmek ya da onunla özdeşleşmektir. Başka birisinin yaşamına simgesel bir biçimde katılarak kişi kendisinin etkin olduğu yanılsamasına kapılır; oysa gerçekte yalnızca etkin olanlara boyuneğmekte, onların bir parçası olarak davranmakta, onların sözlerinden dışarı çıkamamaktadır. Bu bağlamda bizi en çok ilgilendiren ikinci yol, başka deyişle insanın yoketme gücüdür.

Yaşam yaratmak, yaşamın içine zar gibi rastgele fırlatılıp atılan insanın salt bir yaratık olma durumunu aşması demektir. Oysa yaşamı yoketmek yaşamı aşmak, edilgenliğin dayanılmaz acısından kurtulmak demektir. Yaşam yaratabilmek güçsüz insanda bulunmayan birtakım nitelikler gerektirir. Yaşamı yok etmek içinse yalnızca bir tek nitelik —şiddete başvurmak— yeter. Güçsüz insan tabancası, bıçağı ya da kuvvetli bir bileği olduğu sürece başkalarının ya da kendisinin içindeki yaşamı yokederek aşabilir onu. Böylece *kendisini yadsıyan yaşamdan öç almış olur.* Ödünleyici şiddet güçsüzlükten doğan, güçsüzlüğü ödünleyen bir şiddet türüdür. Yaratamayan insan yok etmek ister; yaratırken, yok ederken salt bir yaratık olma rolünün ötesine geçer. Camus Caligula'ya şunları söyleterek bu fikri özlü olarak dile getirmiştir: «Yaşıyorum, öldürüyorum, yok etmenin insanı kendinden geçiren gücünü yaşıyorum; bununla karşılaştırıldığında yaratmanın gücü çocuk oyuncağından başka birşey değil.» Bu, sakatların, yaşamın kendilerinden insanca güçlerini olumlu bir biçimde ortaya dökme yetisini esirgediği kişilerin kullandığı şiddettir. Böyle insanların yoketme gereksinmesi duymaları salt insan olmalarındandır; çünkü insan olmak, nesne olma durumunu aşmak demektir.

Ödünleyici şiddete çok yakın olan başka bir tür de ister hayvan ister insan olsun, bir canlı üzerinde tam ve kesin denetim sağlama dürtüsüdür. Bu dürtü *sadizmin* özünü oluşturur. *Özgürlükten Kaçış*'ta[6] belirttiğim gibi sadizmin özü başkalarına acı vermek değildir. Sadizmin gözlenebilen tüm değişik türleri tek bir temel dürtüye dayanır: Başka birisinin üzerinde tam bir egemenlik kurmak, onu isteklerimizin çaresiz nesnesi durumuna sokmak, onun tanrısı olmak, onunla istediğimiz gibi oynayabilmek. O insanı aşağılamak, tutsak etmek asıl amaca giden yollardır; asıl amaçsa o insana acı çektirmektir; çünkü kendini savunma gücünü yitirmiş bir insan üzerinde ona zorla acı çektirmekten daha büyük bir egemenlik kurma yolu yoktur. Sadist dürtünün özünde, başka bir kişi (ya da öteki canlı varlıklar) üzerinde kesin egemenlik kurmanın getirdiği zevk yatar. Aynı düşünceyi, sadizmin amacı insanı bir nesneye, canlı birşeyi cansız birşeye dönüştürmektir, diyerek de dile getirebiliriz; çünkü tam ve kesin denetim altında canlılar yaşamın tek temel niteliğini — özgürlüğü yitirirler.

Ödünleyici şiddetin yüzeysel birşey olmadığını, kötü etkilerin, kötü alışkanlıkların vb. nin sonunda doğmadığını bireylerde olsun, kitlelerde olsun yıkıcı, sadist şiddetin yoğunluğuna ve sıklığına iyice tanık olmuşsak anlayabiliriz ancak. İnsanın içinde bu şiddet, yaşama isteği ölçüsünde yoğun ve güçlüdür. Şiddetin bu denli güçlü olması, yaşamın kendi sakatlığına dayanamayıp başkaldırmasındandır; insanın yıkıcı ve sadist bir yeti geliştirmesinin nedeni insan olması, bir nesneye dönüşmüş olması, yaşamı yaratamadığı için yoketmeye kalkışmasıdır. Binlerce güçsüz insanın gladyatörlerin hayvanlar tarafından yutuluşunu, birbirlerini öldürüşünü büyük bir zevkle seyrettikleri Roma'daki Koloseum sadizme dikilmiş en büyük anıttır.

Bütün bu düşüncelerden, başka bir sonuç daha çıkarabiliriz. Ödünleyici şiddet yaşanmamış, sakat bir yaşamın sonunda zorunlu olarak doğan bir şiddet türüdür. Bu şid-

---

6 New York: Holt, Rinehart and Winston, 1941.

det cezalandırılma korkusuyla bastırılabilir, her türlü seyir ve eğlenceyle başka yönlere saptırılabilir. Gene de bir yeti olarak var gücüyle saklanır bu şiddet; bastırıcı güçler zayıflar zayıflamaz hemen ortaya dökülür. Ödünleyici yıkıcılığın tek çaresi insanın içindeki yaratıcılığı, insanca güçlerini üretici bir biçimde kullanma yetisini geliştirmektir. Yıkıcılıktan ve sadistlikten insan, ancak bu sakatlık geçtiği zaman kurtulabilir; eski ve şimdiki tarihi bu denli utanç verici duruma sokan dürtüler de ancak insanı yaşama bağlayan koşullarla ortadan kaldırılabilir. Ödünleyici şiddet, tepkisel şiddet gibi yaşamın hizmetinde değildir; yaşamın *yerini alan* hastalıklı *birşeydir*; onun sakatlığının, boşluğunun kanıtıdır. Ama salt yaşamı yadsımasından ötürü bu şiddet, gene de insanın sakatlıktan kurtulmaya, canlı kalmaya gereksinme duyduğunu gösterir.

Açıklanması gereken bir şiddet türü daha vardır: *Artık eskimiş olan «kana susamışlık»*tır bu. Bu, sakat insanın gösterdiği türden bir şiddet değildir; bütünüyle doğaya bağlı olarak yaşayan insanın kan tutkusudur. İlkel insan gelişmekten, tümüyle insan olmaktan korktuğundan ondaki bu öldürme tutkusu yaşamı aşmanın bir yoludur (bunu daha sonra ele alacağım). Bireysellik öncesi varoluş durumuna dönerek, hayvanlaşıp, aklın getirdiği sorumluluktan kurtularak yaşama bir yanıt bulmaya çalışan insanda *kan*; yaşamın özü olup çıkar; kan akıtarak kişi kendisini canlı, güçlü, eşsiz ve başkalarından üstün duyar. Öldürmek, en ilkel düzeyde en büyük sarhoşluk, en büyük kendini doğrulama yolu olur. Bunun tersini düşünürsek, öldürmenin tek mantıksal karşıtı öldürülmektir. İlkel anlamda yaşamın dengesi şöyle kurulur: Öldürebildiğince öldürmek; yeterince kana doyduktan sonra da öldürülmeye hazır olmak. Bu anlamda öldürmek, aslında ölüm sevgisi değildir. En düşük ilkellik düzeyinde yaşamı doğrulamak, onu aşmaktır. Bu tür kana susamışlığı zaman zaman bireylerin hayallerinde, düşlerinde, ağır ruh hastalıklarında ya da cinayetlerde de görebiliriz. Aynı şeyi savaş —uluslararası ya da iç savaş— sırasında, normal toplumsal yasaklar kalktığı za-

man bir azınlık grubunda da gözleyebiliriz. İlkel toplumlarda bu durum yaşamı yöneten kuralın ölme (ya da öldürme) biçiminde kutuplaşmasıyla ortaya çıkar. Aztekler'in insan kurban etme olgusunda, Montenegro[7] ya da Korsika gibi yerlerde güdülen kan davalarında, Tevrat'ta Tanrı'ya kanın adak olarak sunulmasında da görülebilir bu. Öldürme coşkusunun en güzel tanımlandığı yerlerden biri G. Flaubert'in *Başrahip Aziz Julián'ın Destanı*[8] adlı kısa öyküsüdür. Flaubert burada doğumunda büyük bir fatih ve aziz olacağı önceden haber verilen bir adamı anlatır; bu kişi öldürme heyecanını keşfedeceği güne dek normal bir çocuk olarak büyür. Kilisedeki ayinler sırasında, birkaç kez duvardaki oyuktan çıkıp koşuşturan küçük bir fare görür, bu onu kızdırır; fareyi ortadan kaldırmaya karar verir. «Sonra, kapıyı kapattı, küçük ekmek kırıntıları serpe serpe merdivenlerden mihraba kadar çıktı, elinde sopayla oyuğun önünde durdu. Uzun bir süre bekledikten sonra önce küçük pembe bir burun göründü, sonra da tümüyle fare ortaya çıktı. Fareye şöyle bir vurduktan sonra artık hareket etmeyen küçük gövdenin önünde şaşkın kalakaldı. Yere bir parça kan bulaşmıştı. Kanı koluyla çabucak silip fareyi dışarı fırlattı ve kimseye birşey söylemedi.» Daha sonra aynı kişi bir kuşu boğarken «kuşun debelenmeleri yüreğini ilkel, gümbür gümbür bir coşkuyla doldurarak onu heyecanlandırır». Kan dökmenin coşkusunu tattıktan sonra hayvanları öldürmek onun başlıca tutkusu olup çıkar. Hiçbir hayvan elinden kurtulacak ölçüde güçlü ya da çevik değildir artık. Onun için kan akıtmak yaşamı aşmanın tek yolu olarak en büyük kendini doğrulama biçimidir. Yıllarca tek tutkusu, tek heyecanı hayvanları öldürmek olmuştur. Geceleri eve «vahşi hayvan kokuları içinde, üstü

---

7 Bkz. Djilas, Montenegro'da yaşamı anlatırken öldürmeyi bir insanın tadabileceği en büyük kıvanç, en büyük sarhoşluk olarak tanımlar.

8 New York: New American Library, 1964.

başı kana, çamura bulanmış» olarak döner. «Onlardan biri olmuştur artık.» Bir hayvana dönüşme amacına nerdeyse ulaşmıştır; ama insan olduğundan bunu gerçekleştiremez. Bir ses ona, sonunda annesiyle babasını da öldüreceğini söyler. Korkuya kapılarak şatosundan kaçar; hayvanları öldürmekten de vazgeçer; artık her yere korku salan, ünlü bir askeri önder olmuştur. Kazandığı en büyük utkulardan birinin sonunda armağan olarak kendisine olağanüstü güzellikte, sevgi dolu bir kadın verilir. Savaşçılıktan vazgeçer, kadınla birlikte mutlu bir yaşam kurar — oysa sıkıntı ve çöküntü içindedir. Bir gün gene avlanmaya başlar; ama garip bir güç bütün atışlarını boşa çıkarmaktadır. «Sonra eskiden avladığı hayvanların tümü ortaya çıkarak onun çevresinde sımsıkı bir çember olusturdu. Bazıları yere çömelmişti, bazıları dimdik ayaktaydı. Julian ortada, korkudan taş kesilmiş, kılını bile kıpırdatmadan öylece duruyordu.» Karısına, şatosuna dönmeye karar verir; bu arada yaşlı anne-babası gelmiş, karısı onlara kendi yataklarını vermiştir; karısıyla âşığı sanarak ikisini de öldürür. Böylece ilkelliğin en düşük düzeyine indikten sonra büyük *değişme* başlar. Gerçekten de Julian kendini yoksullara ve hastalara adayan bir aziz olur; sonunda ısıtmak amacıyla bir cüzzamlıyı bile kucaklar; «Julian kendini cennete götüren Kutsal İsa'yla yüzyüze, uçsuz bucaksız maviliklere doğru yükseldi.»

Flaubert bu öyküsünde kana susamışlığın özünü anlatmaktadır. Bu, ilkel biçimde ortaya çıkan yaşam sarhoşluğudur; böylece kişi yaşama bağlılığın bu en ilkel düzeyine vardıktan sonra gelişmenin en yüce düzeyine, yaşamı insanlığıyla doğrulama düzeyine yükselebilir. Daha önce de belirttiğim gibi, öldürmeye susamışlığın 3. Bölüm'de anlatılan ölüm sevgisiyle aynı olmadığını görebilmek önemlidir. Kan, yaşamın özü olarak kabul edilir; kan akıtmak, verimli kılabilmek için toprak anayı gereksinme duyduğu şeyle döllemektir. (Aztekler'in, evrenin işlevini sürdürebilmesi için kan akıtmanın gerekli bir koşul olduğu inancını, ya da Habil'le Kabil öyküsünü bununla karşılaştırın.)

Akan kendi kanı bile olsa insan böylece toprağı döllemekte, onunla birleşmektedir.

Öyle anlaşılıyor ki gerilemenin bu düzeyinde kan meninin, toprak da ananın karşılığıdır. Meni-yumurta, erkek-kadın kutuplaşmasını gösterir; bu kutuplaşma, erkeğin bütünüyle topraktan varolmasıyla başlar, kadının da onun arzularının, sevgisinin nesnesi olmasıyla tamamlanır[9]. Kanın akıtılması ölümle, meninin akıtılmasıysa doğumla sonuçlanır. Ne var ki bunların ikisinin de amacı —hayvanca varolma düzeyinin pek üstüne çıkmasa da— yaşamın doğrulanmasıdır. Öldüren kişi, doğumunu tamamlamış, toprağa olan bağlarını koparmış, kendine hayranlığını yenmişse, seven birisi olabilir. Ama bunu yapamazsa kendine hayranlığı ve ilkel saptantısı onu yaşamın içinde tutsak eder; bu noktada yaşam ölüme öylesine yakın olur ki kana susamış insanla ölümsever insan arasındaki ayırımı yakalamak iyice güçleşir.

---

9 İncil'de Tanrı'nın Havva'yı Adem'e «yardımcı» olarak yarattığı söylenirken bu yeni işlev belirtilmek istenmektedir.

3

ÖLÜM SEVGİSİ YAŞAM SEVGİSİ

Bir önceki bölümde az çok ılımlı sayılabilecek, dolaylı ya da dolaysız yaşamın hizmetinde bulunan (ya da öyle görülen) şiddet ve saldırganlık biçimlerinden söz ettik. Bu ve bundan sonraki bölümlerde yaşama *karşı* olan, tehlikeli akıl hastalıklarının özünü oluşturan, gerçek kötülüğün özü denebilecek eğilimleri ele alacağız. Üç değişik eğilimi inceleyeceğiz: Ölüm sevgisi (yaşam sevgisi), narsisizm ve anneyle ortak-yaşama saplantısı.

Bu üç eğilimin, çok az etkili olduklarından hastalıklı sayılmayacak tehlikesiz biçimleri bulunduğunu göstereceğim. Bununla birlikte, burada ileride en ağır biçimleriyle «çürüme belirtisi»ni oluşturacak bu üç eğilimin tehlikeli türleri üzerinde duracağım; bu belirti kötülüğün temelini oluşturduğu gibi en azgın yıkıcılığın, insanlıkdışılığın temelini ve en ağır hastalığı oluşturur.

Ölüm sevgisi sorununun özü konusunda 1936'da İspanyol düşünürü Unamuno'nun yaptığı kısa konuşmadan daha güzel bir açıklamayla karşılaşmadım. Bu konuşma Unamuno'nun İspanyol İç Savaşı'nın başlangıcında rektörü bulunduğu Salamanka Üniversitesi'nde General Millan Astray'ın verdiği bir söylev üzerine yapılmıştı. General'in en çok benimsediği ilke «Viva la muerte!»ydi (Yaşasın Ölüm!); hayranlarından biri salonun arka taraflarından böyle bağırmıştı. General söylevini bitirdiğinde Unamuno ayağa kalkarak şunları söyledi:

«...Az önce ölüm dolu, akıldışı bir bağırış duydum: 'Yaşasın ölüm!' Yaşamını, başkalarında anlayışsızlık dolu öfkeler yaratan çelişkileri çözmeye adamış olan ben yetkili bir uzman olarak şunu söylemeliyim ki bu yakışıksız çelişki bende nefret uyandırıyor. General Astray sakat bir insandır. Bunu küçümser bir tonla söylemiş olmayayım. Kendisi bir savaş yaralısıdır. Cervantes de öyleydi. Ne yazık ki İspanya şimdi sakatlarla dolu. Tanrı yardımımıza koşmazsa sayıları daha da artacak. General Millan Astray'ın toplumun ruhuna egemen olduğunu düşünmek bana acı veriyor. Cervantes'in ruh yüceliğinden yoksun olan sakat bir insanın çevresinde ölüm yaratarak uğursuz bir rahatlık peşinde koşması kaçınılmazdır.» [Bunun üzerine Millan Astray kendini daha fazla tutamadı. «Abajo la inteligencia!» (Kahrolsun aydın kafalar!) diye bağırdı. Bu söz üzerine Falanjistler'den destekleyici bir bağırış daha yükseldi: «Yaşasın Ölüm!» Ama Unamuno sözlerine devam etti]. «Burası aydın kafaların tapınağıdır. Ben de onun başrahibiyim. Bu tapınağın kutsal niteliğini lekeleyen sizlersiniz. Kazanacaksınız, çünkü elinizde yeterli kaba kuvvet var. Ama hiçbir zaman insanlarda inanç yaratamayacaksınız. Çünkü inanç yaratabilmek için onları ikna etmeniz gerekir. İkna etmek için de sizde bulunmayan bir şey gereklidir: Akıllı ve haklı bir savaşım verebilmek. Size İspanya'yı düşünün demeyi gereksiz buluyorum. Söyleyeceklerim bu kadar.»[1]

Unamuno, «Yaşasın Ölüm!» bağırışının ölümsever niteliğinden söz ederken kötülük sorununun özüne de değinmiştir. İnsanlar arasında ruhsal ve ahlâksal açıdan ölümü

---

1 H. Thomas'ın *The Spanish Civil War* adlı kitabından alınmıştır (New York, Harper and Row, 1961), s. 354-55. Thomas, Unamuno'nun bu konuşmasını L. Portillo'nun önce *Horizon*'da basılan sonra Conolly' de *The Golden Horizon*'da yeniden basılan çevirisinden (s. 397-409) almıştır. Unamuno, bu konuşmasından birkaç ay sonra, ölümüne dek evinde göz hapsinde tutuldu.

sevenlerle yaşamı sevenler (*necrophilous*'la *biophilous*) arasındaki ayrımdan daha büyük bir ayrım düşünülemez. Bu bir insanın bütünüyle ölümsever ya da bütünüyle yaşamsever olduğu anlamına gelmez. Kendilerini bütünüyle ölüme adamış kişiler vardır; bu kişiler çıldırmışlardır. Öte yanda kendilerini bütünüyle yaşama adamış kişiler vardır; bunlar da bir insanın ulaşabileceği en yüce amacı gerçekleştirmiş kişiler olarak bizi etkilerler. Birçok insanda değişik karışımlarda hem yaşamsever hem de ölümsever eğilimler birarada bulunur. Burada önemli olan —iki eğilimden birinin kesin varlığı ya da yokluğu değil— canlılarla ilgili olgularda her zaman görüldüğü gibi, hangisinin ağır basarak insan davranışını belirlediğidir.

Sözcük anlamıyla «necrophilia» «ölüleri sevmek», «biophilia» da «yaşamı sevmek» demektir. Necrophilia terimi genellikle bir cinsel sapıklığı, cinsel birleşme amacıyla ölü bir vücuda (bir kadının ölü vücuduna) sahibolma[2] arzusunu ya da hastalıklı bir biçimde ölü vücudun yanında bulunma isteğini belirtmek için kullanılır. Ama çoğu zaman cinsel sapıklık, birçok insanda cinsellik işe karışmadan da zaten varolan eğilimin daha açık ve belirgin bir biçimde ortaya çıkmasıdır. Unamuno General'in söylevini «ölüm dolu» sözcüğüyle nitelerken bunu açıkça görmüştür. General'in bir cinsel sapıklığa tutkun olduğunu değil, yaşamdan nefret edip ölümü sevdiğini belirtmek istemiştir.

Freud'un *anal sadist kişiliğinin ölüm içgüdüsü*'yle ilgili olmasına karşın, ölüm sevgisinin genel bir eğilim olarak ruhçözümleme incelemelerinde ele alınmaması gariptir. Bu bağlantıları ilerde ele alacağım; bu arada ölümsever kişiyi tanımlamaya çalışayım.

Ölümseverlik eğilimi olan insan yaşamayan, ölü olan her şeye, cesetlere, çürümüş şeylere, dışkıya ve pisliğe büyük bir ilgiyle çekilen ve kendini kaptıran kişidir. Ölümseverler hastalıktan, cenazelerden, ölümden söz etmekten

2 Krafft-Ebing, Hirschfeld ve başka yazarlar bu isteğe saplanan hastalara pek çok örnek vermişlerdir.

hoşlanırlar. Yalnızca ölümden söz ederken canlanırlar. Katıksız bir ölümsever tipine en açık örnek Hitler'dir. Yok etmek Hitler'i büyülüyordu; ölümün kokusu ona hoş geliyordu. Başarılı olduğu yıllarda yalnızca düşmanlarını yok etmek istediği sanılabilir; oysa sonunda *Götterdammerung'* da geçirdiği günler, onun en büyük doyumu tüm, kesin bir *yıkım*'dan, Alman halkını, çevresindekileri ve kendini yok etmekten aldığını göstermiştir. Doğrulanmış olmasa da Birinci Dünya Savaşı'ndan kalan şu rapor bu bakımdan çok anlamlıdır: Bir asker Hitler'in çürümüş bir cesedin başında dikilip kendinden geçmiş, öylece bakakaldığını, oradan ayrılmak istemediğini söylemiştir.

Ölümseverler geçmişte yaşarlar; hiçbir zaman gelecekte yaşamazlar. İç dünyaları da doğal olarak duygusaldır; başka deyişle dün sahiboldukları —ya da sahiboldukların sandıkları— duygularının anısını özenle korurlar. Soğuk, herkesten uzak, «yasaya ve düzene» tutkun insanlardır. Benimsedikleri değerler bizim normal yaşamımızı oluşturan değerlerin tam tersidir: Onları heyecanlandıran ve doyuran şey yaşam değil, ölümdür.

Ölümseverlerin belirgin özelliği şiddete karşı olan tutumlarıdır. Simone Weil'in tanımıyla söylersek şiddet, insanı cesede dönüştürme yetisidir. Nasıl cinsellik yaşam yaratıyorsa, şiddet de yaşamı yok edebilir. Son çözümlemede tüm şiddet türlerinin öldürme gücünden doğduğu görülür. Bir insanı öldürmeden de özgürlüğünü elinden alırım; yalnızca onu aşağılamayı ya da sahibolduğu şeyleri elinden almayı isteyebilirim — ama ne yaparsam yapayım, bütün bu eylemlerin ardında yatan öldürme yetim, öldürme isteğimdir. Ölümsever kişi ister istemez şiddeti de sever. Ona göre insanın en büyük başarısı yaşam vermek değil, yaşamı yok etmektir; şiddete başvurmak koşulların ona zorla kabul ettirdiği geçici bir eylem değildir — bir yaşama biçimidir.

Ölümsever kişinin şiddete neden bu denli tutkun olduğu böylece açıklanabilir. Yaşamsever kişiye göre insanın içindeki en önemli kutuplaşma, erkek-dişi kutuplaşmasıdır;

oysa ölümsever için çok daha değişik, bambaşka bir kutuplaşma sözkonusudur: Öldürme gücüne sahibolanlarla bu güçten yoksun olanların yarattığı kutuplaşma. Ona göre yalnızca iki «cins» vardır: Güçlülerle güçsüzler, öldürenlerle öldürülenler. Ölümsever kişi öldürene tutkundur; öldürülenlerden nefret eder. Öldürenlere tutkunluk gerçekte hiç rastlanmayan bir durum olarak düşünülmemelidir; öldürenler ölümsever kişinin cinsel isteklerinin ve düşlerinin nesneleridir. Bundan daha ağır olan ölümseverlik türleriyse ancak yukarıda sözü edilen sapıklık ve ölümseverlerin düşlerinde sık sık ortaya çıkan bir arzu «necrophagia»dır (ceset yeme arzusudur). Bazı ölümsever kişilerin gündelik yaşamda fiziksel olarak çekici bulmadıkları ama korktukları, güçlerine ve yıkıcılıklarına hayranlık duydukları yaşlı kadın ya da erkeklerle düşlerinde cinsel ilişkide bulunduklarını bilirim.

Ölümsever önderlerin etkili olmaları, sınırsız öldürme yetilerinden ve isteklerinden gelir. Onların ölümsever kişiler tarafından tutulmaları bundandır. Ölümseverlerin dışında kalanlara gelince onlar, bu kişilerden korkar, korkularının bilincine varmaktansa onlara hayranlık duymayı yeğlerler. Başka pek çok insansa bu önderlerin ölümsever niteliklerini sezmez; tersine onları yapıcı, kurtarıcı, iyi yürekli, babacan kişiler olarak görür. Bu ölümsever önderler yapıcı ve koruyucu kişiler olarak görülmeselerdi hayranları hiçbir zaman onların yönetimi ele geçirmelerini sağlayacak sayılara varmazdı; kendilerinden nefret edenler de, büyük bir olasılıkla onları en kısa zamanda baştan düşürürlerdi.

Yaşamın belirgin özelliği, düzenli ve işlevsel bir gelişmedir; oysa ölümsever kişi gelişmeyen, mekanik olan şeyleri sever. Ölümsever kişiyi canlı şeyleri cansız şeylere dönüştürme dürtüsü, başka deyişle yaşama tüm canlı kişiler cansız nesnelermiş gibi mekanik bir açıdan yaklaşma dürtüsü yönetir. Tümüyle canlı süreçler, duygular ve düşünceler cansız nesnelere dönüştürülür. Önemli olan deneylerden çok anılar, varolmaktan çok sahibolmaktır. Ölümsever kişi

bir nesneye —çiçeğe ya da insana— karşı ancak ona sahibolduğu zaman ilgi duyabilir; bu yüzden onun sahibolduğu şeylere yönelen tehdit, kendisine yöneltilmiş bir tehdit gibidir; o kişi, sahibolduklarını yitirirse dünyayla olan bağlantısını da yitirir. Ölümsever kişilerin, sahiboldukların yitirmektense yaşamı yitirmek gibi çelişkili bir tepki göstermeleri bundandır; yaşamını yitiren kişinin, sahibolduğu şeyleri de zaten yitireceğini göremezler. Böyle bir kişi denetime tutkundur; denetlerken yaşamı öldürür. Yaşama karşı derin bir korku duyar; çünkü yaşam yapısı gereği düzensiz ve denetimsizdir. Süleyman'ın yargılama öyküsünde haksız olarak çocuğun annesi olduğunu iddia eden kadın bu eğilime tipik bir örnektir; bu kadın canlı çocuktan vazgeçmek yerine ikiye bölünmüş çocuğun yarısını yeğler. Ölümsever kişilere göre adalet yanlışsız bir bölme işlemi demektir; bu kişiler, kendilerince adalet saydıkları şey uğruna ölmeye, öldürmeye hazırdırlar. «Yasalara ve düzene» taparlar — yasayı, düzeni tehdit eden her şey onların gözünde benimsedikleri yüce değerlere karşı girişilmiş şeytanca bir saldırıdan başka bir şey değildir.

Ölümsever kişi karanlığa ve geceye karşı büyük bir çekilme duyar. Bu kişiler mitolojide ve şiirde mağaralara, okyanusların derinliklerine tutkun kör kişiler olarak gösterilirler. (İbsen'in *Peer Gynt*'ündeki devler buna iyi bir örnektir; kördürler[3], mağaralarda yaşarlar, önem verdikleri tek şey «evde hazırlanmış» ya da evde yapılmış şeylere karşı duydukları özsever bağlılıktır.) Yaşamdan uzak olan ya da yaşama karşı yöneltilen her şey çekici gelir onlara. Ana rahminin karanlığına, geçmişteki cansız ya da hayvansal varoluş biçimine dönmek isterler. Böyle bir insan korktuğu ve nefret ettiği geleceğe değil temelde geçmişe yönelmiştir. Buna bağlı olarak ölümsever kişi hiç durmadan kesinlik peşinde koşar. Ne var ki yaşam hiçbir zaman kesin, önceden belirlenebilen, denetlenebilen bir şey değil-

---

3 Simgesel anlamıyla körlük, «gerçek sezgi»ye sahibolmaktan çok başka birşeydir.

dir; denetlenebilir kılmak için yaşamı ölüme dönüştürmek gerekir; gerçekten de yaşamda kesin olan tek şey ölümdür.

Ölümseverlik eğilimleri çoğunlukla en açık biçimde kişinin düşlerinde ortaya çıkar. Düşlerde cinayetler, kan, cesetler, kafatasları, dışkılarla uğraşılır; bazan da makinalara dönüşmüş ya da makina gibi davranan insanlar görülür. Birçok kişi arada sırada bu tür düşler görür, ama bunlar ölümseverlik belirtisi olmayabilir. Ancak ölümsever kişilerde bu çeşit düşlere sık sık rastlanır.

Aşırı ölümsever kişiler görünüşlerinden, hareketlerinden anlaşılabilir. Böyle kişiler soğukturlar; benizleri ölü gibidir; yüzlerinde pis bir koku duyuyormuş gibi bir ifade vardır. (Bu ifade Hitler'in yüzünde açıkça görülebilir.) Düzenli, saplantılı ve bilgiçtirler. Ölümsever kişilerin bu yönü Eichmann'ın kişiliğiyle bütün dünyanın gözleri önüne serilmiştir. Eichmann örgütsel düzene ve ölüme hayrandı. Onun benimsediği en yüce değerler, verilen buyruklara boyuneğmek, örgütün düzenli bir biçimde işlemesini sağlamaktı. Kömür sevkediyormuş gibi sevketti Yahudileri. Onların insan olduklarını göremiyordu; bu nedenle kurbanlarından nefret edip etmediği sorusu onun için söz konusu bile değildi.

Ölümsever kişi örnekleri yalnızca engizisyoncular, Hitler'ler, Eichmann'lar arasında görülmez. Öldürme olanağı ve gücü bulamayan ama ölüm sevgilerini başka yüzeysel ya da daha zararsız biçimlerde belli eden birçok birey vardır. Buna bir örnek hiç durmadan çocuğunun hastalıkları, başarısızlıkları, geleceği konusunda karamsar varsayımlarla uğraşan annedir; bu anne çocuğundaki olumlu değişikliklere sevinmez; çocuğun neşesine karşı bir tepki göstermez, onun içinde gelişen yeni bir şeyi farketmez. Böyle bir annenin düşlerinin hastalık, ölüm, ceset ve kanla dolu olduğunu görürüz. Bu anne çocuğuna gözle görülür bir zarar vermez; ama onun yaşama sevincini, büyümeye duyduğu inancı yavaş yavaş öldürür; sonunda çocuğuna kendi ölümseverlik eğilimini aşılar.

Ölümseverlik eğilimi çoğu zaman karşıt eğilimlerle çatışır; öyle ki bu çatışmadan garip bir denge doğar. Bu tür ölümsever kişiliğe en belirgin örnek C. G. Jung'dur. Ölümünden sonra yayımlanan özyaşamöyküsünde Jung buna pek çok kanıt göstermiştir[4]. Jung'un düşleri çoğunlukla cesetlerle, kanla, öldürmelerle doludur. Ölümseverlik eğiliminin gerçek yaşamdaki tipik belirtisine örnek olarak şunları anlatmak istiyorum: Jung'un Bollingen'deki evi yapılırken 150 yıl önce, Napoleon İsviçre'yi istila ederken öldürülen bir Fransız askerinin cesedi bulunmuştu. Jung cesedin bir resmini çekip bunu duvara astı. Cesedi askeri bir törenle gömüp mezarın başında üç el ateş etti. Yüzeyden bakıldığında bu davranış biraz garip, ama önemsizmiş gibi görünebilir. Ne var ki bu gizli bir eğilimi, amaçlı, önemli davranışlardan daha açık bir biçimde ortaya çıkaran «önemsiz» eylemlerden biridir. Yıllar önce Freud'un kendisi de Jung'daki bu ölüm eğilimini farketmişti. Freud'la Jung Birleşik Amerika'ya gitmek üzere gemiye binerlerken Jung, Hamburg yakınındaki bataklıkta bulunan, iyi korunmuş cesetlerden uzun uzun söz etmişti. Freud bu tür konuşmalardan hoşlanmıyordu; Jung'a cesetlerden çok söz ettiğini, çünkü bilinçaltında kendisine (Freud'a) karşı ölüm istekleriyle dolu olduğunu söyledi. O zaman Jung bunu inatla yadsıdı; ama birkaç yıl sonra Freud'dan koparken şu düşü gördü: Jung (karaderili bir yerliyle birlikte) *Siegfried*'i öldürmek zorunluluğunu duyar. Elinde bir tüfekle dışarı çıkar, Siegfried dağın tepesinde belirince onu öldürür. Sonra suçunun ortaya çıkacağından korkarak büyük bir dehşete kapılır. Ama iyi birşey olur; kuvvetli bir yağmur yağar, cinayetin tüm izlerini silip götürür. Jung bu düşü anlayamazsa kendini öldürmesi gerektiğini düşünerek uyanır. Biraz düşündükten sonra şu «yorum»a varır: Siegfried'i öldürmek, kendi içindeki kahramanı öldürmek,

4 C. G. Jung, *Memories, Dreams, Reflections,* yayımlayan Aniéla Jaffé, New York: Pantheon Books, 1963. Bkz. *Scientific American*'ın 1963 Eylül sayısında bu kitap üzerine yayımladığım inceleme.

böylece kendi alçakgönüllülüğünü kanıtlamak demektir. En büyük ustalığı düşleri yorumlamak olan bir insanın *Sigmund*'la *Siegfried* arasındaki yakınlığı görebilmesi gerekirdi; ama Jung düşünün gerçek anlamını görmek istemediği için bu yakınlığı farkedememiştir. Bastırmanın nasıl bu denli yoğun olabileceğini sorarsak bunun yanıtı düşünde, Jung'un ölümseverlik eğiliminin ortaya çıktığıdır; bu eğilim yoğun bir biçimde bastırıldığı için Jung düşünün anlamını kavrayamamıştır. Ne var ki bu düş Jung'un özellikleriyle tam bir çakışma içindedir: Jung şimdiden, gelecekten çok geçmişe hayrandır; en çok sevdiği malzeme taşlardır; çocukken bir kilisenin üstüne Tanrı'nın gökyüzünden kocaman bir bok atarak kiliseyi yıktığını düşlemiştir. Hitler'e ve onun ırkçı kuramlarına yakınlık duyması Jung'un ölümü seven insanlara karşı duyduğu yakınlığın başka bir belirtisidir.

Bununla birlikte Jung olağanüstü yaratıcı bir kişiydi; yaratıcılık ölümseverliğin tam tersidir. Kendi içindeki bu çatışmayı Jung yıkıcı güçlerini tedavi etme isteği ve yetisiyle dengeleyerek geçmişe, ölüme, yıkıcılığa karşı duyduğu ilgiyi başarılı çalışmalarına konu edinerek çözmüştür.

Ölümseverlik eğilimini anlatırken burada tanımlanan *her türlü* özelliğin ölümsever insanda bulunduğu izlenimini vermiş olabilirim. Öldürme isteği, şiddete tapma, ölümü ve pisliği çekici bulma, sadizm, «düzen» uğruna canlı nesneleri cansız nesnelere dönüştürme isteği gibi birbirinden çok ayrı özelliklerin aynı temel eğilimin parçaları olduğu doğrudur. Ama bireyler sözkonusu olduğunda bu eğilimlerin dağılımı büyük bir çeşitlilik gösterir. Bir insanda burada sıralanan özelliklerden biri ötekine göre daha ağır bâsabilir; dahası bir insanın yaşamsever yanına oranla ölümsever yanının yoğunluğu, son olarak da kişinin kendi ölümsever eğilimlerinin ne ölçüde farkında olup onları ne ölçüde akla uydurduğu kişiden kişiye büyük ölçüde değişir. Bununla birlikte ölümsever tip kavramı, hiç de bir soyutlama ya da birbirinden kopuk çeşitli davranış türlerinin biraraya toplanması değildir. Ölümseverlik temel bir

eğilim oluşturur; bu eğilim, yaşama verilen ama ona bütünüyle karşı olan tek yanıttır; insanın yaşama karşı gösterebileceği eğilimlerin arasında en hasta, en tehlikeli olanı budur. Gerçek bir sapıklıktır bu: Yaşarken yaşam değil ölüm, gelişme değil yıkım sevilir. Ölümsever kişi duygularının bilincine varmayı göze alabilirse, «Yaşasın Ölüm!» demekle, benimsediği yaşama ilkesini dile getirdiğini anlayacaktır.

Ölümseverlik eğiliminin karşıtı *yaşamseverlik*'tir; bu eğilimin özü, ölüm sevgisine karşılık yaşam sevgisidir. Ölüm sevgisi gibi yaşam sevgisi de tek bir özelliği göstermez; bütün bir eğilimi, bütünüyle yaşama biçimini gösterir. Bu eğilim kişinin bedensel süreçlerinde, duygularında, düşünce ve davranışlarında ortaya çıkar; yaşamseverlik eğilimi kendisini kişinin tüm yapısında belli eder. Bu eğilimin en ilkel biçimi bütün canlı varlıkların yaşama eğiliminde görülür. Freud'un «ölüm içgüdüsü» varsayımına karşıt olarak ben de birçok yaşambilimci ve düşünür gibi yaşamanın kendi varlığını korumanın tüm canlı varlıkların özünde yatan nitelik olduğu varsayımına katılıyorum; Spinoza bunu şöyle dile getirmiştir: «Kendisi olduğu sürece, her şey, kendi varlığını sürekli kılmaya çalışır.»[5] Spinoza bu çabayı, söz konusu sorunun özü olarak tanımlamıştır[6].

Bu yaşama eğilimini çevremizdeki her canlı varlıkta görüyoruz: Işık alıp yaşamak için kayaların arasından fışkıran otlarda, ölmemek için sonuna dek dövüşen hayvanlarda, yaşamını korumak için her şeyi göze alabilen insanlarda.

Yaşamı koruma, ölüme karşı savaşma, yaşamseverlik eğiliminin en ilkel biçimidir ve bütün canlılarda ortaktır. Bu, yaşamı *koruma* ve ölüme karşı *savaşma* eğilimi olarak kaldığı sürece yaşama dürtüsünün yalnızca *bir* yönünü

---

5 *Ethic*, III, Prop. VI.
6 *A.g.y.*, Prop. VII.

gösterir. Yaşama dürtüsünün öteki yönüyse, çok daha olumludur. Canlı varlıklar bütünleşme, birleşme eğilimindedir; değişik ve karşıt birimlerle kaynaşmak, yapısal bir biçimde gelişmek isterler. Birleşme, bütünleşmiş gelişme yalnızca hücrelerin büyümesi alanında değil duygular ve düşünceler alanında da tüm yaşam süreçlerinin belirleyici özelliğidir.

Bu eğilimin en ilkel biçimi, hayvanlar ve insanlar arasında cinsel olmayan hücre kaynaşmasından cinsel birleşmeye dek, hücreler ve organizmalar arasındaki kaynaşmada görülür. İnsanlar arasındaki cinsel birleşme erkek ve dişi kutuplar arasındaki çekicilik üzerine kurulmuştur. İnsan cinsinin yaşam kaynağı olan kaynaşma gereksinmesinin özünü erkek-dişi kutuplaşması oluşturur. Doğanın insana en yoğun zevki bu iki kutbun kaynaşmasında tattırmasının nedeni budur. Biyolojik açıdan bu kaynaşmanın sonucu normal olarak yeni bir canlının yaratılmasıdır. Yaşama çevrimini birleşme, doğum ve büyüme oluşturur — tıpkı ölüm çevrimini gelişmenin durması, çözülme ve çürümenin oluşturması gibi.

Bununla birlikte cinsel içgüdü *biyolojik olarak* yaşama hizmet etse de, *ruhsal açıdan* ille de yaşam sevgisini göstermez. Cinsel içgüdüye bağlanmayan ya da onunla karıştırılmayan yoğun bir duygu yok gibidir. Kendini beğenmişlik, zenginlik ve serüven tutkusu giderek ölümü çekici bulmak bile, cinsel içgüdüden araç olarak yararlanabilir. Bunun nedenini açıklamak güçtür. İnsan cinsel içgüdünün herhangi bir yoğun arzuyla, giderek yaşama karşıt olan arzularla uyandırılabilecek ölçüde esnek olmasının, doğanın bir oyunu olabileceğini düşünüyor ister istemez. Ama nedeni ne olursa olsun cinsel istekle yıkıcılığın birbirine karıştığından kuşku duyulamaz. (Freud, özellikle ölüm içgüdüsüyle yaşam içgüdüsünün karışmasını incelerken bu karışmanın sadizm ve mazoşizm biçiminde ortaya çıktığını belirtmiştir.) Sadizm, mazoşizm, ceset-yiyicilik, dışkı-yiyicilik alışılmış cinsel davranış ölçütlerinden saptıkları için değil, tek temel sapıklığı, başka deyişle yaşamla ölü-

mün birbirine karıştırılmasını açıkça gösterdikleri için sapıklık sayılırlar[7].

Yaşamseverlik en iyi biçimde üreticilik eğiliminde ortaya çıkar[8]. Yaşamı tümüyle seven bir kişi yaşam sürecine, her alandaki gelişmeye ilgi duyar. Elindekileri öylece tutmaktansa onlarla birşey kurup yaratmayı yeğler. Her şeye şaşırarak bakabilme gücü vardır onda; eski şeylerin getirdiği güvenlik duygusunun yerine yeni şeyler aramaktan hoşlanır. Kesinlik yerine yaşama serüvenini seçer. Yaşama yaklaşımı mekanik değil, işlevseldir. Yalnızca parçaları değil bütünü, sayısal toplamlardan çok yapısal bütünlüğü görür. İnsanları cansız nesnelermiş gibi şiddet kullanarak, parçalayarak, örgütsel kurallarla yöneterek değil sevgisiyle, aklıyla ve kendi kişiliğiyle etkilemek, biçimlendirmek ister. Salt heyecan duymak yerine yaşamdan, yaşamın her türlü belirti ve görüntüsünden zevk alır.

Yaşamseverlik ahlâkının da kendine özgü iyilik ve kötülük ilkeleri vardır. Yaşama hizmet eden her şey iyidir; ölüme hizmet eden her şey de kötüdür. İyilik yaşama[9], yaşamı hızlandırmaya, gelişmeye, yeniye açık olmaya duyulan saygıdır. Yaşamı boğan, kısıtlayan, paramparça eden her şey kötülüktür. Coşku erdem, kederse günahtır. Bu yüzden yaşamseverlik ahlâkı açısından İbraniler'in başlıca günahı olarak İncil'de şu gösterilir: «Çünkü siz, her türlü bolluk içindeyken Tanrı'nıza coşkuyla ve gönül hoşnutluğuyla hizmet etmediniz» (Beşinci Kitap 28. 47). Yaşamsever kişinin vicdanı onu kötülükten alıkoyup iyilik yapmaya zorlamaz. Bu vicdan Freud'un tanımladığı gibi, erdem uğruna kendisine karşı sadistçe davranan, görev-koyu-

---

7 Temizin (yaşamın) kirliden (ölümden) ayrılmasını işleyen pek çok ayinde sapıklıktan kaçınmanın önemi vurgulanır.

8 Bkz. Erich Fromm'un *Kendini Savunan İnsan* adlı kitabında üretici eğilimin incelenmesi (New York: Holt, Rinehart and Winston, 1947).

9 Bu, yaşam sevgisinin en büyük temsilcilerinden biri olan Albert Schweitzer'in —hem yazılarında, hem de kişiliğinde ortaya koyduğu— en önemli tezidir.

cu-katı-üst ben değildir. Yaşamsever vicdanı harekete geçiren etken, yaşama ve coşkuya duyduğu ilgidir; gösterilen ahlâksal çaba yalnızca bu kişinin yaşamseverlik yanını güçlü tutma çabasıdır. Bu nedenle yaşamsever kişi kendinden nefret etmekten, üzüntüden başka birşey olmayan pişmanlık ve suçluluk duyguları içinde yaşamaz. Hemen yaşamdan yana dönerek iyi şeyler yapmaya girişir. Spinoza'nın *Ethic*'i yaşamseverlik ahlâkının çarpıcı bir örneğidir. «Zevk» der Spinoza, «kendi içinde kötü değil, iyidir; bunun tersine acılar, kendi içinde kötüdür.»[10] Aynı çizgide şöyle devam eder: «Özgür insan ölümü, her şeyden az düşünür; onun bilgeliği, ölüme değil yaşama yoğunlaşmasından doğar.»[11] İnsancı felsefenin çeşitli uyarmalarının ardında yaşam sevgisi yatar. Görüş ayrılıkları olsa da bu felsefeler Spinoza'nınkine benzer; bunların hepsinde aklı başında insanın yaşamı sevdiğini, kederin günah, coşkununsa erdem olduğunu, insanın yaşamdaki amacının canlı olan her şeye çekilmek, ölü ve mekanik olan her şeyden kendini koparmak olduğunu söyleyen ilke geçerlidir.

Ölümseverlik ve yaşamseverlik eğilimlerini katıksız biçimleri içinde vermeye çalıştım. Elbette bu katıksız biçimlere çok az rastlanır. Katıksız ölümsever delidir, katıksız yaşamseverse aziz. İnsanların çoğunda ölümseverlik ve yaşamseverlik eğilimlerinin özel bir karışımı görülür; önemli olan bu iki eğilimden hangisinin ağır bastığıdır. Ölümseverlik eğilimi ağır basan kişiler içlerindeki yaşamsever yanı yavaş yavaş öldürürler; çoğunlukla ölümü sevme eğilimlerinin farkında bile değildirler, yürekleri katılaşır; öyle davranırlar ki ölüm sevgisi yaşadıkları şeylere karşı gösterebilecekleri en mantıksal, en akılsal tepkiymiş gibi görünür. Öte yandan içlerinde yaşam sevgisi ağır basanlar «ölüm gölgesinin dolaştığı vâdi»ye ne denli yakın olduklarını görünce sarsılacaklar, bu sarsıntıyla kendilerine geleceklerdir. Bu yüzden yalnızca bir insanın içindeki ölümse-

10 *Ethic*, IV, Prop. XLI.

11 *A.g.y.*, Prop. LXVII.

verlik eğiliminin ne denli güçlü olduğu değil o kişinin bu eğiliminin ne denli farkında olduğu da önemlidir. Ölüm ülkesinde yaşarken yaşam ülkesinde yaşadığına inanan kişi, geri dönme olanağı bulunmadığından yaşam açısından yitiktir artık.

Ölümseverlik ve yaşamseverlik eğilimlerinin tanımları bu kavramların Freud'un yaşama içgüdüsü (Eros) ve ölüm içgüdüsü kavramlarıyla ilişkisinin ne olduğu sorusunu doğurur. Benzerliği görmek kolaydır. İnsanın içinde birbirine zıt bu iki dürtünün bulunduğunu ilk önerdiği sıralarda Freud büyük ölçüde güçlü yıkıcılık dürtülerinin, özellikle de Birinci Dünya Savaşı'nın etkisi altında kalmıştır. Freud, cinsel içgüdünün ego içgüdüleriyle (hem canlı kalmaya yarayan hem de yaşamın amaçlarına hizmet eden içgüdülerle) çatıştığını söyleyen eski kuramını değiştirdi; onun yerine yaşamın özünde hem yaşama doğru hem de ölüme doğru gitmenin bulunduğu varsayımını getirdi. *Zevk İlkesinin Ötesinde* (1920) adlı yapıtında Freud «yineleme zorlanımı» diye adlandırdığı eski bir soygelişimsel ilkenin bulunduğunu açıklamıştır. Bu ilke daha önceki bir duruma dönme, canlı yaşamı başlangıçtaki cansız varlık durumuna dönüştürme işini görür. Freud şöyle diyordu: «Yaşamın düşünülemeyecek ölçüde uzak bir geçmişte, cansız bir varlıktan düşünemeyeceğimiz bir biçimde doğduğu gerçekse, varsayımımıza göre, amacı yaşamı bir kez daha yok ederek nesneleri cansız duruma dönüştürmek olan bir içgüdünün de bulunması gerekir. Bu içgüdüde, varsayımımızda sözünü ettiğimiz kendini yıkma dürtüsünü de bulursak, o zaman bu dürtüyü her türlü canlı süreçte bulunan *ölüm* içgüdüsünün belirtisi olarak kabul edebiliriz.»[12]

Ölüm içgüdüsü gerçekte başkalarına karşı ya da kendi içimize yönelik olabilir; çoğu zaman da sadist ya da mazoşist sapıklıklarda görüldüğü gibi cinsel içgüdüyle karışmış olarak ortaya çıkar. Ölüm içgüdüsünün karşıtı yaşam

---

12 S. Freud, *New Introductory Lectures on Psycho-Analysis* (New York: W. W. Norton Co., 1933).

içgüdüsüdür. Ölüm içgüdüsünün (bu içgüdü Freud'un kendisi tarafından değilse de, ruhçözümleme incelemelerinde Thanatos diye adlandırılmıştır) koparıcı, çözüştürücü bir işlevi vardır; oysa eros bağlayıcı, bütünleyici, organizmaları ve organizma içindeki hücreleri birleştirici bir işlev taşır. Öyleyse her bireyin yaşamı şu iki temel içgüdünün çatıştığı bir savaş alanıdır: «Eros'un, canlı varlıkları gittikçe büyüyen bütünler içinde birleştirme çabaları»yla Eros'un başardıklarını bozmaya çalışan ölüm içgüdüsünün çabaları.

Freud da bu yeni kuramını çekine çekine, kuşkulu bir biçimde öne sürmüştür. Buna şaşmamak gerekir; çünkü Freud'un varsayımı kendi içinde kanıtlanmamış bir kurgudan öteye gitmeyen yineleme zorlanımı üzerine kurulmuştur. Aslında Freud'un bu iki yanlı kuramını destekleyen savlardan hiçbiri, çelişik bilgilere dayanan karşı çıkmaları yanıtlayacak nitelikte değildir. Canlı varlıkların çoğu yaşama savaşını olağanüstü bir direnmeyle sürdürürler; kendilerini yok etmek istemeleri çok az rastlanan bir şeydir. Dahası, yıkıcılık bireyden bireye büyük değişiklikler gösterir; bu değişiklik de dışa yönelik ya da içe yönelik ölüm içgüdüsünden çok daha başka biçimlerde ortaya çıkar. Bazı kimselerin, başkalarını yok etmek için yoğun bir tutkuyla yüklü olduklarını görürüz; oysa çoğunluk bu ölçüde bir yıkıcılık göstermez. Bununla birlikte, yıkıcılığın başkalarına yönelen bu hafif biçimine karşılık kendine yönelik yıkıcılık, mazoşizm, hastalık vb. diye bir şey yoktur.[13] Freud'un kuramlarına yapılan bütün bu karşı çıkışları düşünürsek O. Fenichel gibi birçok ortodoks çözümleyicinin ölüm içgüdüsü kuramını kabul etmeleri, ya da koşula bağlı olarak, büyük kuşkularla kabul etmeleri şaşırtıcı değildir.

Freud'un kuramının şu yönde değiştirilmesini öneriyorum: Eros'la yıkıcılık, yaşam eğilimiyle ölüm eğilimi arasındaki çelişki aslında insanın içinde varolan en temel çe-

13 Bkz. Erich Fromm'un *Sağlıklı Toplum* adlı kitabında intihar ve cinayet istatistikleri üzerindeki incelemeleri, Bölüm 1.

lişkidir. Bununla birlikte bu ikilik biyolojik olarak insanın içinde bulunan, pek değişmeden ölüm içgüdüsünün son başarısına dek birbiriyle savaşıp duran iki içgüdünün yarattığı ikilik değildir; yaşamın birincil ve en temel eğilimiyle —yaşamakta ayak diremekle—[14] bu amaç gerçekleştirilemediği zaman ortaya çıkan karşıt eğilim arasındaki çelişkidir. Bu açıdan «ölüm içgüdüsü» Eros'un ortaya çıkmaması ölçüsünde gelişen ve yayılan *hastalıklı* bir olgudur. Ölüm içgüdüsü Freud'un kuramında önerdiği gibi *normal biyoloji*'nin değil *psikopatoloji*'nin bir parçasıdır. Bu yüzden yaşam içgüdüsü insanda birincil yetiyi, ölüm içgüdüsüyse ikincil yetiyi oluşturur[15]. Tohum nasıl yalnız uygun nem, ısı vb. koşullarında gelişiyorsa, birincil yeti de yaşam için gerekli koşulları bulduğu zaman gelişir. Uygun koşullar yoksa ölümseverlik eğilimleri ortaya çıkarak insana egemen olacaktır.

Ölüm sevgisini doğuran koşullar nelerdir? Freud'un kuramı açısından (sırasıyla) yaşam ve ölüm içgüdülerinin güçlülük oranının değişmediğini, ölüm içgüdüsü söz konusu olduğunda bu içgüdünün içe ya da dışa yönelik olabileceğini kabul etmek gerekir. Bu yüzden çevresel etkenler ölüm içgüdüsünün yoğunluğunu değil ancak yönelişini belirleyebilir. Öte yandan burada ileri sürülen varsayımı kabul edersek şu soruyu sormak gerekir: Genel olarak ölümseverlik ve yaşamseverlik eğilimlerinin gelişmesini, özel olarak da bireyde ya da bir toplulukta ölümü sevme yatkınlığının yoğunluğunu belirleyen etkenler nelerdir?

---

14 Freud, ölüm içgüdüsünün çok güçlü olması durumunda insanların normal olarak intihar etmek isteyeceklerini söyleyen karşı çıkışı şöyle yanıtlar: «Her organizma kendine göre ölür. Bu paradoksal durum şöylece doğar: Canlı organizma kendini en kısa yoldan yaşamın amacına götürecek olaylara (aslında tehlikelere) karşı en enerjik biçimde —bir tür kısa devre yaparak— savaşır.» (*Beyond the Pleasure Principle*, s. 51).

15 Bkz. *Kendini Savunan İnsan*'da yıkıcılığı, birincil ve ikincil yetiler arasındaki ayırımı çözümleyişim, Bölüm. 5. A.

Bu önemli soruya verilecek yeterli bir yanıtım yok. Bence bu sorunun daha geniş bir biçimde incelenmesi büyük önem taşıyor. Bununla birlikte ruhçözümlemesi konusunda klinik çalışmalarıma, toplulukların davranışlarını gözleme ve çözümleme deneylerime dayanarak kesin olmayan bazı yanıtlar önerebilirim.

Çocukta yaşam sevgisinin gelişmesi için en önemli koşul onun yaşamı seven insanlarla birlikte olmasıdır. Yaşam sevgisi de ölüm sevgisi ölçüsünde bulaşıcıdır. Bu sevgi sözcükler, açıklamalar, kişinin yaşamı sevmesi gerektiğini söyleyen öğütler olmaksızın iletilir. Fikirlerden çok davranışlarla, sözcüklerden çok ses tonuyla aktarılır. Bu sevgi, yaşamı düzenleyen açık ilke ve kurallardan çok, bir kişiyi ya da topluluğu saran genel havada gözlenebilir. Yaşam sevgisinin gelişmesi için gerekli koşulların arasında şunları sayacağım: Bebeklik sırasında başkalarıyla sıcak ve şefkat dolu ilişkiler; özgürlüğü tatma, tehditlerden uzak olma; içte uyum ve güç yaratan ilkelerin —öğütlerle değil de örneklerle— öğretilmesi; «yaşama sanatı»nı öğretecek bir önder; başkalarının yarattığı uyandırıcı etkiyle buna gösterilen canlı tepki; sonra gerçekten ilginç bir yaşama biçimi. Bunların tam karşıtı olan koşullar da, ölüm sevgisinin gelişmesine yol açar: Ölümü seven insanların arasında yetişmek; uyarılardan yoksun olmak; korku duymak; yaşamı tekdüze ve sıkıcı kılan koşullar; insanlar arasında doğrudan, insanca ilişkilerle belirlenen bir düzenin yerine mekanik bir düzenin bulunması.

Yaşam sevgisinin gelişmesi için gerekli *toplumsal* koşullara gelince bunlar, az önce sözünü ettiğim bireysel gelişimi sağlayan eğilimleri yaratan koşullarla aynıdır. Bununla birlikte toplumsal koşullar üzerinde daha çok şey söylenebilir; aşağıda söylenenler bu yoldaki düşüncelerin sonucundan çok başlangıcı sayılmalıdır.

Belki de burada ilk önce söz edilmesi gereken en belirgin etken hem ekonomik hem de ruhsal açıdan *kıtlığa* karşı *bolluk* içinde olma durumudur. İnsan enerjisinin çoğu saldırılara karşı yaşamı savunmak, açlıktan kurtulmak için

harcanırsa yaşama sevgisi engellenir, ölüm sevgisi güçlenir. Yaşam sevgisinin gelişebilmesi için gerekli başka bir toplumsal koşul da *adaletsizliğin* ortadan kaldırılmasıdır. Burada, herkesin aynı şeylere sahibolmamasının adaletsizlik sayıldığı istifçilik görüşü değil kastettiğim; bir toplumsal sınıfın ötekini sömürdüğü, doyumlu ve onurlu bir yaşamı engelleyen koşulların insanlara zorla kabul ettirildiği, başka deyişle bir sınıfın ötekilerle yaşamın aynı temel deneylerini paylaşmasına izin vermeyen toplumsal durumu anlatmak istiyorum. Son çözümlemede adaletsizlik derken, insanın kendi başına bir amaç oluşturmadığı, başka bir insanın çıkarları için araç olarak kullanıldığı toplumsal durumu belirtmek istiyorum.

Son olarak da, yaşam sevgisinin gelişmesinde önemli bir koşul *özgürlük*'tür. Ne var ki kısıtlayıcı siyasal zincirlerden kurtulup «*özgür olmak*» yeterli koşul değildir. Yaşam sevgisinin gelişebilmesi için birşey «yapma» özgürlüğü gereklidir: Yaratma ve kurma özgürlüğü, şaşabilme ve göze alabilme özgürlüğü. Böyle bir özgürlüğü tatmak için etkin ve sorumlu bir birey olmak gerekir; tutsak ya da çarkın iyi yağlanmış bir dişlisi olan birey değil.

Özetlersek, yaşam sevgisi en çok şunların bulunduğu bir toplumda gelişecektir: *Güvenlik:* Onurlu bir yaşamın sağlanması için temel maddi koşulların tehlike içinde olmaması; *adalet:* Hiç kimsenin başka birisinin amaçları için araç olarak kullanılmaması; *özgürlük:* Herkese toplumun etkin ve sorumlu bir üyesi olma olanağının sağlanması. Bunların sonuncusu özel bir önem taşır. Güvenlik ve adaletin sağlandığı bir toplumda bile bireyin yaratıcı özünün etkinliği desteklenmiyorsa, yaşam sevgisinin gelişmesi gerçekleşemez. İnsanların tutsak olmaları da yetmez; toplumsal koşullar robotların doğmasına yol açarsa sonuç yaşam sevgisi değil, ölüm sevgisi olacaktır. Nükleer çağda ölüm sevgisi sorununu incelerken, özellikle, toplumun örgütsel düzeni sorunuyla ilgilenirken bu son nokta üzerinde daha çok duracağız.

Yaşam sevgisi ve ölüm sevgisi kavramlarının Freud'un

yaşam ve ölüm içgüdüleriyle ilgili, gene de onlardan değişik olduğunu göstermeye çalıştım. Bunlar, Freud'un libido kuramının bir parçasını oluşturan başka bir önemli kavramla da ilgilidir. Bu kavram «anal libido», «anal kişilik» kavramıdır. Freud en önemli bulgularından birini 1909'da *Kişilik ve Anal Erotizm* adlı makalesinde yayımlamıştır[16]. Freud şunları yazmıştır:

Tanımlayacağım insanlar şu üç özelliğin düzenli bir biçimde karışımıyla belirlenir. Bu insanlar özellikle düzensever, cimri ve inatçı kişilerdir. Bu sözcüklerin her biri aslında birbirine girmiş bir dizi kişilik özelliğinin tümünü ya da bir kesimini kapsar. «Düzensever» sözcüğü hem bedensel temizliğe düşkünlüğü hem de küçük görevlerin yerine getirilmesindeki sorumluluğu ve güvenilirliği anlatır. Bunun karşıtı «düzensizlik» ya da «ihmalcilik»tir. Cimrilik aşırı hırslılık biçiminde ortaya çıkabilir; inatçılıksa öfkeyle ve öç alıcılıkla birleşerek kolayca meydan okumaya dönüşebilir. Bu son iki nitelik —cimrilik ve inatçılık— birbirlerine, ilk nitelikten —düzenlilikten— daha yakındır. Bunlar aynı zamanda bu özelliklerden oluşan karışımın en değişmez öğeleridirler. Gene de bence bu üç nitelik hiçbir biçimde birbirlerinden ayrı düşünülemez[17].

Freud önerisini şöyle sürdürüyor: «Daha önce anal-erotik yapıda olan insanlarda ağır basan bu kişilik özellikleri ya da düzenlilik, cimrilik ve inatçılık yüceltilmiş anal-erotizmin ilk ve en değişmez belirtileridir.»[18] Freud ve ondan sonraki bazı ruhçözümleyiciler cimriliğin öteki biçimlerinin dışkıya değil paraya, pisliğe, mala mülke ve işe yaramaz nesnelere sahibolma eğilimini gösterdiğini kanıtlamışlardır. Anal kişiliğin bazen sadizm ve yıkıcılık eğilimleri gösterdiği de belirtilmiştir. Ruhçözümleme araştırmaları geniş

16 Sigmund Freud (Standart Edition; London: Hogarth Press, 1959), cilt. IX.

17 *A.g.y.*, s. 169.

18 *A.g.y.*, s. 171.

klinik kanıtlara dayanarak Freud'un bulgusunun doğruluğunu göstermiştir. Bununla birlikte «anal kişilik»[19] ya da benim adlandırışımla «istifçi kişilik» olgusunun kuramsal bakımdan açıklanışında bir görüş ayrılığı vardır. Freud libido kuramına uygun olarak, anal libidoyu oluşturan ve bunun yüceltilmesini sağlayan enerjinin bedende belli bir zevk bölgesinde (burada anüste) yoğunlaştırıldığını varsaymıştır. Tuvalet eğitimi süresindeki bireysel deneyimlerle birlikte bedensel etkenler yüzünden bu anal libidonun normal bir insana göre daha güçlü durumda olduğunu söylemiştir. Ben bu konuda Freud'a katılmıyorum; çünkü cinsel libido dürtüsünün bir parçası olarak anal libidoyu anal kişiliğin gelişmesinde etkin bir temel olarak kabul etmemizi sağlayacak yeterli kanıt yoktur.

Anal kişilik üzerindeki incelemelerim beni, bu insanların dışkıya duydukları ilgi ve yakınlığın genel olarak, canlı olmayan her şeye karşı duydukları yakınlığın bir parçası olduğu inancına götürdü. Dışkı, artık hiçbir yararı kalmadığı için bedenden dışarı atılan birşeydir. Anal kişilik yaşam için yararlı olmayan her şeye çekildiği gibi dışkıya da çekilir; böyle bir kişi pisliğe, yararsız şeylere, mala mülke, üretim ve tüketim araçları olarak değil yalnızca sahibolunacak şeyler olarak ilgi duyar. Canlı olmayan şeylere karşı bu çekilmenin nasıl geliştiği sorununa gelince, bu konuda daha pek çok şeyin incelenmesi gerekecektir. Bedensel etkenlerin yanısıra anne-baba kişiliğinin, özellikle annenin kişiliğinin önemli bir etken olduğunu düşündürecek nedenler vardır. Titiz tuvalet eğitiminde direnen, çocuğun boşaltım süreçlerine vb. aşırı ilgi gösteren bir anne baskın bir anal kişiliği olan, cansız ve ölü şeylere karşı aşırı ilgi duyan bir kadındır; böyle bir anne çocuğunu da aynı yönde etkileyecektir. Aynı zamanda yaşama sevincinden yoksun, canlandırıcı değil uyuşturucu bir anne olacaktır. Çoğu zaman da annenin bu huzursuzluğu çocuğu yaşamdan korkan, cansız şeylere çekilen bir insan

---

19 Bkz. Fromm, *Kendini Savunan İnsan*, s. 65, dipnot.

yapacaktır. Başka deyişle anal kişiliğin oluşmasına yol açan şey tuvalet eğitimi, bunun anal libido üzerindeki etkileri değil yaşama karşı duyduğu korku ve nefretle ilgiyi boşaltım süreçlerine yoğunlaştıran, başka birçok yolla çocuğun enerjisini sahibolma ve istifçilik tutkusuna yönelten annenin kişiliğidir.

Bu açıklamadan Freud'un anal kişiliğiyle daha önce anlatılan ölümsever kişiliğin büyük benzerlikler gösterdiği kolayca görülebilir. Aslında bu iki kişilik türü cansız, ölü şeylere karşı duydukları eğilim ve ilgi bakımından niteliksel bir benzerlik gösterirler. Aralarındaki ayrılık yalnızca bu eğilimin yoğunluğundadır. Bana göre *Freud'un «anal kişiliği» bu kişilik yapısının zararsız biçimiyse, ölümsever kişilik hastalıklı biçimidir.* Bu da anal kişilikle ölümsever kişilik arasında kesin bir sınırın bulunmadığını, bir kişiliğin çoğu kez bunlardan hangisine girdiğini belirlemenin kolay olmadığını gösteriyor.

Ölümsever kişilik kavramında Freud'un libido kuramından kaynaklanan «anal kişilik»le ölüm içgüdüsü kavramını çıkardığı salt biyolojik kurgusu birleştirilmiştir. Aynı bağıntı Freud'un bir yanda «cinsel kişilik» kavramı ve yaşama içgüdüsü kavramıyla öte yanda yaşamsever kişilik kavramları arasında da vardır. Bunlar Freud'un ilk ve son kuramları arasındaki uçurumu kapatma yolunda atılan ilk adımlardır; ilerdeki araştırmaların bu uçurumu daha da kapatacağını umarız.

Ölümseverliği yaratan *toplumsal* koşullara dönersek şu soru çıkıyor ortaya: Ölüm sevgisiyle çağdaş sanayi toplumunun ruhu arasında ne gibi bir ilişki vardır? Dahası, nükleer savaş dürtüsü açısından ölüm sevgisinin, yaşama karşı duyulan umursamazlığın önemi nedir?

Burada modern savaşı yaratan, çoğu nükleer savaşlar gibi önceki savaşlarda da görülen nedenlerin *tümünü* değil yalnızca nükleer savaşla ilgili *tek* bir ruhsal sorunu ele alacağım. Daha önceki savaşların ardında ne gibi nedenler yatarsa yatsın bu nedenler —saldırıya karşı savunma, ekonomik çıkarlar, kurtuluş, şan, belli bir yaşama biçimi-

nin sürdürülmesi— nükleer savaş için geçerli olamaz. İnsanın ülkesindeki tüm insanların «en azından» yarısının birkaç saat içinde kül olup gittiği, tüm kültür merkezlerinin yıkıldığı, geride sağ kalanların ölenlere gıpta edeceği barbarca, acımasız bir yaşam bırakan böyle bir savaştan sonra savunmanın da, çıkarların da, kurtuluşun da, şanın da hiçbir anlamı kalmaz[20].

Bütün bunlara karşın nükleer savaş hazırlıkları neden sürdürülüyor, şimdi olduğundan daha yaygın bir biçimde neden karşı çıkılmıyor nükleer savaşa? Çocukları, torunları olan insanların başkaldırıp buna karşı çıkmayışlarını nasıl yorumlayabiliriz? Yaşamak için pek çok nedeni olan ya da öyle görünen insanlar, nasıl oluyor da her şeyin yok edilmesini böyle ciddi ciddi düşünebiliyorlar? Bu sorulara birçok yanıt bulunabilir[21]. Ancak, bu yanıtların hiçbiri şunlar katılmadan yeterli bir yanıt sayılamaz: *İnsanların her şeyin tümden yokedilmesinden korkmamaları, yaşamı sevmemelerindendir; ya yaşama karşı umursamaz olmalarından ya da giderek çoğunun ölüme çekilmesindendir.*

Bu varsayım, insanların yaşamı sevip ölümden korktuklarını, dahası kültürümüzün önceki kültürlere göre insanlara daha çok heyecan, daha çok eğlence sağladığını söyleyen varsayımla bir bakıma çelişir. Öyleyse şunu sor-

---

20 Ben, bizi şu iki konuda kandırmaya çalışan kuramları kabul edemiyorum: (a) Altmış milyon Amerikalı'nın birdenbire yokedilmesinin uygarlığımız üzerinde derin ve yıkıcı bir etkisi olmayacaktır; ya da (b) Nükleer savaş başladıktan sonra da düşmanlarımız bu savaşı tümden yıkımı önleyecek bir dizi kurala göre yönetecek akıllılığı göstereceklerdir.

21 Bu sorunun önemli yanıtlarından biri insanların çoğunun —çoğunlukla bilinçsiz de olsa— kişisel yaşamlarında çok derin bir biçimde huzursuz olmalarıdır. Toplum içinde yükselmek için hiç durmadan savaşmak, hep başarısızlık korkusu içinde yaşamak sıradan insanda kendisini ve tümüyle dünyayı bekleyen tehlikeleri unutturacak sürekli bir huzursuzluk ve gerginlik yaratır.

mak gerekir: Bizim eğlence ve heyecan dediğimiz şey yaşama sevincinden, yaşam sevgisinden çok başka birşey olmasın?

Bu soruları yanıtlayabilmek için yaşamseverlik ve ölümseverlik eğilimlerinin daha önceki çözümlemelerine dönmem gerek. Yaşam yapısal bir gelişmedir; bu nedenle yapısı gereği sıkı bir denetim altında olamaz, önceden belirlenemez. Yaşam alanında ancak sevgi, uyarma, örnekleme gibi yaşam güçleriyle etki sağlanabilir. Yaşam ancak tek tek örnekleriyle bir bireyde, bir kuşta, bir çiçekte algılanabilir. «Kitleler»in yaşamı diye bir şey, soyutlanmış bir yaşam yoktur. Günümüzde yaşama yaklaşım gittikçe mekanikleşmektedir. Başlıca amacımız nesne üretmektir; bu nesnelere tapma süreci içinde kendimizi de mala dönüştürürüz. İnsanlar sayılar gibi işlem görür. Burada sorun insanlara iyi davranılıp davranılmadığı (aslında cansız nesnelere de iyi davranılabilir) ya da onların iyi beslenip beslenmedikleri değildir; sorun insanların cansız nesneler mi, yoksa canlı varlıklar mı olduklarıdır. İnsanlar canlı yaratıklardan çok mekanik araçları sevmektedirler. İnsanlara zihinsel-soyut bir biçimde yaklaşılmaktadır. İnsanlara canlı bireyler olarak değil ortak özellikleri, kitle davranışlarının sayısal kuralları açısından nesne olarak yaklaşılır. Bütün bunlar örgütsel yöntemlerin gittikçe artan etkinliğiyle uyum içindedir. Dev üretim merkezlerinde, dev kentlerde, dev ülkelerde insanlar cansız nesnelermiş gibi yönetilmektedirler; insanlarla onları yönetenler cansız nesnelere dönüştürülmüştür; cansız nesneleri yöneten yasalara uyarlar. Ne var ki insan cansız bir nesne olarak yaratılmamıştır; nesneleşirse yok olur; nesneleşme süreci tamamlanmadan önce de insan umutsuzluğa düşerek yaşamı yok etmek ister.

Örgütsel olarak düzenlenmiş ve merkezleştirilmiş bir sanayileşmede beğeniler öyle oluşturulur ki insanlar en üst düzeyde, önceden belirlenebilen, en çok kâr sağlayan yönlerde tüketim yaparlar. İnsanların zekâları ve kişilikleri gittikçe daha önemli sayılan testlerle standartlaştırı-

lır; bu testlerle özgün, gözüpek kişilerin yerine ortalama ve silik kişiler seçilir. Gerçekten de Avrupa'da ve Kuzey Amerika'da başarılı olan örgütsel-sanayi uygarlığı yeni bir insan tipi yaratmıştır; bu insan *örgüt insanı, robot insan* ya da *homo consumens* (tüketici insan) diye adlandırılabilir. Bunlara ek olarak bu insana *homo mechanicus* da denebilir; bu adlandırmayla mekanik olan her şeye aşırı ilgi duyan, buna karşılık canlı şeylere düşman olan araç-insanı anlatmak istiyorum. Biyolojik ve fizyolojik yapısı insanı öylesine güçlü cinsel dürtülerle donatmıştır ki *homo mechanicus* bile güçlü cinsel istekler duyar, bir kadını arzular. Ne var ki araç-insanın kadınlara ilgisinin gittikçe azaldığı kuşku götürmez. *New Yorker* dergisinde yayımlanan bir karikatürde bu, çok eğlenceli bir biçimde belirtilmiştir: Genç hanım müşterisine yeni bir parfümü satmaya çalışan satıcı kız şu sözleri kullanıyor: «Yeni bir spor arabanın koktuğu gibi kokuyor, efendim!» Gerçekten de günümüzde erkeklerin davranışlarını gözleyen birisi bunun yalnızca bir karikatür olmadığını anlayacaktır. Öyle görünüyor ki kadınlardan, sevgiden, doğadan, yiyeceklerden çok spor arabalardan, televizyon ve radyo alıcılarından, uzay yolculuklarından, her türlü araçtan hoşlanan erkeklerin sayısı oldukça kabarıktır; bu erkekler yaşam dolu şeylerden çok canlı olmayan, mekanik şeylerle uğraşmayı severler. *Homo mechanicus*'un, birkaç dakika içinde binlerce mil ötedeki milyonlarca insanı öldürebilecek araçlara duyduğu ilginin, bu araçları denetleyebilmekten duyduğu kıvancın, böylesi bir kitle yıkımından duyacağı korku ve üzüntüye ağır basacağını düşünmek olmayacak birşey değildir. *Homo mechanicus* gene de cinsel ilişkiden, içkilerden zevk alır. Ama bütün bu zevklerin peşinden mekanik, cansız bir kafa yapısı içinde koşar. Basar basmaz kendisine mutluluk, sevgi ve zevk getirecek bir düğmenin bulunmasını ister. (Birçok erkek, bu düğmeyi nerede bulabileceklerini kendilerine öğretir umuduyla ruhçözümleyicilere koşar.) Kadınlara araba gözüyle bakar; hangi düğmelere basılacağını çok iyi bilir; kadınları heyecanlandırma,

«hızlandırma» gücüne bakıp kendine hayranlık duyar, sonra da soğuk, ilgisiz bir gözlemci olarak kalır. *Homo mechanicus* yaşama katılmak, ona tepki göstermekten çok makinaların kullanılmasıyla ilgilenir. Bu yüzden yaşamı umursamaz olur; büyük bir hayranlık içinde mekanik şeylere kapılır; sonunda ölüme, tümden yıkıma doğru çekilir.

Eğlencelerimizde öldürmenin oynadığı rolü bir düşünelim. Filmler resimli öyküler, gazeteler heyecan yüklüdür; çünkü yıkım, sadizm ve kaba şiddetle doludurlar. Milyonlarca insan tekdüze ama rahat bir yaşam içindedir — ister cinayet, isterse otomobil yarışında ölümcül bir kaza olsun, öldürmeyle ilgili olayları seyretmek ya da öyküleri okumak ölçüsünde hiçbir şey heyecanlandırmaz onları. Bu durum ölüm hayranlığının içimizde ne denli kök saldığını gösteren bir kanıt değil midir? Ya da şu deyimleri düşünelim: «Ölecek gibi heyecanlanmak», şu ya da bu şeyi «ölürcesine» istemek, birşey ya da birisi uğruna «ölmek». Bunlara bir de yaşama karşı umursamazlığı gösteren araba kazalarını ekleyelim.

Kısaca söylersek çağdaş sanayi toplumunun bu en belirgin özellikleri —anlıksallaştırma, sayılaştırma, soyutlaştırma, örgütleştirme ve nesneleştirme— nesnelere değil de insanlara uygulandığında artık yaşamın değil mekaniğin ilkeleri olup çıkar. Bu tür bir düzen içinde yaşayan insanlar yaşamı umursamaz olur, giderek ölüme çekilirler. Ama bunun farkında değildirler. Heyecanın verdiği titremeleri yaşamın coşkuları sanır, sahiboldukları, kullandıkları şeyler ne denli çoksa kendilerini o denli canlı sayarlar. Nükleer savaş, «atom bilginlerimiz»in bütün ya da yarı yıkım bilançolarıyla ilgili tartışmalarına kimsenin karşı çıkmaması, «ölüm gölgesinin dolaştığı vadi»de ne denli ilerlediğimizi gösteriyor.

Ölümseverlik eğiliminin bu özellikleri, siyasal yapıları ne olursa olsun bütün gelişmiş sanayi toplumlarında görülebilir. Bu bakımdan Sovyet devlet kapitalizmiyle özel girişim kapitalizmi arasındaki ortak yanlar, bu düzenleri ayıran özelliklere ağır basar. Her iki düzenin de örgütsel-

mekanik yaklaşımda ortak yönleri vardır; her ikisi de tümden bir yıkım için hazırlanmaktadır.

Ölümseverlerin yaşamı küçümsemeleriyle hıza ve tüm mekanik şeylere duydukları hayranlık arasındaki yakınlık son yirmi otuz yıl içinde iyice açığa çıkmıştır. Oysa bu durum daha 1909'da Marinetti'nin *Fütürizmin Başlangıç Manifestosu*'nda ortaya konmuş ve şöyle özetlenmiştir:

1) *Biz tehlike sevgisinin, çalışkanlık ve korkusuzluk alışkanlığının türküsünü çağıracağız.*
2) *Şiirimizin temel öğeleri gözüpeklik, yiğitlik ve başkaldırma olacaktır.*
3) *Bugüne dek edebiyat düşünce dolu durağanlığı, kendinden geçmeyi ve uyuşukluğu övmüştür; bizse saldırgan devingenliği, ateşli uykusuzluğu, sekerek koşmayı, takla atmayı, suratları yumruklamayı ve yumruk yumruğa kavgayı yücelteceğiz.*
4) *Biz dünyanın görkeminin yepyeni bir güzellikle, hızın güzelliğiyle zenginleştirildiğini ilân ediyoruz. Dörtbir yanı alev kusan yılanlar gibi kocaman borularla donatılmış bir yarış otomobili... şarapnel gibi kayarcasına, kükreyerek giden bir otomobil bizce* Semadrek Utkusu'*ndan çok daha güzeldir.*
5) *Yörüngesinde hızla dönüp duran* Yeryüzü'*nün hızını direksiyon başında sıfıra indiren insanın türküsünü çağıracağız.*
6) *Şair, ilkel öğelerin taşkın arzularını çoğaltmak için kendini çılgınlığa, görkemliliğe ve bolluğa adamalıdır.*
7) *Kavga dışında güzellik düşünülemez. Saldırganlık olmaksızın bir başyapıt yaratılamaz. Şiir, bilinmeyen güçlere karşı girişilen şiddetli bir saldırı olmalıdır; insanın önünde bu güçlere boyuneğdirmelidir.*
8) *Yüzyılların en uç uzantısında duruyoruz biz!... Olanaksızlığın gizemli kapılarını zorlamak varken neden durup da arkamıza bakalım? Zaman ve Yer dün öldüler. Daha şimdiden mutlakta yaşamaya başladık;*

çünkü sonsuz olan, her zaman, her yerde varolan hızı yarattık.

9) *Biz savaşı —dünyadaki tek sağlık verici şeyi— militarizmi, yurtseverliği, Anarşist'in yıkıcı kolunu, güzel, öldürücü fikirleri, kadının aşağılanmasını yüceltmek istiyoruz.*

10) *Müzeleri, kitaplıkları ortadan kaldırmak, ahlâkçılığa, kadın haklarına, tüm çıkarcı ve yararcı alçaklıklara karşı savaşmak istiyoruz.*

11) *Biz çalışmanın, eğlenmenin ve başkaldırmanın heyecanı içinde yüzen büyük kalabalıkların türküsünü çağıracağız; büyük modern kentlerde devrimin çok renkli ve çok sesli çalkantısını; geceleyin kocaman elektrikli ayların altında gizli silâh yapımevlerinin ve atelyelerinin titreşimlerini, duman soluyan karayılanları yutan obur istasyonları, bacalarından çıkan duman şeridiyle bulutlardan sarkıtılmış gibi duran fabrikaları, güneşi içmiş ırmakların iki yanındaki şeytanca çatallar üzerinde cambaz gibi atlayıp geçen köprüleri, burunlarıyla ufku koklayıp duran serüvenci transatlantikleri, rayların üzerinde uzun borularla koşumlanmış kocaman çelikten atlar gibi zıplaya zıplaya giden geniş göğüslü lokomotifleri, motorunun sesi, çırpınan bayrakları, coşkulu bir kalabalığın bağırışını anımsatan uçakların kayarcasına uçuşunu yücelteceğiz.*[22]

Marinetti'nin teknik ve sanayiyle ilgili ölümsever yorumunu Walt Whitman'ın şiirlerindeki derin yaşamsever yorumla karşılaştırmak ilginç olacaktır. Whitman, «Brooklyn Araba Vapurunda» adlı şiirinin sonunda şöyle diyor:

Gelişin, kentler — getirin yüklerinizi, gösterilerinizi,
kocaman yeterli ırmaklarınızı.
Genişleyin, genişlemekten daha ruhsal birşey yok
belki,

22 Joshua C. Taylor, *Futurism* (Doubleday Co., 1909), s. 124.

Koruyun yerlerinizi, onlardan daha uzun ömürlü
nesne yok.
Beklediniz, hep bekliyorsunuz, siz ey sağır, güzel
bakanlar,
Özgürce kabul ediyoruz sizi artık, ve doyumsuzuz
bundan sonra,
Kaçıramayacaksınız kendinizi bizden,
esirgeyemeyeceksiniz artık,
Kullanıyoruz, bir kenara atmıyoruz sizi — içimize
ekiyoruz sürekli,
El atmıyoruz dibinize — seviyoruz sizi — siz de
kusursuzsunuz,
Sonsuzluğa yönelmiş, bütünlüyorsunuz parçalarınızı,
Büyük ya da küçük, bütünlüyorsunuz parçalarınızı,
ruha yönelmiş.

Ya da «Açık Yol Türküsü»nün sonunda:

Yoldaş, elimi uzatıyorum sana!
Sevgimi veriyorum, paradan değerli,
Kendimi veriyorum sana, vaızlardan, yasadan önce;
Sen de bana verir misin kendini? Yola düşer misin
benimle?
İkimiz bir olalım mı yaşadığımız sürece?

Whitman ölümseverliğe karşı oluşunu şu dizedekinden daha iyi dile getiremezdi: «Geçmek (ah yaşamak, hep yaşamak!) geride bırakmak cesetleri.»

Marinetti'nin sanayiye karşı tutumunu Walt Whitman' ınkiyle karşılaştırırsak sanayi üretiminin ille de yaşam ilkelerine ters düşmediği açıkça ortaya çıkıyor. Burada sorun, yaşam ilkelerinin mekanikleşme ilkelerine boyun eğip eğmediği ya da yaşam ilkelerinin ağır basıp basmadığıdır. Açıktır ki sanayileşmiş dünyamız bugüne dek şu sorunun yanıtını bulamamıştır: Bugün yaşamlarımızı yönetmekte olan örgütsel sanayileşmenin yerine insancıl bir sanayileşme nasıl yaratılabilir?

4

BİREYSEL VE TOPLUMSAL NARSİSİZM

Freud'un en verimli, en geniş kapsamlı bulgularından biri de narsisizm kavramıdır. Freud kendisi de bu kavramı en önemli bulgularından biri saymış, psikoz («narsisist nevroz»), sevgi, hadım edilme korkusu, kıskançlık, sadizm gibi önemli olgularla ezilen sınıfların yöneticilerine boyuneğmeye hazır olmaları gibi kitlesel olguların anlaşılmasında bu kavramdan yararlanmıştır. Bu bölümde ben Freud'un düşünce çizgisini izleyerek narsisizmin ulusçuluk, ulusal nefret, savaşın ve yıkıcılığın ruhsal dürtüleri konusundaki rolünü incelemek istiyorum.

Bu arada narsisizm kavramının Jung'un ve Adler'in incelemelerinde hemen hemen hiç ele alınmadığını, Horney'inkilerde de bu kavrama gereken önemin verilmediğini kısaca belirtmek isterim. Ortodoks Freud'çu kuram ve tedavide bile narsisizm kavramı bebeğin narsisizmiyle psikozlu hastanın narsisizmini öncelemekten öteye geçmez. Bu belki de Freud'un adı geçen kavramı libido kuramının içine sıkıştırmasından, bu yüzden de kavramın ne denli yararlı olabileceğinin yeterince anlaşılamamasından doğmuştur.

Freud şizofreniyi, libido kuramı açısından açıklayabilmek amacıyla yola çıkmıştır. Şizofren hastada nesnelere karşı (gerçekte ya da düşlerde) hiçbir libido ilgisi görülmediğine göre Freud şu soruyu sormaya itilmiştir: «Şizofrenide dıştaki nesnelere yönelmeyen libido nereye harcanı-

yor?»[1] Freud bu soruyu şöyle yanıtlamıştır: «Dış dünyadan soyutlanan libido egoya yöneltilir; böylece narsisizm diye adlandırılabilecek bir tutum doğar.»[2] Freud başlangıçta libidonun «büyük bir depo»da toplanır gibi egoda biriktirildiğini, sonradan nesnelere yöneltildiğini ama kolaylıkla onlardan soyutlanıp gene egoya yöneltilebileceğini varsaymıştır. Bu görüş 1922'de Freud'un, önceki görüşünden bütünüyle vazgeçmemesine karşın, «id'i libidonun en büyük deposu olarak kabul etmemiz gerekir» demesiyle değişmiştir[3].

Bununla birlikte libidonun başlangıçta egoda mı yoksa id'de mi ortaya çıktığı konusundaki kuramsal sorunun kavramın kendisi açısından bir önemi yoktur. Freud şu temel fikrini hiçbir zaman değiştirmemiştir: İnsan ilk durumunda, erken bebeklik çağında, dış dünyayla henüz ilişki kurmadığı narsisizm («birincil narsisizm») durumundadır; sonra normal gelişmesi sırasında çocuğun dış dünyayla olan (libidoyla ilgili) ilişkilerinin çapı ve yoğunluğu artmaya başlar; ama insan birçok durumlarda (bunların en ağır olanı deliliktir) libido bağlılığını nesnelerden soyutlayıp kendi egosuna yöneltir («ikincil narsisizm»). Ne var ki normal gelişme durumunda bile insan, yaşamı boyunca bir ölçüde narsisist kalabilir[4].

«Normal» bir kişide narsisizmin gelişmesi nasıl olur? Freud bu gelişmenin ana çizgilerini belirlemiştir; aşağıdaki bölüm onun bulgularının kısa bir özetidir.

Ana rahmindeki cenin mutlak bir narsisizm durumu içinde yaşar. Freud, «Doğmakla, mutlak narsisizmden, kendine yeterli narsisizmden değişen dış dünyanın algılanmasına, nesnelerin keşfedilmesine doğru bir adım atarız.»

---

1 Freud, *On Narcissism* (Standard Edition; London: Hogarth Press, 1959), Cilt XIV, s. 74.

2 *A.g.y.*, s. 75.

3 Freud'un bu gelişmeyi incelemesine bakınız, *a.g.y.*, Ek, B. Standard Edition, Cilt XIX, s. 63.

4 Freud, *Totem ve Tabu* (Standard Edition) Cilt XIII, s. 88-89.

der[5]. Bebeğin dıştaki nesneleri kendi başlarına «ben olmayan» nesneler olarak algılayabilmesi aylar sürer. Narsisizmine indirilen darbelerle, dış dünyayı ve bu dünyanın yasalarını gittikçe daha çok tanıyarak insan «ister istemez» başlangıçtaki narsisizmini «nesne sevgisi»ne dönüştürür. «Ama» der Freud, «insan, dışta libidosuna nesne bulsa da her zaman bir ölçüde narsisist kalır.»[6] Gerçekten de bireyin gelişmesi, Freud'un deyişiyle mutlak narsisizmden nesnel düşünme ve nesne sevgisi geliştirme yetisine doğru bir evrimdir; bununla birlikte bu yeti belirli sınırları aşmaz. «Normal», «olgun» kişi narsisizmini bütünüyle yok edemese de toplumca onaylanan en az duruma indirebilmiş kişidir. Freud'un bu gözlemi gündelik yaşam deneyleriyle de doğrulanır. Öyle anlaşılıyor ki her insanda ulaşılamayacak, her türlü çözülme çabasına karşı direnen narsisist bir çekirdek kalır.

Freud'un teknik diline alışık olmayanlar, belki de bu olgunun daha somut bir tanımı verilmedikçe narsisizmin ne denli gerçek ve güçlü olduğunu açık seçik göremeyeceklerdir. Bundan sonraki sayfalarda ben böyle somut bir tanım vermeye çalışacağım. Ama bu işe girişmeden önce terimlerle ilgili bir açıklama yapmak istiyorum. Freud'un narsisizm konusundaki görüşleri cinsel enerji (libido) görüşü üzerine kurulmuştur. Daha önce de belirttiğim gibi bir mekanik libido kavramı narsisizm kavramının geliştirilmesini sağlamaktan çok engellemiştir. Bence narsisizm kavramından daha iyi yararlanabilmek için *cinsel* dürtü enerjisiyle aynı şey olmayan ruhsal enerji kavramını kullanmak çok daha yerinde olacaktır. Bunu Jung yapmıştır; bu görüş, Freud'un cinsellikten arınmış libido görüşünde bir ölçüde kabul edilmiştir. Ne var ki cinsel olmayan ruhsal enerji görüşü Freud'un libido kuramından ayrılsa da libidoya benzer bir *enerji*'dir; bu kavram, belli bir yoğunluğu, belli bir yönelişi olan, ancak belirtileriyle görülebilen

5 Freud, *Group Psychology* (Standard Edition), cilt XVIII, s. 130.
6 Freud, *Totem ve Tabu* (Standart Edition), cilt XIII, s. 89.

ruhsal güçleri kapsar. Bu enerji, bireyi dış dünyayla ilişkileri içinde olduğu gibi kendi içinde de bağlar, bütünleştirir ve birleştirir. Bu görüşte Freud'un yaşamı sürdürme dürtüsünün yanısıra cinsel içgüdü enerjisinin (libidonun) insan davranışlarında tek önemli dürtü olduğunu ileri süren ilk görüşü kabul edilmese, bunun yerine daha genel bir ruhsal enerji kavramı kullanılsa da, aradaki ayrım birçok kişinin dogmatik bir yaklaşım içinde düşünmek istediği ölçüde büyük değildir. Ruhçözümleme diye adlandırılabilecek her türlü kuram ya da tedavide en önemli nokta insan davranışlarının *devingen* oluşudur; buna göre davranışlar çok büyük güç yüklü dürtülerle yönetilir; bu güçler tanınmadıkça davranışların anlaşılması, önceden belirlenebilmesi olanaksızdır. İnsan davranışlarının devingen olduğu görüşü Freud'un kuramının çekirdeğini oluşturur. Bu güçlerin kuramsal açıdan nasıl görüldüğü, mekanik maddeci açıdan mı, yoksa insancı gerçekçi açıdan mı yorumlandığı önemli bir sorudur; ama bundan daha önemli olan asıl sorun insan davranışlarının devingenlik açısından yorumlanmasıdır.

Narsisizmi tanımlamaya iki aşırı örnekle başlayalım: Yeni doğmuş bir bebeğin «birincil narsisizmi»yle bir delinin narsisizmi. Yeni doğmuş bebek daha dış dünyayla ilgi kuramamıştır (Freud'un terimleriyle söylersek libidosu henüz dıştaki nesnelere yönelmemiştir). Başka biçimde söylersek bebek için dış dünya diye bir şey yoktur; öylesine yoktur ki, bebek «ben»le «ben olmayan» arasında bir ayrım yapamaz. Bebeğin dış dünyaya ilgi duymadığını, o dünyanın «içinde olmadığını» bile söyleyebiliriz. Bebek için varolan tek gerçeklik kendisidir. Kendi bedeni; bedeninde duyduğu üşüme ve sıcaklık, susama, uyku gereksinmesi, başka bir bedenin yakınlığı vb. gibi birtakım fiziksel duyumların algılanmasından oluşur bu gerçeklik.

Bir akıl hastası da temelde bebekten çok farklı bir durumda değildir. Ama bebekte dış dünya, gerçeklik olarak henüz *ortaya çıkmamışken* akıl hastasında dış dünya *gerçekliğini yitirmiştir*. Örneğin sanrılarda, duyumların dış

olayları kaydetme işlevlerini yitirdiğini görürüz — duyumlar ancak dış dünyadaki nesnelere gösterilen duyumsal tepkiler gibi, öznel deneyleri kaydeder. Paranoya kuruntularında da aynı mekanizma işler. Örneğin öznel duygular olan korku ya da kuşku öylesine nesnelleştirilir ki paranoid kişi başkalarının kendisine karşı elbirliğiyle kötülük yapmaya çalıştıklarına inanır. Nevrozlu kişiyle paranoid kişi arasındaki ayrım buradadır; nevrozlu kişi de hep kendisinden nefret edildiğinden, kötülüğe uğrayacağından vb. korkar; gene de bütün bunların kendi *kuruntuları* olduğunu bilir. Paranoid kişideyse bu kuruntular gerçek olup çıkmıştır.

Narsisizmin akıllılıkla delilik sınırında bulunan özel bir türü, olağanüstü bir güç ele geçiren insanlarda görülebilir. Mısır firavunları, Romalı Sezarlar, Borjiyalar, Hitler, Stalin, Trujillo — bunların hepsinde benzer özellikler vardır. Bu insanlar mutlak güç elde etmişlerdir; ağızlarından çıkan bir sözle yaşam ve ölüm konusunda olduğu gibi hemen her konuda son kararı verirler; istedikleri her şeyi yapabilme yetilerinin sınırı yok gibidir. Yalnızca hastalık, yaş ve ölümle sınırlandırılmış tanrılardır bu kişiler. İnsanın varolması sorununa, bu varoluşun sınırlarının ötesine geçme yolunda umutsuz bir çabaya girişerek çözüm bulmaya çalışırlar. Şehvetleri, güçleri sınırsızmış gibi davranırlar; bu yüzden sayısız kadınla yatar, sayısız adam öldürür, her yere şatolar kurar, «gökteki aya» el atmak, «olmayacak şeyler»i ele geçirmek isterler[7]. Varlık sorununu insan değilmiş gibi davranarak çözme çabası olsa da, bir tür deliliktir bu tutum. Üstelik hasta kişinin yaşamı ilerledikçe artan bir deliliktir bu. Kişi tanrılaşmaya çalıştıkça kendini öteki insanlardan soyutlar; bu soyutlama onu daha da korkak yapar, herkes onun düşmanı olur; bunların sonucunda doğan korkuya dayanabilmek için kişi gücünü, acımasızlığını ve narsisizmini gittikçe artırır. Sezar'a özgü bu

---

7 Camus, *Caligula* adlı oyununda bu tür güç deliliğini çok doğru bir biçimde anlatmıştır.

delilik türü, şu etken işe karışmasa düpedüz delilik olacaktır: Eline geçirdiği bu güçle Sezar, gerçekliği kendi narsisist düşlerine göre çarpıtmıştır. Herkese zorla kendisinin bir tanrı, en güçlü, en bilge adam olduğunu kabul ettirmiştir — bu yüzden kendi megalomanisi ona akla uygun bir duyguymuş gibi gelir. Öte yandan birçok insan ondan nefret edecek, onu devirmeye, öldürmeye çalışacaktır — bu yüzden de hastalıklı kuşkuları, görebildiği kadarıyla, gerçeklerle doğrulanmaktadır. Bunun sonucu olarak Sezar kendini bütünüyle gerçeklikten kopmuş görmez — çok tehlikeli bir durumda olsa da bu yüzden aklı bir ölçüde başındadır.

Psikoz mutlak bir narsisizm durumudur; bu durumda kişi dış gerçeklikle tüm ilişkilerini koparmış, gerçekliğin yerine kendi kişiliğini koymuştur. Büünüyle kendisiyle doludur; kendi kendisinin «tanrısı ve dünyası» olmuştur. Psikozun dinamik bir biçimde anlaşılmasını sağlayan ilk adım da Freud'un bunu sezmesi olmuştur.

Bununla birlikte psikozun ne olduğunu bilmeyenler için önce nevrozlu ya da «normal» insanlarda narsisizmi anlatmak yararlı olacaktır. Narsisizmin en ilkel örneklerinden biri normal insanın kendi bedenine karşı edindiği tutumdur. İnsanların çoğu kendi bedenlerini, yüzlerini, biçimlerini beğenirler; başka bir insanın, belki daha güzel birinin yerinde olmak isteyip istemedikleri sorulduğunda istemediklerini söylerler. Bundan daha aydınlatıcı olan bir gerçek de çoğu insanın kendi dışkısının görünüşüne ve kokusuna aldırmaması (aslında bazılarının bundan hoşlanması), oysa başkalarınınkinden kesinlikle iğrenmesidir. Açıkça görülüyor ki burada estetik ya da başka türde bir yargı söz konusu değildir; aynı şey insanın kendi vücuduyla ilgili olduğunda hoş gelir, başkasının vücuduyla ilgili olduğu zaman hoş gelmez.

Şimdi de narsisizmin daha az rastlanan başka bir türüne bakalım. Birisi doktorun muayenehanesine telefon ederek bir randevu ister. Doktor o hafta için randevu veremeyeceğini, bir hafta sonra gelmesini söyler. Hasta en yakın tarihte randevu almakta direnir; açıklama olarak da

bekleneceği gibi neden acele ettiğini söyleyeceğine, doktorun muayenehanesine beş dakikalık bir yerde oturduğunu söyler. Doktor zaman ayırmama sorununun hastanın muayenehaneye beş dakikada gelebilmesiyle çözülemeyeceğini söylediğinde, öteki bunu anlayamaz; doktorun kendisine en yakın zamanda randevu vermesi için kendi gösterdiği nedenin yeterli olduğunda direnir. Doktor bir ruhçözümlemeciyse hastası hakkında hemen teşhisle ilgili bir gözlemde bulunacaktır: Karşısında aşırı narsisist, başka deyişle, çok hasta bir insan vardır. Bunun nedenlerini görmek güç değildir. Hasta doktorun durumunu, kendisininkinden ayrı bir durum olarak görememektedir. Hastanın kendi görüş alanındaki tek gerçek, doktoru görmek istemesi ve *kendisinin* oraya çok kısa bir zaman içinde gidebilecek durumda olmasıdır. Kendine özgü bir çalışma programı, kendi gereksinmeleri olan ayrı bir kişi olarak doktor yoktur hastanın gözünde. Onun mantığı şöyle işler: Kendisinin oraya gelmesi kolaysa doktorun da onu görmesi kolaydır. Doktorun ilk açıklamasından sonra hasta «A, evet doktor, anlıyorum; özür dilerim, böyle birşey söylememeliydim.» diyebilseydi, o hasta hakkında doktorun teşhisi değişik olurdu. O zaman önce kendi durumuyla doktorun durumunu birbirinden ayıramayan, ama narsisizmi birinci hasta ölçüsünde yoğun ve katı olmayan bir narsisistle karşı karşıya bulunduğumuzu anlardık. Bu tür hastalar dikkatleri çekildiğinde durumu olduğu gibi görerek buna göre bir tepki gösterirler. İkinci tür hasta yaptığı hatayı görünce belki utanacaktır; birincisiyse hiçbir zaman utanma duymayacaktır — bu kolaylıktan yararlanamayacak ölçüde aptal olan doktoru eleştirecektir.

Benzer bir olgu, sevgisine karşılık vermeyen bir kadına âşık olan narsisist bir adamda kolaylıkla gözlenebilir. Narsisist kişi kadının kendisini sevmediğine inanmak istemeyecektir. Şöyle akıl yürütecektir: «Ben onu bu denli severken onun beni sevmemesi olanaksız.» ya da «O da beni sevmese ben onu bu denli çok sevemem.» Sonra da kadının duygularına karşılık vermemesini şu varsayımlarla akla

uydurmaya çalışacaktır: «Beni sevdiğinin bilincinde değil; kendi sevgisinin yoğunluğundan korkuyor; beni denemek, bana işkence etmek istiyor» — buna benzer daha bir sürü neden. Daha önceki örnekte de olduğu gibi burada önemli olan nokta narsisist kişinin başka bir insanın içindeki gerçekliği kendisininkinden ayrı bir gerçeklik olarak kavrayamamasıdır.

Şimdi birbirinden çok ayrı gibi görünen, ama aslında narsisist olan iki olguya bakalım. Bir kadın her gün saatlerce aynanın karşısında saçı ve yüzüyle uğraşmaktadır. Yalnızca kendini beğenmesinden değildir bu. Kendi bedenine, kendi güzelliğine tutkundur; tanıdığı en önemli gerçeklik de kendi bedenidir. Böyle bir kadın belki de şu Yunan mitine en yakın düşen kişidir: Yakışıklı bir delikanlı olan Narcissus, superisi Echo'nun sevgisinin farkında değildir; Echo üzüntüsünden ölür. Tanrıça Nemesis Narcissus'u sudaki yansımasına âşık olmakla cezalandırır; kendine hayran olan Narcissus suya atlar ve gölde boğulur. Yunan mitinde bu tür «kendini sevme»nin bir lânet olduğu, aşırı durumlarda bunun kendini yoketmekle sonuçlanacağı anlatılır[8]. Başka bir kadın da (bir önceki kadının yıllar sonraki durumu olabilir bu) hastalık hastasıdır. Bu kadın da sürekli olarak kendi bedeniyle uğraşır, ama bu kez artık güzelliğiyle değil, hastalığıyla uğraşmaktadır. Burada olumlu ya da olumsuz imgenin seçilmesinin kuşkusuz kendine göre nedenleri vardır; bu nedenleri burada ele almak gereksizdir. Önemli olan her iki olguda da insanın kendisiyle narsisist bir biçimde uğraşması, dış dünyayla ilişkisinin kesilmesidir.

Ahlâksal hastalık hastalığı da temelde bundan pek değişik değildir. Bu durumda kişi hasta olmak ve ölmekten

---

8 Bkz. *Kendini Savunan İnsan*'da kendini sevme'nin incelenmesi. Burada kendini gerçekten sevmenin başkalarını sevmekten ayrı bir şey olmadığını, bencil, narsisist bir «kendini sevme»ninse ancak, kendilerini de başkalarını da sevemeyenlerde görüldüğünü belirtmeye çalıştım.

değil, suçluluktan korkar. Böyle bir insan hiç durmadan yaptığı yanlışlar, işlediği günahlar vb. den dolayı da suçluluk duygusu içindedir. Başkalarının —kendisinin de— gözünde özellikle vicdanlı, dürüst ve giderek başkalarıyla ilgiliymiş gibi görünse de böyle bir kişi hep kendisiyle, kendi vicdanıyla, başkalarının onun hakkında düşündükleriyle vb. uğraşır. Bedensel ya da ahlâksal narsisizmin ardında yatan narsisizm kendini beğenmiş kişinin narsisizmiyle aynıdır; ne var ki bu tür narsisizmin alışık olmayan bir göz tarafından görülmesi çok daha güçtür. K. Abraham'ın *olumsuz narsisizm* terimiyle sınıflandırdığı bu tür narsisizm özellikle yetersizlik, gerçekdışılık ve kendini suçlama duygularıyla belirlenen melankoli durumlarında ortaya çıkar.

Bunlardan daha hafif narsisist eğilimler gündelik yaşamda da gözlenebilir. Herkesin bildiği şu fıkrada bu çok güzel bir biçimde anlatılmıştır: Bir yazar bir dostuna rastlar, uzun süre ona kendinden söz eder; sonra şöyle der: «Hep kendimden söz ettim. Şimdi biraz da senden söz edelim. Son kitabımı nasıl buldun bakalım?» Bu kişi hiç durmadan kendileriyle uğraşan, başkalarına ancak kendilerini yankıladıkları ölçüde ilgi duyan insanlara çok iyi bir örnektir. Çoğu zaman bu kişiler yardımsever ve iyi yüreklidirler; ama bu davranışları kendilerini böyle göstermek istemelerindendir; enerjilerini, yardım ettikleri kişinin açısından görmeye değil kendilerine hayran olmaya harcarlar.

Narsisist bir kişiyi nasıl tanıyabiliriz? Kolaylıkla tanınabilen bir tip vardır. Bu tip kendi kendine yeten bir kişinin tüm belirtilerini gösterir; boş sözler ettiği zaman bile kendini çok önemli birşey söylemiş gibi hisseder. Başkalarının söylediklerini çoğunlukla dinlemez ya da onlara ilgi duymaz. (Zeki bir insansa, bu tutumunu sorular sorarak ya da karşısındakine ilgi duyuyormuş gibi yaparak saklamaya çalışacaktır.) Narsisist kişiyi her türlü eleştiriye karşı gösterdiği aşırı alınganlıktan da tanıyabiliriz. Bu alınganlık her türlü eleştirinin geçerliliğini yadsıyarak, kızgınlık

ya da üzüntüyle tepki göstererek ortaya konulur. Pek çok durumda narsisist eğilim alçakgönüllülük ya da alttan alma tutumuyla gizlenebilir; narsisist eğilimli bir insanın alçakgönüllülüğünü kendine hayran olmak için bir neden olarak kullanması da az rastlanan durumlardan değildir. Değişik belirtileri ne olursa olsun tüm narsisizm türlerinde dış dünyaya karşı gerçek ilginin kesilmesi ortak özelliktir[9].

Narsisist insan bazan yüzündeki anlamla da kendini ele verebilir. Bu insanların yüzlerinde bir yumuşaklık ya da bir gülümseme vardır; böyle yüzlerdeki anlam bazılarınca yumuşakbaşlılık, bazılarınca da saf, güvenilir bir çocuksuluk olarak algılanır. Narsisizm, özellikle aşırı biçimlerinde çoğu zaman kendini gözlerde acaip bir parlaklıkla belli eder; bu parlaklığı bazı kişiler yarı ermişlik, bazıları da, yarı delilik belirtisi olarak görürler. Narsisist kişilerin çoğu hiç durmadan konuşurlar — yemekte çoğu zaman yemek yemeyi unutur, herkesi bekletirler. Arkadaşları ya da yemek, onların gözlerinde kendi «ego»larından daha az önemlidir.

Narsisist tüm kişiliğini her zaman narsisizminin nesnesi olarak görmez; çoğu zaman kişiliğinin bir bölümünü, örneğin onurunu, zekâsını, fiziksel gücünü, mizah yeteneğini, yakışıklılığını (bazan saç ya da burun gibi çok küçük ayrıntılara dek inebilir bu) narsisizmiyle bütünleştirir. Bu

9 Bazan kendini beğenmiş, narsisist bir insanla kendisini değersiz bulan kişiyi ayırt etmek kolay değildir; bunların ikincisi, başkalarına ilgi duymadığı için değil kendinden kuşkulandığı, kendini değersiz bulduğu için övülmek ve beğenilmek ister. Gözetilmesi her zaman kolay olmayan başka bir ayrım daha vardır: Narsisizm ve bencillik arasındaki ayrım. Aşırı narsisizm durumunda gerçekliği bütünüyle algılayabilme yeteneği kaybolmuştur; aşırı bencillikteyse başkalarına karşı hemen hemen hiç ilgi, sevgi ya da yakınlık duyulamaz; ama bu hiç de insanın kendi öznel süreçlerine aşırı önem verdiği anlamına gelmez. Başka deyişle aşırı bencil bir kişi her zaman aşırı narsisist bir kişi değildir; bencillik ille de nesnel gerçekliği görmemek anlamına gelmez.

kişilerin narsisizmleri bazan da korkmak ya da tehlikeyi önceden sezmek gibi normal bir kimsenin övünç duymayacağı acaip niteliklere dek uzanır. «Kişi» kendisinin belli bir yönüyle özdeşleşir. «Kim» olduğunu sorduğumuzda verebileceği en doğru yanıt, onun kendi kafası, ünü, parası, penisi, vicdanı vb. olduğudur. Çeşitli dinlerdeki putlar insanın çeşitli yanlarını gösterir. Narsisist kişiye göre narsisizminin nesnesi onun ben'ini belirleyen bu yan niteliklerinden biridir. Ben'ini sahibolduğu nesnelerle özdeşleştiren kişi, onuruna yöneltilen bir aşağılamaya aldırmazken sahibolduğu nesnelere yöneltilen saldırıyı yaşamına yapılmış bir saldırı olarak görür. Öte yandan ben'ini zekâsıyla özdeşleştiren insan için aptalca bir şey söylemiş olmak o denli acı vericidir ki bu acı derin bir ruhsal çöküntüye yol açabilir. Bununla birlikte narsisizmi ne denli ağırlaşırsa insan, başarısızlığı ve başkalarından gelecek haklı eleştirileri o denli zor kabul edecektir. Karşıdaki insanın aşağılayıcı bir tutum içinde olduğuna inanarak öfkelenecek ya da o kişinin doğru bir yargıda bulunamayacak ölçüde duygusuz, eğitimsiz vb. olduğuna inanacaktır. (Bununla ilgili olarak çok zeki olmasına karşın büyük ölçüde narsisist olan birisi aklıma geldi: Rorschach testinin sonuçlarını söylediğimde kendisinin hiç de kafasında yarattığı ideal kişi olmadığını görüp şöyle demiştir: «Bu testi hazırlayan ruhbilimciye acıyorum; çok paranoid bir adam olmalı.»)

Şimdi de narsisizm olgusunu daha karmaşıklaştıran başka bir etkenden söz edelim. Narsisist kişi kendi «benlik imgesi»ni narsisist bağlılığının nesnesi olarak benimsediği gibi kendisiyle ilgili her şeyi bu hasta bağlılığının nesnesi durumuna sokar. *Onun* fikirleri, *onun* bilgisi, *onun* eviyle birlikte *onun* «ilgi alanına» giren kişiler de narsisist bağlılığının nesneleri olup çıkar. Freud'un belirttiği gibi bunun en çok rastlanan örneği insanın kendi çocuklarına karşı duyduğu narsisist bağlılıktır. Pek çok anne-baba kendi çocuklarının öteki çocuklardan daha güzel, daha akıllı vb. olduklarına inanır. Çocuklar ne denli küçükse bu narsisist yan tutma da o denli yoğundur. Anne-babanın, özel-

likle de annenin bebeğe karşı duyduğu sevgi büyük ölçüde bebeğe kendilerinin bir uzantısı olduğu için duyduğu sevgidir. Ergin bir erkekle ergin bir kadın arasındaki sevgide de çoğu zaman narsisist özellikler vardır. Bir kadına âşık olan erkek, «onun» olduktan sonra narsisizmini kadına aktarabilir. Kadında bulunmayan, kendisinin ona yüklediği niteliklerden dolayı kadına hayran olur, ona tapar; kadın, salt bir parçası olduğu için, o erkeğin gözünde olağanüstü niteliklerin sahibi olur. Böyle bir insan çoğu zaman sahibolduğu şeylerin olağanüstü güzellikte olduğuna inanacak, onlara «âşık olacaktır».

Narsisizm birçok bireyde yoğunluğu açısından yalnızca cinsel istekle ve yaşama içgüdüsüyle karşılaştırılabilecek bir tutkudur. Aslında, çoğu zaman bu isteklerin ikisine de ağır basar. Narsisizmleri bu derece yoğun olmayan normal kişilerde bile yok edilmesi hemen hemen olanaksız narsisist bir öz kalır. Durum böyle olduğuna göre cinsellikle yaşama içgüdüsü gibi narsisist tutkunun da önemli bir *biyolojik işlevi* bulunup bulunmadığını sormak gerekir. Bu soru bir kez sorulduktan sonra yanıtı kolaylıkla bulunur. Bedensel gereksinmeleri, ilgileri, arzuları yoğun bir enerjiyle yüklenmiş olmasa birey nasıl canlı kalabilir? Biyolojik olarak, yaşama içgüdüsü açısından insan, başkasına verdiğinden çok daha büyük bir önem vermek zorundadır kendisine. Bunu yapmasa, başkalarına karşı kendisini savunmak, yaşamını sürdürmek amacıyla çalışmak, canlı kalabilmek amacıyla savaşmak, savunduğu şeylerde başkalarına karşı ayak diremek için gerekli enerji ve ilgiyi nasıl bulurdu? Narsisizmi olmasa bir ermiş olup çıkardı insan — oysa yaşamını sürdürebilen ermişlerin sayısı pek de çok değildir. Ruhsal bakımdan en çok özlenen durum —narsisizmden kurtulma durumu— yaşamını sürdürmek açısından en tehlikeli durum olurdu. Doğanın düzeni açısından bakacak olursak doğa, insanı yaşamını sürdürebilmek için gerekli en büyük ölçüde narsisizmle donatmıştır. Bunu özellikle doğrulayan bir neden vardır: Doğa insanlara hayvanlar gibi iyi gelişmiş içgüdüler vermemiştir. Hayvan-

larda yaşamı sürdürme «sorunları» diye birşey yoktur: İçgüdüleri yaradılışlarının bir parçası olduğu için hayvanlar canlı kalma sorununu öylesine doğal bir biçimde çözerler ki bu konuda bir çaba göstermeleri gerektiğini düşünmek ya da bu konuda karar vermek zorunda kalmazlar hiçbir zaman. İnsanda içgüdüsel mekanizma etkinliğini büyük ölçüde yitirmiştir — bu yüzden insan için çok gerekli olan bir biyolojik işlevi narsisizm yüklenmiş olmaktadır.

Narsisizmin önemli bir biyolojik işlevi yerine getirdiğini kabul ettikten sonra da başka bir soruyla karşı karşıya kalıyoruz. Aşırı narsisizm insanı başkalarına karşı ilgi duymaz bir duruma sokmaz mı? Başkalarıyla işbirliği yapması gerektiğinde, kendi gereksinmelerinden bir ölçüde vazgeçme yeteneğini elinden almaz mı onun? Narsisizm, insanı toplum dışına itmez mi? Aşırı ölçülere vardığı zaman da bir deli durumuna getirmez mi onu? Aşırıya kaçan bireysel narsisizmin, toplumsal yaşamı tümüyle engelleyici ciddî bir neden oluşturacağı kuşku götürmez. Bu doğruysa, narsisizmin yaşamı sürdürme ilkesiyle çatıştığı söylenebilir; çünkü birey yaşamını ancak kendisini topluluklar içinde bir düzene sokarak sürdürebilir. Hiç kimse tek başına kendisini doğanın tüm tehlikelerine karşı koruyamadığı gibi yalnızca topluluklar içinde yapılabilecek çeşitli işleri de tek başına başaramaz.

Öyleyse ortaya şöyle çelişkili bir sonuç çıkıyor: Narsisizm yaşamı sürdürebilmek için gereklidir; ama yaşam için bir tehlikedir de. Bu çelişki iki yönde çözülebilir. Bunlardan biri yaşamı sürdürmeyi sağlayan narsisizmin *maksimal* değil *optimal* narsisizm olmasıdır, açık söylersek biyolojik açıdan gerekli olan narsisizmin yoğunluğu toplumsal işbirliğiyle bağdaşabilecek derecede bir narsisizme indirgenmiştir. Çözümlerin ikincisi bireysel narsisizmin topluluk narsisizmine dönüştürülmesidir; bu durumda narsisist tutkunun nesneleri birey yerine boy, ulus, din, ırk vb. olmuştur. Böylece narsisist enerji korunmuş, ama bireyin yaşamını sürdürmekten çok topluluğun yaşamını sürdürebilmek amacıyla kullanılmış olur. Topluluk narsisizmini

ve bunun toplumbilimsel işlevini ele almadan önce *hastalıklı narsisizmi* incelemek istiyorum.

Narsisist bağlılığın en tehlikeli sonucu akılsal yargıların çarpıtılmasıdır. Narsisist bağlılığın nesnesi, nesnel değer yargılarına vurularak değil benim bir parçam olduğu ya da benim olduğu için değerli (iyi, güzel, akıllı, vb.) sayılır. Narsisist değer yargısı, önyargılı ve yantutucudur. Bu önyargı çoğunlukla şu ya da bu biçimde akla uydurulur; bu akla uydurma işlemi kişinin zekâsına ve gelişmişlik derecesine göre az ya da çok çarpıtılmış olabilir. Bir sarhoşun narsisizmine baktığımızda çarpıtılma açıkça görülür. Karşımızda boş laflar eden sıradan bir adam vardır; ama bunları dünyanın en güzel, en ilginç sözlerini söylüyormuş gibi bir hava ve ses tonuyla söylemektedir. Sarhoş kişi öznel olarak yalancı bir «üstünlük» duygusu içindedir; aslında kendini bir şey sanmaktadır. Bu örneklerle aşırı narsisist insanın konuşmalarının ille de sıkıcı olacağını anlatmak istemiyorum. O insan yetenekli ya da zeki birisiyse ilginç fikirler üretecek, bunları iyi değerlendirebilirse yargıları bütünüyle yanlış olmayacaktır. Ama narsisist kişi kendi ürettiği şeyleri zaten değerli saymak eğilimindedir; üretilen şeylerin gerçek niteliği, değerlendirmede belirleyici rol oynamaz. (*«Olumsuz narsisizm»* durumundaysa bunun karşıtı geçerlidir. Böyle bir kişi sahibolduğu her şeyin değerini küçültme eğilimindedir; yargılarında da öteki narsisist kişi ölçüsünde yantutucudur.) Narsisist kişi, narsisist yargılarının çarpıtılmış olduğunu farkedebilse durum bu denli kötü olmazdı belki. O zaman kendi narsisist yantutuculuğuna karşı alaycı bir tutum edinirdi — ya da edinebilirdi. Ama buna pek rastlanmaz. Çoğunlukla o kişi yantutucu olmadığına, yargılarının nesnel ve gerçekçi olduğuna inanır. Bu durum o kişinin düşünme ve yargılama yetisinin büyük ölçüde çarpıtılmasına yol açar; kişi hiç durmadan kendisiyle, ne olduğuyla uğraştığı için bu yeteneği körelmiştir. Aynı biçimde narsisist kişi yargılarında da «kendisi» olmayan ya da kendisinin olmayan şeylere karşı olumsuz bir tutum içindedir. Dıştaki («ben olmayan») dün-

ya değersiz, tehlikeli ve ahlâksızdır. Öyleyse narsisist insan çok büyük bir çarpıtılmanın içinde demektir. Kendisini, kendisinin olan şeyleri aşırı değerli bulur. Kendisinin dışında kalan her şeyse değersizdir. Burada aklın ve nesnelliğin uğradığı zedelenmenin ne denli büyük olduğu açıkça görülür.

Narsisizmde daha da tehlikeli, hastalıklı bir etken narsisizm durumunda oluşturulan tutuma yöneltilen eleştirilere karşı gösterilen duygusal tepkidir. Eleştiri yerindeyse, kötü bir niyetle yapılmamışsa insan normal olarak yaptıkları ya da söylediklerinin eleştirilmesine kızmaz. Oysa narsisist kişi eleştirildiğinde büyük bir kızgınlıkla tepki gösterir. Eleştirinin yerinde olduğunu narsisizminden dolayı göremediği için, bunu düşmanca bir saldırı olarak görme eğilimindedir. Öfkesinin neden bu denli yoğun olduğunu ancak narsisist insanın dış dünyayla ilişkisinin kopuk olduğunu, bunun sonucu olarak da onun çok yalnız ve korkak bir insan olduğunu düşünürsek anlayabiliriz. Bu kişi yalnızlık ve korkaklığını narsisist bir biçimde kendini-büyük-görerek ödünlemektedir. Dünya *kendisiyse*, dışarda onu korkutabilecek başka bir dünya olamaz; kendisi her şeyse, yalnız değildir o zaman; bunun sonucu olarak narsisizmi zedelendiğinde tüm varlığının tehlikeye girdiği duygusuna kapılır. Korkusuna, kendini büyük-görmesine karşın, tek savunma yolu tehlikeye ğirdiğinde korkusu ortaya dökülerek yoğun bir öfkeye dönüşür. Tehlikeyi uygun davranışlarla azaltmak için hiçbir şey yapamadığından öfkesi daha da çoğalır; narsisist güvenliği tehlikeye sokan şeyden onu ancak eleştirmenin —ya da kendisinin— ortadan kalkması kurtarabilir.

Zedelenmiş narsisizmin sonucunda doğan bu öfke patlamasının yerini alabilecek başka bir tepki de *ruhsal çöküntüdür*. Narsisist kişi, özdeşlik duygusuna kendini-büyük-görerek ulaşır. Dıştaki dünya onun için bir sorun oluşturmaz, ağırlığıyla bir baskı yapmaz ona, çünkü o kişi kendisi bir dünya olmayı başarmıştır; kendini her şeyi bilen, her şeye gücü yeten bir kişi olarak görür. Narsisizmi ze-

delendiğinde birçok nedenle, örneğin kendini eleştiren kişi karşısında duyduğu öznel ya da nesnel ezilmişlik yüzünden öfkelenemezse, ruhsal bir çöküntüye uğrar. Dünyayla ilişkisi de, dünyaya karşı ilgisi de yok olur; kendisini dünyayla olan ilişkilerinin merkezi olacak biçimde geliştirmediği için hiçbir şey ve hiç kimse değildir artık. Narsisizmini sürdüremeyecek ölçüde zedelenmiş Ben'i çöküntüye uğrar, bu yıkılışın yarattığı öznel tepki de ruhsal çöküntüye dönüşür. Melankolide görülen yas tutma ögesi bence, çöküntü içindeki kişinin olağanüstü saydığı «Ben»inden oluşan narsisist imgenin ölümüne tuttuğu yastır.

Narsisist kişinin bu tür zedelenmelerden delicesine kaçınmasının nedeni, narsisizminin zedelenmesiyle ortaya çıkacak ruhsal çöküntüden korkmasıdır. Bu korkudan kaçmanın çeşitli yolları vardır. Bu yollardan biri narsisizmin yoğunluğunu hiçbir dış eleştiri ya da başarısızlığın gerçekten etkileyemeyeceği ölçüde artırmaktır. Başka deyişle narsisizmin yoğunluğu tehlikeleri uzak tutacak ölçüde artırılır. Bu da elbette kişinin, kendini ruhsal çöküntü tehlikesinden korumaya çalışırken psikoza dek varabilecek ağır ruh hastalıklarına doğru sürüklenmesine yolaçabilir.

Bununla birlikte narsisist kişinin bu korkudan kurtulmak için başvuracağı bir çözüm yolu daha vardır; bu yol o kişi için daha doyurucu, ama başkaları için daha tehlikelidir. Bu çözüm, narsisist kişinin dış gerçekliği kendi narsisist imgesine uydurmak üzere bir ölçüde değiştirme çabasıdır. Buna örnek olarak bir *perpetuum mobile** bulduğunu sanan, ama aslında bulduğu şey hiç de önemli olmayan narsisist mucidi gösterebiliriz. Başka bir önemli çözüm de başka birisinin, olabilirse milyonlarca insanın onayını kazanmaktır. Bunlardan birincisi *folie à deux*** (bazı evlilikler ve dostluklar bu temel üzerine kurulmuştur) ikincisiy-

---

* *Perpetuum mobile:* sürekli şekilde hareket sağlayan bir kaynak. *(Çev.)*

** *Folie â deux:* iki kişinin ortaklaşa olarak yaşadığı bir çeşit delilik. *(Çev.)*

se içlerindeki psikozun patlayarak ortaya dökülmesini milyonların alkışını ve onayını alarak engellemeye çalışan ünlü *kişilerdir. Bu sonuncusuna en iyi örnek Hitler'dir.* Aşırı bir narsisist olarak Hitler milyonlarca insanı kendi imgesine inandırmasa, «Üçüncü Reich'ın bin yıl süreceği» konusunda olmayacak düşlerine kendisi ciddi olarak inanmasaydı, giderek gerçekliği, kendisini izleyenlere haklı görünecek biçimde değiştirmeseydi, yalnızca psikozunu açıkça dışarıya vurmuş bir hasta olarak yaşardı. (Yenilgiye uğradıktan sonra Hitler için kendini öldürmekten başka çıkar yol kalmamıştı; çünkü onun için narsisist imgesinin yıkılışı gerçekten dayanılamayacak birşeydi.)

Tarihte hastalıklarını dünyayı değiştirip narsisizmlerine göre çarpıtarak «tedavi eden» megalomanyak önderlere daha pek çok örnek vardır. Bunlar tüm eleştirmenleri ortadan kaldırmaya çalışırlar; çünkü kendileri için aklın sesinin yarattığı tehlikeye dayanamazlar. Caligula ve Neron' dan Stalin ve Hitler'e dek bu kişilerin kendilerine inanan insanlar bulma, gerçekliği narsisizmlerine uyacak biçimde çarpıtma, tüm eleştirmenleri yoketme gereksinmeleri çok büyük ve sınırsızdır; çünkü bu gereksinmeler onların, deliliklerinin ortaya dökülmesini önlemek için giriştikleri umutsuz çabalardır. Bu önderlerdeki delilik ögesi aynı zamanda çelişik bir biçimde başarılı kılar onları. Bu delilik ögesi onlara, normal insanları çok etkileyen kesin kararlılık, yaptıklarından kuşkulanmama gibi özellikler kazandırır. Söylemek gereksiz; dünyayı değiştirme, başkalarına kendi fikirlerini, hasta düşlerini kabul ettirebilme gereksinmesi psikozlu olsun olmasın normal insanda bulunmayan yetenekler ve ustalıklar gerektirir.

Narsisizmi bir hastalık olarak incelerken, bunun iki türü arasında ayrım gözetmek önemlidir — bunlardan biri *tehlikesiz narsisizm*, öteki de *hastalıklı narsisizm*'dir. Tehlikesiz türünde narsisizmin nesnesi, kişinin kendi çabaları sonucu ortaya çıkan bir şeydir. Örneğin kişi marangoz, bilim adamı ya da çiftçi olarak yarattıklarından narsisist bir kıvanç duyabilir. Narsisizminin nesnesi kendi çabalarının

sonucunda ortaya çıktığı için, *kendi* yapıtlarına, *kendi* başarılarına duyduğu aşırı ilgi hiç durmadan çalışma sürecine, kullandığı malzemelere duyduğu ilgiyle dengelenir. Tehlikesiz narsisizmi yaratan etkenler bu yüzden kendi kendilerini denetler. Çalışmayı sürdürmek için gerekli enerji büyük ölçüde narsisist özellik taşır; ama ortaya konan yapıt gerçeklikle bağlantı kurmak zorunda olduğundan narsisizm sürekli denetlenir, belli sınırlar içinde tutulur. Birçok narsisist kişinin aynı zamanda büyük bir yaratıcılık gücüne sahibolması bu mekanizmayla açıklanabilir.

Hastalıklı narsisizmdeyse narsisizmin nesnesi kişinin yaptığı ya da ürettiği bir şey değil *sahibolduğu* bir şeydir; örneğin bedeni, dış görünüşü, sağlığı, zenginliği vb. Bu tür narsisizmin hastalıklı oluşu burada tehlikesiz narsisizmde gördüğümüz denetleyici öğenin bulunmamasındandır. *Başardığım* bir şeyden ötürü değil de *sahibolduğum* bir nitelikten ötürü «büyük»sem o zaman, hiç kimseyle, hiçbir şeyle ilgilenmem, hiçbir çaba göstermem gerekmez. Büyüklüğümü sürdürebilmek için kendimi gerçeklikten gitgide daha çok soyutlarım; tehlikeden daha iyi korunabilmek için kendime hayranlığımı daha da artırmak zorunda kalırım; öyle ki sonunda boş hayallerimin ürünü olarak kendine hayran olacak biçimde şişirilmiş bir Ben çıkar ortaya. Bu yüzden hastalıklı narsisizm kendi kendine sınır koyamaz; sonuç olarak ilkel bir biçimde tekbenci olup çıkar; yabancılardan aşırı bir biçimde korkar. Başarmayı öğrenen kişi başkalarının da aynı şeyleri aynı yollarla başardığını bilir — narsisizmi yüzünden kendi başarılarının başkalarınınkinden üstün olduğuna inansa bile böyledir bu. Hiçbir şey başarmamış kişi başkalarının başarılarını değerlendirmekten çok uzaktır; bu yüzden de narsisist kendini beğenmişliği içine gün geçtikçe daha çok gömülerek kendini çevresinden koparmaya, böylece herkesten soyutlanmaya itilecektir.

Buraya dek bireysel narsisizmi yaratan öğeleri tanımladık: Olguyu, bu olgunun biyolojik işlevini ve hastalıklı biçimini inceledik. Bu tanımdan yola çıkarak *toplumsal nar-*

sisizm olgusunu, bu olgunun bir şiddet ve savaş kaynağı olarak oynadığı rolü daha iyi anlayabiliriz.

Aşağıdaki tartışmanın özü kişisel narsisizmin topluluk narsisizmine dönüşmesi olacaktır. Topluluk narsisizminin toplumsal işlevinin bireysel narsisizmin biyolojik işlevine koşut olduğunu belirterek başlayabiliriz işe. Varlığını sürdürmek isteyen örgütlü bir topluluk açısından üyelerin narsisist enerjiyle yüklenmesi gereklidir. Topluluğun ayakta kalabilmesi, topluluk üyelerinin buna kendi yaşamları ölçüsünde, giderek yaşamlarından çok önem vermeleriyle sağlanır; dahası, o topluluğun üyeleri kendi topluluklarının öteki topluluklardan daha erdemli, daha üstün olduğuna inandırılmalıdırlar. Bu tür narsisist birikim olmazsa, topluluğun ayakta kalmasını sağlayan gerekli enerji ya da topluluk uğruna yapılan özveriler büyük ölçüde azalır.

Topluluk narsisizmini yaratan öğeler arasında bireysel narsisizmle ilgili olarak ele aldığımız benzer olguları bulabiliriz. Burada da narsisizmin tehlikesiz ve hastalıklı türleri arasında ayrım gözetebiliriz. Topluluk narsisizminin nesnesi herhangi bir şeyin başarılmasıysa, yukarıda incelenen diyalektik süreç aynıyla yer alır. Yaratıcı bir şey başarma gereksinmesi topluluk tekbenciliğinin yarattığı dar çemberin kırılmasını, ilginin başarılmak istenen amaca yöneltilmesini zorunlu kılar. (Bir topluluğun amaçladığı başarı toprak ele geçirmekse gerçekten üretici bir çabanın getirdiği yararlı etki büyük ölçüde yok olacaktır.) Öte yandan topluluk narsisizminin nesnesi topluluğun kendisi, görkemliliği, geçmişteki başarıları, üyelerinin bedensel sağlamlığıysa o zaman yukarıda sözü edilen karşıt eğilimler gelişemeyecek narsisist eğilimle bunun getirdiği tehlikeler gittikçe artacaktır. Elbette gerçek yaşamda bu iki öğe çoğu zaman birbirine karışmış olarak görülür.

Topluluk narsisizminin şimdiye dek ele almadığımız başka bir toplumsal işlevi daha vardır. Bir toplum, üyelerinin çoğunu ya da büyük bir kesimini yeterince besleyemiyorsa, toplumsal huzursuzluğu önleyebilmek için hastalıklı bir narsisizmle doyum sağlamak zorundadır onlara. Eko-

nomik ve kültürel açıdan yoksul olan insanlar için o topluluğun bir üyesi olmanın verdiği narsisist kıvanç tek —ve çoğu zaman çok etkili— bir doyum kaynağıdır. Yaşam kendilerine «ilginç» bir şey getirmediği, ilgilerini geliştirecek olanakları sağlayamadığı için bu insanlar aşırı bir narsisizm geliştirebilirler. Bu olgunun en iyi örnekleri son yıllarda Hitler Almanya'sında, bugün de Amerika'nın Güney' inde görülen ırksal narsisizmdir. Her iki örnekte de ırksal üstünlük duygusunun özü aşağı orta sınıftan kaynaklanmıştır. Durum bugün de aynıdır; Almanya gibi Amerika'nın Güneyi'nde de ekonomik ve kültürel açıdan gelişmemiş, (köhnemiş, cançekişen bir toplumun kalıntıları olduğu için) hiçbir gerçekçi gelişme umudu kalmamış olan bu geri kalmış sınıfın bir tek doyum yolu vardır: Kendini dünyada en büyük hayranlığı toplayan topluluk sayarak, aşağı ırk diye damgalanan bir ırksal gruba üstünlük taslayarak kendi imgesini şişirmek. Bu geri kalmış toplulukların üyeleri şu duygular içindedir: «Yoksul ve kültürsüz olsam da önemli bir kişiyim ben, çünkü bugüne dek dünyanın gördüğü en üst topluluğun üyesiyim — Beyaz'ım» ya da «Hıristiyan'ım».

Topluluk narsisizmini görebilmek bireysel narsisizmi görebilmekten daha zordur. Birisinin çıkıp da başkalarına şunları söylediğini düşünelim: «Ben (ve benim ailem) dünyanın en üstün insanlarıyız; bizden temiz, bizden zeki, bizden iyi, bizden dürüst insan yoktur; öteki insanların hepsi pis, aptal, ahlâksız ve sorumsuzdur.» Pek çok kimse bu insanın kaba, dengesiz, giderek deli olduğunu düşünecektir. Oysa bağnaz bir konuşmacı, kitlenin karşısına çıkıp da «Ben» ve «benim ailem» yerine ulus (ya da ırk, din, siyasal parti vb.) koyarak bir konuşma yaparsa ülkesini, Tanrı'yı vb. seven bir insan olarak övülecek, değerli bulunacaktır. Öte yandan başka uluslardan ve başka dinlerden olanlar horgörüldükleri için böyle bir konuşmaya kızacaklardır. Yüceltilen topluluğun *içinde* her bireyin kişisel narsisizmi doğrulanacak, milyonlarca kişinin paylaştığı bu yargılar akla uygunmuş gibi görünecektir. (Halkın çoğunluğunun

akla uygun olarak kabul ettiği şey halkın tümünün değilse bile büyük bir kesiminin kabul ettiği bir şeydir; pek çok insanın gözünde «akla uygunluk» yargısını akıl değil toplumun onayı belirler.) Bir bütün olarak topluluk, varlığını sürdürebilmek için narsisizme gereksinme duyduğu sürece topluluk narsisist tutumlarını artıracak, bu tutumları özellikle gayet haklı ve erdemli tutumlar olarak gösterecektir.

Narsisist tutumun yayıldığı topluluğun yapısı ve boyutları tarih boyunca değişiklikler göstermiştir. İlkel kabile ya da boylarda yalnızca birkaç yüz üye vardır; burada insan henüz «bireyliği»ni kazanmamıştır; kendi topluluğuna henüz koparılmamış olan «ilkel bağlar»la, kan bağlarıyla bağlıdır[10]. Bu nedenle boya olan narsisist bağlılık, üyelerin boy dışında duygusal bir varlık geliştirememelerinden dolayı çok güçlüdür.

İnsan ırkının gelişiminde toplumsallaşmanın gittikçe arttığını görebiliriz; kan bağlılığına dayanan ilk küçük topluluklar zamanla ortak bir dile, ortak bir toplumsal düzene ve ortak bir inana dayanan daha büyük topluluklara dönüşmüşlerdir. Topluluğun çapının büyümesi, ille de narsisizmin hastalıklı niteliklerinin azalması anlamına gelmez. Daha önce de belirtildiği gibi «Beyazlar»ın ya da «Hıristiyanlar»ın topluluk narsisizmleri tek bir kişideki aşırı narsisizm ölçüsünde hastalıklı olabilir. Bununla birlikte daha büyük grupların oluşmasına yol açan toplumsallaştırma süreci içinde, kendi aralarında kan bağlılığı bulunmayan başka birçok değişik insan topluluğuyla işbirliği yapma gereksinmesi, topluluğun içindeki narsisizm yükünü ters yönde etkiler. Tehlikesiz bireysel narsisizmi incelerken ele aldığımız durum burada da geçerlidir: Büyük topluluk (ulus, devlet ya da din) araç gereç, kültür ya da sanatsal üretim alanında değerli birşey yaratmayı narsisist onurunun nesnesi olarak benimsediği sürece, bu alanlarda yapılan çalış-

10 Bkz. E. Fromm'un *Özgürlükten Kaçış*'ta ilkel bağları incelemesi.

ma narsisizmin yoğunluğunu azaltacaktır. Roma Katolik Kilisesi'nin tarihi, büyük bir topluluk içinde çeşitli narsisizmlerin karışmasına ve bu karışıma tepki gösteren güçlere iyi bir örnektir. Katolik Kilisesi içinde narsisizme tepki gösteren öğelerin birincisi, insanın evrenselliği kavramı dolayısıyla «Katoliklik»in artık belli bir kabile ya da ulusun malı olmadığıdır. İkincisi de Tanrı fikrinin kabul edilmesinden sonra putların yadsınmasından doğan kişisel alçakgönüllülük fikridir. Tanrı'nın varlığını kabul etmek hiç kimsenin Tanrı olamayacağını, her şeyi yapıp her şeyi bilemeyeceğini kabul etmek demektir; böylece insanın narsisizmine kapılarak kendini putlaştırmasına kesin bir sınır getirilmiş olur. Ama bu arada Kilise yoğun bir narsisizm geliştirmiştir; Kilise'nin tek kurtuluş yolu, Papa'nın da İsa'nın Vekili olduğuna inanan din adamları, olağanüstü bir kurumun üyeleri olarak yoğun bir narsisizme kapılmışlardır. Aynı şey Tanrı'yla olan ilişkide de görülür; Tanrı'nın her şeyi bilme, her şeye gücü yetme niteliği insanın Tanrı karşısında alçakgönüllü olmasına yol açacağına, birey kendini Tanrı'yla özdeşleştirmiş, bu özdeşleşme süreci içinde olağanüstü bir narsisizm geliştirmiştir.

Narsisist ya da narsisist olmayan işlev arasındaki bu belirsizlik Budizm, Musevilik, İslâmiyet ve Protestanlık gibi büyük dinlerin çoğunda görülür. Katolikliği ele alışım yalnızca bunun iyi bilinen bir örnek olmasından değil daha çok Roma Katolik dininin aynı tarihsel dönem içinde on beşinci ve on altıncı yüzyıllarda, hem insancıl hem de şiddetli ve bağnaz bir dinsel narsisizmin temeli olmasındandır. Kilise'nin içindeki ve dışındaki hümanistler Hıristiyanlığın kaynağı olan bir insancılık adına konuşuyorlardı. Cusa'lı Nicholas herkese karşı dinsel hoşgörüden yanaydı; Ficino'nun öğretisine göre sevgi tüm yaratıkların temel gücüydü; Erasmus karşılıklı anlayış ve Kilise'nin demokratikleştirilmesini istiyordu; Kilise yasalarına başkaldıran Thomas More evrensellik ve insanca dayanışma ilkeleri uğruna öldü; Nicholas ve Erasmus'un çizgisini sürdüren Postel de evrensel barış ve dünya birliğinden söz ediyordu;

Pico della Mirandola'yı izleyen Siculo da büyük bir coşkuyla insanın onurunu, akıl ve erdemini, kusursuzluk yetisini vurguluyordu. Hıristiyan insancılığı görüşü içinde yetişen bu insanlar ve daha pek çokları, evrensellik, kardeşlik, onur ve akıl adına konuşuyorlar, hoşgörü ve barış uğrunda savaşıyorlardı[11].

Bu kişilerin karşısına her iki yandan, hem Luther'den hem de Kilise'den bağnaz güçler çıktı. Bu insancılar yıkımdan kaçmaya çalışıyorlardı; sonunda her iki yandaki bağnaz güçler ağır bastı. Dinsel kıyım ve savaş Otuz Yıl Savaşları'nın getirdiği yıkımla son buldu; bu yıkım insancılığın gelişmesine öyle büyük bir darbe indirdi ki Avrupa bugün bile kendini toparlayamamıştır (insan burada üç yüz yıl sonra sosyalist insancılığı yok eden Stalin örneğini düşünmeden edemiyor). Geriye dönüp on altı ve on yedinci yüzyıllardaki dinsel nefrete baktığımızda o zamanki akıldışı durumu açık seçik görebiliriz. Her iki yan da Tanrı, İsa ve sevgi adına konuşuyor, ancak genel ilkelerle karşılaştırıldığında ikinci derecede olan bazı noktalarda ayrılıyordu. Oysa her iki yan da birbirinden nefret ediyor, insanlığın kendi dinsel inançlarının bittiği yerde sona erdiğine içten inanıyordu. Kişinin kendi durumunu üstün görmesinin, bunun dışında her şeyden nefret etmesinin özünde kendine hayranlık yatar. «Biz» hayran olunacak durumdayızdır; «onlar» nefret edilecek durumdadırlar. «Biz», iyiyizdir; «onlar» kötüdürler. Kişinin kendi öğretisine yöneltilen her türlü eleştiri, kötü niyetli ve dayanılmaz bir saldırıdır; karşı tarafın durumunu eleştirmekse, onların hakikate dönmelerine yardım etmek için yapılan iyi niyetli bir girişimdir.

Yenidendoğuş'tan başlayarak bu iki büyük karşıt güç, topluluk narsisizmi ve insancılık, kendi çizgilerinde gelişmişlerdir. Ne yazık ki topluluk narsisizminin gelişmesi insancılığı geride bırakmıştır. Ortaçağ'ın sonlarıyla Yeniden-

---

11 Bkz. Friedrich Heer'in *Die dritte Kraft* (Üçüncü Güç) adlı olağanüstü güzellikteki yapıtı (S. Fischer Verlag, 1960).

doğuş sıralarında Avrupa'da siyasal ve dinsel bir insancılığın doğması umudu belirmişse de bu umut gerçekleşememiştir. Topluluk narsisizminin, yeni biçimleri türeyerek sonraki yüzyılları etkilemiştir. Bu topluluk narsisizmi dinsel, ulusal, ırksal, siyasal binbir biçime girmiştir. Katoliklere karşı Protestanlar; Almanlar'a karşı Fransızlar; Karaderililere karşı Beyazlar; Yahudiler'e karşı Hıristiyanlar; kapitalistlere karşı komünistler; içerikleri ne olursa olsun bunların hepsinde ruhbilimsel açıdan aynı narsisist olguyla, bu olgunun sonucunda ortaya çıkan bağnazlık ve yıkıcılık söz konusudur[12].

Topluluk narsisizmi gelişirken onun karşıtı olan şey de —insancılık da— gelişiyordu. On sekizinci ve on dokuzuncu yüzyıllarda —Spinoza, Leibniz, Rousseau, Herder ve Kant'tan Goethe'ye ve Marx'a dek— insanların bir olduğu, her bireyin kendi içinde tüm insanlığı taşıdığı, doğuştan üstün olduğunu savunacak hiçbir ayrıcalıklı topluluğun bulunamayacağı görüşü önem kazandı. Birinci Dünya Savaşı insancılığa indirilen ağır bir darbe olarak topluluk narsisizminin çılgınca çoğalmasına yol açtı: Birinci Dünya Savaşı'na katılan ülkelerin hepsinde görülen ulusal isteri, Hitler'in ırkçılığı, Stalin'in partiyi putlaştırması, Müslüman ve Hindu dinlerinin bağnazlaşması, Batı'daki bağnaz antikomünizm, Topluluk narsisizminin bu çeşitli belirtileri dünyayı tümden yokolmanın eşiğine getirdi.

İnsanlığı bekleyen bu tehlikeye tepki olarak insancılığın bugün birçok ülkede, değişik ideolojilerin temsilcileri arasında yeniden doğmakta olduğu görülebilir; Katolik ve Protestan dinbilimcilerin, toplumcu ve toplumcu-olmayan düşünürlerin arasında köktenci insancılar vardır. Tümden yıkım tehlikesi, yeni insancıların fikirleri ve yeni iletişim

12 Topluluk narsisizminin locaları, küçük dinsel mezhepler, «eski okul arkadaşlıkları» vb. gibi küçük toplulukları içeren daha zararsız biçimleri vardır. Bunlarda narsisizmin yoğunluğu büyük topluluklara göre az olmasa da narsisizm o denli tehlikeli değildir; çünkü toplulukların gücü sınırlı, bu yüzden de zarar verme olanakları küçüktür.

araçlarıyla tüm insanlar arasında kurulan bağlar gibi şeylerin topluluk narsisizmini ortadan kaldırmaya yetip yetmeyeceği insanlığın yazgısını belirleyen etken olacaktır.

Topluluk narsisizminin yoğunlaşması —olsa olsa din, ulus, ırk ve parti narsisizmi diye ad değiştirmesi— gerçekten çok şaşırtıcı bir olgudur. Bu şaşırtıcılık, her şeyden çok, daha önce de incelediğimiz gibi Yenidendoğuş'tan bu yana insancı güçlerin gelişmesinden gelmektedir. Bundan başka gelişmekte olan bilimsel düşünce, narsisizmi anlamsız kılmaktadır. Bilimsel yöntem nesnellik ve gerçekçilik gerektirir; dünyayı kendi istek ve korkularımıza göre çarpıtmadan olduğu gibi görebilmeyi zorunlu kılar. Gerçek veriler karşısında alçakgönüllü olmayı, her şeyi bilebilme ve her şeye gücü yetme umutlarından vazgeçmeyi gerektirir. Eleştirel bir biçimde düşünebilme, deneylere girişme, kanıt bulma gereksinmesi duyma, kuşkulu bir tutum edinme — bunların hepsi bilimsel çalışmanın özellikleri ve narsisist eğilime karşıt olan tutumu belirleyen yöntemlerdir. Kuşkusuz bilimsel düşünme yönteminin çağdaş yeni insancılığın gelişmesi üzerinde büyük etkisi olmuştur; günümüzde en başarılı doğabilimcilerin çoğunun insancı olmaları da bir rastlantı değildir. Ne var ki Batı'daki insanların büyük bir çoğunluğu bilimsel yöntemi okulda, üniversitede «öğrenmiş» olsalar da bilimsel ve eleştirel düşünme yöntemini hiçbir zaman gerçekten tanımamışlardır. Doğa bilimleri alanında birçok profesyonel bile birer *teknisyen* olarak kalmış, *bilimsel bir tutum* edinememiştir. Halkın çoğunluğunu düşünecek olursak, bunlara öğretilen bilimsel yöntem daha da az etkili olmuştur. Yüksek öğretimin kişi ve topluluk narsisizmini bir ölçüde yumuşatıp azalttığı söylense de öğrenim, «eğitilmiş» birçok insanı çağdaş topluluk narsisizminin belirtileri olan ulusal, ırksal ve siyasal eylemlere coşkuyla katılmaktan alıkoyamamıştır.

Bilim hiç beklenmedik bir biçimde narsisizme yepyeni bir nesne yaratmıştır — *teknik*. İnsanın daha önce akla bile gelmeyen şeyleri yaratmaktan, radyoyu, televizyonu, atom gücünü, uzay yolculuğunu bulmaktan, dünyayı tü-

müyle yokedebilecek bir güç geliştirmekten duyduğu narsisist kıvanç ona kendi kendini büyük görmesine neden olacak yepyeni bir nesne kazandırmıştır. Modern çağda narsisizmin gelişmesi sorununu incelerken Freud'un, Copernicus ve Darwin'in (Freud'un kendisinin de) insanın narsisizmini büyük ölçüde zedeledikleri konusundaki sözleri geliyor akla; çünkü bunlar insanın evrende eşsiz bir rol oynadığı, temel ve vazgeçilmez bir varlık olduğu inancını yıkmışlardır. Bu yolla zedelenmiş olsa da insanın narsisizmi sanıldığı ölçüde azalmış değildir. İnsan bu zedelenmeye karşı narsisizmini ulus, ırk, siyasal inanç, teknik gibi başka nesnelere dönüştürerek tepkide bulunmuştur.

Topluluk narsisizmi hastalığı'yla ilgili en belirgin, en çok rastlanan belirti, bireysel narsisizmde de görüldüğü gibi nesnelliğin ve akla uygun yargıların bulunmamasıdır. Zavallı Beyazların Karaderililerle ilgili ya da Naziler'in Yahudiler'le ilgili yargılarına bakarsak bu yargıların çarpıklığını kolaylıkla görebiliriz. Küçük küçük gerçekler bir araya toplanır; oysa bu yolla oluşturulan *bütün,* yalanlar ve uydurmalarla doludur. Siyasal eylemler narsisist bir biçimde kendini yüceltmeden kaynaklandığında nesnelliğin bulunmaması yüzünden büyük yıkımlar doğar. Yüzyılımızın ilk yarısında ulusal narsisizmin sonuçlarının en belirgin iki örneğine tanık olduk. Birinci Dünya Savaşı'ndan yıllar önce Fransızlarca benimsenen resmi stratejik öğretide Fransız ordusunun ağır toplara ya da çok sayıda makineli tüfeğe gereksinme duymadığı savunuluyordu; Fransız askeri Fransızlar'a özgü gözüpeklik ve saldırganlık ruhuyla öylesine doluydu ki düşmanı yenebilmesi için yalnızca süngüsü yeterdi. Sonuç binlerce Fransız askerinin Alman makineli tüfekleriyle biçilmesi oldu; Fransızları yenilgiden kurtaran tek şey Almanlar'ın stratejik planlarındaki bazı yanlışlarla daha sonra yapılan Amerikan yardımı olmuştur. İkinci Dünya Savaşı'nda da buna benzer bir yanlışı Almanlar yapmıştır. Aşırı kişisel narsisizmi yüzünden Hitler milyonlarca Alman'ın topluluk narsisizmini kışkırtmış, Almanya'nın gücünü olduğundan çok büyütmüş, yalnızca Bir-

leşik Amerika'nın gücünü değil —öteki narsisist general Napolyon gibi— Rusya'daki kışın etkisini de küçümsemişti. Zeki olmasına karşın Hitler *gerçekliği nesnel* bir *gözle* göremiyordu; çünkü onun kazanma ve yönetme tutkusu silâhların, iklimin gerçekliklerine ağır basıyordu.

Topluluk narsisizmi de tıpkı bireysel narsisizm gibi doygunluğa gereksinme duyar. Bir düzeyde bu doygunluk insanın kendi topluluğunun üstün, öteki bütün topluluklarınsa aşağı olduğuna ortaklaşa inanmakla sağlanır. Dinsel topluluklarda bu doygunluk şu kolay varsayımla kazanılır: *Benim* topluluğum gerçek Tanrı'ya inanan tek topluluktur; bu yüzden tek gerçek Tanrı *benim* Tanrım olduğuna göre öteki toplulukların hepsi saptırılmış, inançsız kişilerle doludur. Bir topluluğun üstünlüğünü kanıtlamak için Tanrı' ya başvurulmasa bile topluluk narsisizmi dinsel olmayan bir düzeyde benzer sonuçlara ulaşabilir. Birleşik Amerika' nın ve Güney Afrika'nın birçok yerlerinde Beyazların Karaderililerden üstün oldukları yolundaki narsisist inançları bir topluluğun başka bir topluluk karşısında özüstünlük ve küçümseme duygusunun sınır tanımadığını gösteriyor. Ama bir topluluğun narsisist bir biçimde kendini beğenmesinin getirdiği doygunluğun, gerçeklik içinde bir ölçüde doğrulanması da gerekir. Alabama ve Güney Afrika'daki Beyazlar Karaderililer üzerinde toplumsal, ekonomik ve siyasal ayrım gözeten yasalarla üstünlüklerini gösterebildikleri sürece narsisist inançlarına bir gerçeklik öğesi katılmış, böylece tüm narsisist düşünce sistemi doğrulanmış olacaktır. Aynı mantık Naziler için de geçerlidir; onlara göre de Yahudiler'in tümüyle ortadan kaldırılması, Hıristiyanların üstünlüklerini kanıtlayacaktı (bir sadistin gözünde adam öldürmek, öldürenin üstünlüğünü kanıtlar). Bununla birlikte narsisist bir üstünlük duygusu içinde olan topluluğun karşısında narsisist doygunluğun nesnesi olarak kullanılacak küçük, çaresiz bir azınlık yoksa topluluğun narsisizmi kolaylıkla askeri fetihlere kayacaktır; 1914' ten önceki Pan-Almancılık ve Pan-Slavcılık fikirlerinde izlenen yol bu olmuştur. Her iki durumda da uluslar «seçkin

ulus» olma rolünde ötekilere karşı üstünlük duygularıyla doluydular; bu yüzden üstünlüklerini kabul etmeyen uluslara saldırmakta kendilerini haklı görüyorlardı. Burada Birinci Dünya Savaşı'nın «tek» nedeninin Pan-Almancılık ve Pan-Slavcılık hareketlerindeki narsisizm olduğunu söylemek istemiyorum; ama bu hareketlerin bağnazlığı savaşın patlamasına yol açan etkenlerden biriydi. Bunun ötesinde, savaşın başlamasından sonra çeşitli hükümetlerin savaşı başarıya götürmek için gerekli ruhsal koşul olarak ulusal narsisizmleri nasıl körüklemeye çalıştıklarını da hiçbir şekilde unutmamak gerekir.

Topluluk narsisizmi zedelendiği zaman da bireysel narsisizmde incelediğimiz öfke tepkisini görebiliriz. Tarihte topluluk narsisizmi simgelerinin aşağılanmasının deliliğe yakın bir öfke yarattığını gösteren pek çok örnek vardır. Bayrağa karşı saygısızlık; Tanrı'nın, imparatorun, önderin aşağılanması; savaşın ya da toprağın yitirilmesi — bunların hepsi kitlelerde şiddetli öç alma duyguları uyandırmış, sonunda yeni savaşlara yol açmıştır. Zedelenen narsisizm ancak saldırganın ezilmesiyle, narsisizme yöneltilen aşağılamanın ortadan kaldırılmasıyla kurtarılabilir. İster bireysel isterse ulusal olsun öç alma duygusu, çoğu zaman zedelenmiş narsisizmden, bu zedelenmeyi saldırganı ortadan kaldırarak bir anlamda «tedavi etme» gereksinmesinden doğar.

Narsisist hastalığın son bir öğesini daha eklemek istiyorum bunlara. Aşırı narsisist bir topluluk kendisini özdeşleştirebileceği bir önder bulmak ister. Topluluk, kendi narsisizmini yansıttığı bu öndere hayranlık duyar. Aslında birlikte-yaşama ve özdeşleşmeden başka bir şey olmayan bu öndere boyun eğme durumu içinde bireyin narsisizmi öndere aktarılır. Önder ne denli büyükse onun izleyicileri de o denli büyük olacaktır. Bireysel yapıları yüzünden, özellikle kendilerine hayran olan kişiler önderin peşine takılmaya en yatkın olan kişilerdir. Kendisinin büyüklüğüne inanmış bu konuda hiçbir kuşkusu olmayan önderin narsisizmi kendisine boyuneğenlerin narsisizmine son derece

çekici gelir. Yandeli önderler çoğu zaman en başarılı olanlardır; ama nesnel yargıdan yoksun olmaları, yenilgi karşısında gösterdikleri öfkeli tepkiler, her şeyi yapabilen bir insan imgesini koruma gereksinmeleri yüzünden bunlar yanlışlara düşerek kendi yıkımlarını hazırlarlar. Ne var ki narsisist kitlenin isteklerini doyuracak, yetenekli ama yarı psikozlu kişiler her zaman bulunabilir.

Buraya dek narsisizm olgusunu, bu olgunun hastalıklı biçimini, biyolojik ve toplumsal işlevini ele aldık. Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz: Narsisizm tehlikesiz kaldığı, belli bir sınırı aşmadığı sürece gerekli ve değerli bir eğilimdir. Bununla birlikte tanımımız tamamlanmış değildir. İnsan yalnızca biyolojik ve toplumsal olarak varlığını sürdürmekle değil, *değerlerle,* kendisini insan yapan değerlerin geliştirilmesiyle de uğraşır.

Değerler açısından bakıldığında narsisizmin akıl ve sevgiyle çeliştiği açıkça görülür. Bunun ayrıntılı bir biçimde anlatılması gerekmez. Narsisist eğilim —yoğunluğuna göre— yapısı gereği kişiyi gerçekliği olduğu gibi görmekten, nesnel olarak algılamaktan alıkoyar; başka deyişle aklın işleyişini kısıtlar. Narsisist eğilimin sevgiyi neden kısıtladığını görebilmek bu denli kolay olmayabilir — özellikle Freud'un bütün sevgilerde güçlü narsisist bir tamamlayıcı öğe bulunduğunu belirten sözünü düşünürsek iş daha da güçleşir; Freud'a göre bir kadına âşık olan erkek kadını kendi narsisizminin nesnesi yapar; bu yüzden erkeğin bir parçası olan kadın olağanüstü bir güçle arzulanan bir varlık olur. Kadın da erkek karşısında aynı tutumu izleyebilir; böylece sevgi değil de bir tür *folie à deux* (iki kişilik çılgınlık) olan «büyük aşk» ortaya çıkar. Her iki kişi de narsisizmlerinden kurtulmuş değillerdir; (başkaları şöyle dursun) birbirlerine karşı bile gerçek, derin bir ilgi duyamazlar; alıngan ve kuşkuludurlar; büyük bir olasılıkla ikisi de kendilerine taze, narsisist doyumlar sağlayacak yeni kişilere gereksinme duyacaklardır. Narsisist kişinin gözünde eşi hiçbir zaman kendi hakları olan ya da kendi gerçekliği içinde varolan birisi değildir; yalnızca eşi-

nin narsisist bir biçimde yüceltilmiş benliğinin bir gölgesidir. Oysa hastalıklı olmayan sevgi iki insanın karşılıklı narsisizmine dayanmaz. Hastalıklı olmayan sevgi, kendilerini iki ayrı varlık olarak algılayan ama genelde birbirleriyle açılıp bütünleşen iki kişi arasında kurulan sürekli bir ilişkidir.

Bütün büyük insancı dinlerdeki temel öğretilerin şu tek cümleyle özetlenebileceğini düşünürsek narsisizm olgusunun ahlâksal ruhsal açıdan önemi açık olarak ortaya çıkar: *İnsanın amacı, narsisizmini yenmektir.* Bu ilke belki hiçbir yerde Budizm'de olduğundan daha köktenci bir biçimde dile getirilmemiştir. Buda'nın öğretisinde özet olarak insanın acılarından ancak içine düştüğü sanrılardan uyanması ve kendi gerçekliğinin farkına varmasıyla kurtulabileceği belirtilir; insan hastalığın, yaşlılığın, ölümün gerçek olduğunu, açgözlülükle peşinden koştuğu amaçların olanaksızlığını kabul etmelidir. Budist öğretinin söz ettiği «uyanmış» kişi, narsisizmini yenmiş, bu nedenle bütünüyle bilinçlenebilecek bir kişidir. Aynı düşünceyi değişik bir biçimde de söyleyebiliriz: İnsan yokedilemeyen benlik sanrısından vazgeçer, açgözlülüğünün tüm öteki nesneleriyle birlikte bunu da bir yana atabilirse, dünyaya açılabilir ve ancak o zaman dünyaya tümüyle ilgi duyabilir. Ruhbilimsel açıdan bütünüyle uyanma süreci, narsisizm yerine dünyaya ilgi duyma tutumunun benimsenmesiyle aynı şeydir.

İbrani ve Hıristiyan geleneklerinde aynı amaç narsisizmin yenilmesi demek olan çeşitli yollarla belirtilmiştir. Tevrat'ta şöyle denir: «Komşunu kendin gibi sev.» Burada istenen şey insanın narsisizmini, komşusunu hiç değilse kendisi ölçüsünde sevecek noktaya dek yenebilmesidir. Ama Tevrat'ta bundan da ileri gidilerek «yabancı» birini sevmemiz de istenir. (Yabancının ruhunu anlarsınız, çünkü siz kendiniz de Mısır topraklarında yabancısınız.) Yabancı benim klanımdan, benim ailemden, benim ulusumdan olmayan kişidir; narsisist bir biçimde bağlı bulunduğum topluluğun bir parçası değildir o. Tek özelliği insan olmasıdır.

Hermann Cohen'in belirttiği gibi, yabancı kişinin içindeki insan yanı bulup çıkarmamız gerekir[13]. Yabancı birine duyulan sevgide narsisist sevgi yok olmuştur. Çünkü bu, bir insanı benden olduğu için değil, kendi özellikleri içinde, benden farklı olduğu için sevmem demektir. Tevrat'taki «düşmanını sev» sözü aynı düşüncenin daha aşırı bir biçimde yinelenmesidir. Yabancıyı tümüyle bir insan olarak görüyorsanız ortada artık düşman diye bir şey de kalmayacaktır, çünkü artık siz kendiniz tam bir insan olmuşsunuzdur. Yabancıyı, düşmanı sevebilmek yalnızca narsisizmin yenilmesiyle, «ben sen olduğumda» gerçekleşebilir.

Peygamber öğretilerinin özünü oluşturan putlarla savaş aynı zamanda narsisizme karşı verilen bir savaştır. Putatapma'da insanın belli bir yanı mutlaklaştırılmış, putlaştırılmıştır. Böylece insan yabancılaştırılmış bir biçimde kendine tapar. Saplanıp kaldığı put, onun narsisist tutkusunun nesnesi durumuna gelir. Tanrı fikri, tam tersine narsisizmin yadsınmasıdır; çünkü her şeyi bilen ve her şeye gücü yeten varlık —insan değil— Tanrı'dır. Tanımlanamaz ve açıklanamaz bir Tanrı görüşü bir bakıma putlaştırmanın ve narsisizmin yadsınması olarak ortaya çıkmışsa da Tanrı kısa sürede gene putlaştırılmış, insan kendisini narsisist bir biçimde Tanrı'yla özdeşleştirmiştir; böylece Tanrı kavramının başlangıçtaki işlevine ters düşerek din, topluluk narsisizminin belirtisi olup çıkmıştır.

İnsanın bütünüyle olgunlaşabilmesi için hem bireysel hem de toplumsal narsisizminden kurtulması gerekir. Burada ruhbilimsel terimlerle anlattığımız bu akılsal gelişme temelde insanlığın büyük ruhsal önderlerinin dinsel-ruhsal terimlerle anlattıkları gelişmeyle aynıdır. Terimler değişik olsa da çeşitli kavramlarla anlatılan öz ve deneyler değişmez.

İnsanın zihinsel gelişmesiyle akılsal-duygusal gelişmesi

---

13 H. Cohen, *Die Religion der Vernunft aus den Quellen des Judentums* (Yahudi Kaynaklarına Göre Aklın Dini), (Frankfurt-am-Main: F. Kaufman, 1929).

arasında belli bir çelişkinin ortaya çıktığı tarihsel bir dönemde yaşıyoruz; insanın zihinsel gelişmesi birçok yıkıcı silâhların geliştirilmesine yol açmıştır; akılsal-duygusal gelişmesiyse insanı hastalıklı tüm belirtileriyle birlikte belli bir narsisizmden kurtaramamıştır. Bu çelişkinin kolaylıkla yol açabileceği bir yıkımdan kaçınmak için ne yapılabilir? Bütün dinsel öğretilere karşın insanın daha önce başaramadığı bir şeyi başarabilme, yakın bir gelecekte olumlu bir adım atabilme olasılığı var mıdır? Yoksa narsisizm insanın içine çok köklü bir biçimde yerleşmiştir de Freud'un düşündüğü gibi insan bu «narsisist özünden» hiçbir zaman kurtulamayacak mıdır? Narsisist çılgınlığı kendisini yıkıma götürmeden insanın tümüyle insan olabilme olanağını yakalama umudu var mıdır? Bu soruları kimse yanıtlayamaz. Olsa olsa insanın bu yıkımdan kaçınmasını sağlayacak uygun olasılıklar üzerinde durulabilir.

Bize en kolay görünen yoldan başlayabiliriz buna. Her insanın içindeki narsisist enerjiyi *azaltmaya çalışmaksızın nesne*'yi değiştirebiliriz. Ulus, ırk ya da siyasal düzen yerine topluluk narsisizminin nesnesi *insanlık* yani tümüyle insanlık ailesi olursa çok şey çözülmüş olacaktır. Birey kendisini her şeyden önce bir dünya vatandaşı olarak görebilirse, insanlıktan ve insanlığın başarılarından övünç duymayı öğrenirse, o zaman narsisizminin nesnesi olarak birbiriyle çatışan ulusal toplulukları değil de tüm insanlığı benimseyecektir. Tüm ülkelerin eğitim düzenleri içinde ulusların başarıları yerine insan ırkının elde ettiği başarılara önem verilse insan olma kıvancı daha inandırıcı ve daha etkileyici bir biçimde duyurulabilir. Yunanlı ozanın *Antigone*'de «İnsan olmaktan daha güzel bir şey yoktur» sözüyle dile getirmeye çalıştığı duygu herkesin paylaştığı bir deney olsaydı, kuşkusuz ileriye doğru büyük bir adım atılmış olurdu. Ayrıca buna bir öğenin daha eklenmesi gerekirdi: Yararlı narsisizmden, yani insanı başarıya götüren narsisizmden de daha güzel bir şey yoktur. Herkesin ben bu ırktanım diyerek kıvanç duyacağı yükümlülükleri yalnızca bir tek grup, bir tek sınıf, bir tek din değil, tümüyle insanlık

üstlenmelidir. İnsanlığı ortak görevler bekliyor: Hastalığa ve açlığa karşı elele savaşmak, haberleşme araçlarından yararlanarak bilgiyi ve sanatı dünyanın tüm halklarına yaymak. Kabul etmek gerekir ki siyasal ve dinsel ideolojilerdeki tüm ayrılıklara karşın kendisini bu ortak görevlerin dışında tutabilecek hiçbir insan kesimi yoktur; çünkü yüzyılımızın en büyük başarısı insanların eşitsizliğinin doğal ya da tanrısal olduğu, insanın insanı sömürmesinin de zorunlu ya da yasal olduğu inancının bir daha dirilemeyecek ölçüde ezilmiş olmasıdır. Yenidendoğuş insancılığı, burjuva devrimleri, Rus ve Çin devrimleriyle sömürgelerin yaptığı devrimler — bunların hepsi bir tek ortak düşünceye dayanır: İnsanların eşitliği. Bu devrimlerden bazıları sözkonusu düzenler içinde insanların eşitliğinin zedelenmesine yol açmışsa da gerçek olan tüm insanların eşitliği, buna bağlı olarak da özgürlüğü ve onurluluğu fikri dünyaya yayılmıştır; insanlığın, uygarlık tarihine kısa bir zaman öncesine dek egemen olan görüşlere dönebileceği artık düşünülemez.

Yararlı narsisizmin nesnesi olarak insan ırkının ve onun başarılarının imgesi Birleşmiş Milletler gibi uluslarüstü örgütler tarafından da temsil edilebilir; bu örgüt kendi simgelerini, bayramlarını, şölenlerini yaratmaya da başlayabilir. Oysa yılın en büyük bayramının ulusal bayramlar değil, «insanlık» günü olması gerekir. Ne var ki böyle bir gelişmenin birçok ulusun, sonunda bütün ulusların, kendi ulusal egemenliklerinden, insanlığın egemenliği uğruna vazgeçebilmeleriyle, bunu istemeleriyle gerçekleşebileceği açıktır; bu yalnız siyasal gerçeklikler açısından değil, aynı zamanda duygusal gerçeklikler açısından da başarılmalıdır. Birleşmiş Milletleri güçlendirmenin, topluluklar arasındaki çatışmaları akıllı ve barışçı bir yolla çözmenin, insanlığı ve onun ortak başarılarını topluluk narsisizminin nesnesi kılabilmek için gerekli koşullar olduğu açıkça ortadadır[14].

---

14 Bu tür bir girişim için gerekli daha etkin önlemlere bir örnek

Narsisizm nesnesinin tek tek topluluklardan tüm insanlığa ve insanlığın ortak başarılarına aktarılması daha önce de belirttiğimiz gibi ulusal ve ideolojik narsisizm tehlikelerini önleyecektir. Ama bu yeterli değildir. Siyasal ve dinsel ideallere bağlıysak hem Hıristiyanlık'ın hem de toplumculuğun özgecilik ve kardeşlik ideallerini benimsiyorsak görevimiz her bireyin içindeki narsisizmin yoğunluğunu azaltmak olmalıdır. Kuşaklar boyu sürecek de olsa bunun başarılmasına şimdi eskiye göre çok daha yakınız; çünkü artık herkesin onurlu, insanca bir yaşam sürebilmesi için gerekli maddi koşulları yaratma olanağına sahibiz. Tekniğin gelişmesi bir topluluğun ötekini tutsak etme ya da sömürme gereksinmesini ortadan kaldıracaktır; bu gelişme ekonomik bakımdan akla yatkın bir eylem olan savaşı gereksiz bir duruma sokmuştur; insan ilk kez yarı-hayvan olma durumundan tümüyle insan olma durumuna geçecek, bu yüzden de maddi ve kültürel yoksulluğunu ödünlemek için narsisist doyumlar peşinde koşmayacaktır.

Bu yeni koşullarda bilimsel ve insancı eğilimlerle insanın narsisizmini yenme çabalarına büyük ölçüde yardımcı olunabilir. Daha önce de belirttiğim gibi eğitim çabalarımızı her şeyden önce tekniğe değil, bilimsel bir yöne doğru kaydırmalıyız; bu kaydırma eleştirel düşünceyi, nesnelliği, gerçekliği kabul etmekten, hiçbir dış ölçü tanımayacak ve her türlü toplulukta geçerli olacak bir hakikat kavramını geliştirmekten yana olmalıdır. Uygar uluslar genç kuşaklarında temel bir bilimsellik eğilimi yaratabilirlerse narsisizme karşı verilen savaşta çok şey başarılmış olacaktır. Aynı amacı gerçekleştirmeye yardım edecek ikinci bir

---

olarak birkaç öneride bulunmak istiyorum. Tarih kitapları *dünya tarihi* kitapları olarak yeniden yazılmalıdır; her ülkedeki dünya haritaları nasıl birbirinin aynıysa, ülkelerin boyutları her ülkeye göre büyütülüp şişirilmiyorsa, tarih kitaplarında da her ulusun geçmişi gerçekliğe bağlı olarak, çarpıtılmadan verilmelidir. Dahası öyle filmler yapılabilir ki bunlar insan ırkının gelişmesinin kıvancını duyurur; insanlığın ve onun ortak başarılarının, çeşitli toplulukların attığı tek tek adımların bütünleşmesiyle oluştuğu gösterilebilir.

etken de insancı felsefenin ve insanbilimin öğretilmesidir. Düşünsel ve dinsel ayrımların tümüyle ortadan kalkacağını bekleyemeyiz. Ayrıca bunu istemememiz de gerekir; çünkü «ortodoks» olduğunu savunan bir düzenin yerleşmesi ikinci bir narsisist gerileme kaynağı oluşturabilir. Bütün bu ayrımlara dokunmasak bile ortak bir insanlık inancı ve deneyi vardır. Bu inanç her bireyin tüm insanlığı kendi içinde taşıdığı, zekâ, yetenek, boy pos, renk gibi kaçınılmaz ayrımlara karşın «insanlık durumu» nun değişmez ve tüm insanlarda aynı olduğudur. Bu insanlık deneyi, insanla ilgili hiçbir şeyin bize yabancı olmadığı, «Ben'in Sen olduğu», iki insanda insan varoluşunun öğelerinin ortak olmasından dolayı birbirlerini anlayabilecekleri duygusundan doğar. Bu insancı deneyi sonuna dek yaşayabilmek için *bilinç alanımızı genişletmemiz gerekir. Bilinç alanımız* çoğunlukla içinde yaşadığımız toplumun izin verdiği sınırların dışına taşamaz. Toplumun koyduğu bu sınırlara uymayan insan deneyimleri *bastırılır. Bu yüzden bilincimiz* büyük ölçüde kendi toplumumuzu ve kendi kültürümüzü yansıtır; oysa bilinçaltımız herbirimizin içindeki evrensel insanı yansıtır[15]. Bilinç alanının genişletilmesi, bilinçliliğin aşılması, toplumsal bilinçaltı alanının aydınlığa çıkarılması insanın tüm insanlığı kendi içinde duymasını sağlayacaktır; insan o zaman hem günahkâr hem ermiş, hem çocuk hem ergin, hem akıllı hem deli, hem geçmişin hem de geleceğin insanı olduğunun farkına varacaktır — insanlığın daha önce geçirdiği tüm evreleri, gelecekte geçireceği her şeyi kendi içinde taşıdığını anlayacaktır.

İnsancı geleneğimizde insancılığı temsil ettiklerini savunan tüm dinsel, siyasal ve düşünsel düzenlerce girişilecek gerçek bir yenidendoğuş bence bugün varolan en önemli

15 Bkz. E. Fromm, *Zen Buddhism and Psychoanalysis* (New york; Harper and Row, 1960); ve Ruth Nanda Anshen'in düzenleyip yayımladığı «The Credo Series»den *Beyond the Chains of İllusion* (Türkçe Çev. *Yeni Bir Toplum Yeni Bir İnsan)*, New York: Simon and Schuster, 1962; ve New York: Pocket Books, 1963.

«yenilik»e —insanın tümüyle insan olarak gelişmesine— yol açacak ilerlemeyi sağlayacaktır.

Bütün bu düşünceleri öne sürmekle Yenidendoğuş insancılarının inandığı gibi *yalnızca* eğitimin, insancılığın gerçekleştirilmesinde belirleyici bir adım olacağına inandığımı söylemek istemiyorum. Bütün bu öğretiler gerekli toplumsal, ekonomik ve siyasal koşullar sağlandıktan sonra etkili olabilir ancak: Örgütsel sanayileşme yerine insancı-toplumcu bir sanayileşme; sorumluluğun bir merkezde toplanması yerine dağıtılması; örgüt insanı yerine sorumluluk taşıyan, her şeyi paylaşan vatandaşlar; ulusal egemenliklerin yerine insan ırkının ve onun seçkin organlarının egemenliğinin geçerli kılınması; «varlıklı» ülkelerin «varlıksız» ülkelerin ekonomik durumlarını düzeltmek üzere onlarla işbirliği yaparak ortak çabaya girişmeleri; evrensel bir silâhsızlanmayla eldeki hammadde kaynaklarının yapıcı görevler için kullanılabilmesi. Evrensel silâhsızlanma başka bir nedenle de zorunludur: İnsanlığın bir yarısı öteki yarısı tarafından bütünüyle yok edilme korkusuyla yaşıyorsa, geri kalan kesimi de her iki blokun kendisini yokedeceği korkusunu duyuyorsa, o zaman topluluk narsisizmi gerçekten ortadan kaldırılamaz. İnsan ancak, kendisinin ve çocuklarının bir sonraki yıla çıkacağından emin olduğu, daha pek çok yıl yaşayacağını bildiği bir ortamda gerçekten duyabilir insanlığını.

5

KANDAŞLA CİNSEL İLİŞKİ BAĞLILIKLARI

Bundan önceki bölümlerde kötülüğün, yıkımın ve ölümün hizmetinde, en ağır biçimlerinde de yaşama karşı olan iki eğilimi —ölüm sevgisi ve narsisizmi— inceledik. Bu bölümdeyse üçüncü bir eğilimi, kandaşla cinsel ilişki bağlılıkları içinde birlikte yaşamayı ele almak istiyorum; bu bağlar hastalıklı biçimlerinde daha önce incelenen iki eğilimin sonuçlarına benzer sonuçlara yol açabilir.

Burada gene Freud'un kuramındaki ana görüşten, anneye karşı geliştirilen cinsel saplantıdan yola çıkacağım. Freud bu görüşün, bilimsel buluşunun temel taşlarından birini oluşturduğuna inanmıştı; bence de Freud'un anne saplantısını buluşu gerçekten insan biliminin en geniş kapsamlı bulgularından biridir. Daha önce incelenen alanlarda olduğu gibi bu alanda da Freud libido (cinsel enerji) kuramının içinde kalmak zorunluluğunu duyduğu için bulgusunu ve bu bulgunun sonuçlarını geliştirememiştir.

Freud'un gözlemine göre çocuğun annesine olan bağlılığında öylesine olağanüstü bir güç vardır ki ortalama bir insan kendisini bu bağlılıktan hiçbir zaman bütünüyle kurtaramıyordu. Freud bu bağlılığın sonucu olarak erkeğin kadınlarla ilişki kurma yetisinin zayıfladığını, bağımsızlığının gelişemediğini, bilinçli olarak benimsediği amaçlarla bastırılmış kandaşla cinsel ilişki bağlılığı arasındaki çatışmanın çeşitli nevrozlu bunalımlara ve sarsıntılara yol

açtığını saptamıştır. Freud anneye bağlılığın ardında yatan gücün küçük erkek çocuğun annesine karşı cinsel istek duymasına, cinsel rakip olarak babasından nefret etmesine *yol açan cinsel libidosu olduğuna inanıyordu.* Ama rakibinin büyük gücü karşısında erkek çocuk annesine karşı duyduğu cinsel isteği bastırarak kendisini babasının buyruk ve yasaklarıyla özdeşleştiriyordu. Bununla birlikte bilinçaltında bastırılmış cinsel duyguları öylece sürüp gidiyor, ancak hastalıklı durumlarda büyük bir yoğunlukla ortaya çıkıyordu.

Kız çocuğa gelince Freud 1931'de, önceleri kız çocuğun annesine bağlılık süresini yeterince kestiremediğini kabul etmiştir. Ona göre bu bağlılık bazen «ilk cinsel uyanmanın en uzun dönemini kapsar. Bu gerçekler, kadınlarda Oedipus öncesi dönemin şimdiye dek varsaydığımızdan daha önemli olduğunu gösterir.» Freud şöyle devam ediyor: «Öyle anlaşılıyor ki Oedipus kompleksinin nevrozların çekirdeği olduğu yolundaki evrensel görüşü düzeltmemiz gerekecektir.» Bununla birlikte bu düzeltmeye katılmak istemeyenler katılmayabilirler; çünkü insan ya «Oedipus kompleksinin kapsamını çocuğun anne-babasıyla olan tüm ilişkilerini içerecek biçimde geniş tutabilir ya da şunu kabul edebilir: Kadınlar, normal Oedipus durumuna ancak olumsuz *kompleksin ağır bastığı ilk evreyi aştıktan sonra ulaş*maktadırlar...» Freud bunu şöyle sonuca bağlıyor: «Kız çocuğun gelişmesindeki bu Oedipus öncesi evrenin varlığı bizi şaşırtmıştır; sonuçları bakımından bu ancak başka bir alanda Yunan uygarlığının ardında yatan Minos-Mikene uygarlığının bulunmasının yarattığı etkiyle karşılaştırılabilir.»[1]

Son cümlesiyle Freud açıkça olmasa da üstü kapalı bir biçimde gelişmenin ilk evresi olarak anneye bağlılığın her iki cinste de ortak olduğunu, bunun Hellenizm öncesi kültürdeki anaerkil özelliklere benzetilebileceğini kabul etmiştir. Ne var ki Freud bu görüş çizgisini sürdürmemiştir. Her

---

1 S. Freud, *Collected Papers* (Toplu Yazılar), cilt, V., s. 253-54.

şeyden önce biraz çelişkili bir biçimde de olsa Oedipus öncesi evre denebilecek olan anneye Oedipus bağlılığı evresinin kadınlarda erkeklerde sanıldığından daha önemli olabileceği sonucuna varmıştır[2]. İkinci olarak Freud kız çocuktaki bu Oedipus öncesi evreyi yalnızca libido kuramı açısından yorumlamıştır. Freud birçok kadının yeterince emzirmediklerinden yakınmalarının kendisini şaşırttığını söylediğinde libido kuramını neredeyse aşmaktadır. Freud bu şaşkınlığını şöyle dile getirmektedir: «İlkel topluluklarda olabildiğince uzun süre emzirilen çocukları incelersek bu yakınmayı duymayız.» Ama Freud'un bu soruya bulduğu yanıt yalnızca şudur: «Çocuk libidosunun açlığı işte böylesine ölçüsüzdür.»[3] [4]

Benim deneylerim göstermiştir ki erkek çocukların annelerine olan Oedipus bağlılıklarından nitelik bakımından ayrı olan kız ve erkek çocukların annelerine Oedipus öncesi bağlılıkları çok önemli bir olgudur; bununla karşılaştırıldığında erkek çocukların anneye cinsel bağlılıkları ikinci derecede kalır. Erkek ya da kız çocuğun anneye Oedipus öncesi bağlılığını evrim sürecinin temel olgusu, nevroz ya da psikozun ana nedenlerinden birisi olarak görüyorum. Libido terimini kullanalım ya da kullanmayalım, bunu libidonun bir belirtisi olarak adlandırmak yerine ben, bu niteliği erkek çocuğun cinsel arzularından ayrılan bir duygu olarak tanımlamak istiyorum. Cinselliğin uyanmasından önce ortaya çıkan bu «kandaşla cinsel ilişki» bağlılığı erkekler ve kadınlardaki en temel tutkuyu oluşturur; bu tutku, insanın korunma ve narsisizmini doyurma isteğini, sorumluluk, özgürlük ve bilinçliliğin tehlikelerinden kaçınma arzusunu, hiçbir sevgi belirtisi beklemeden kendisine sunulan koşulsuz sevgiye duyduğu özlemi gösterir. Bebek-

2 *A.g.y.*, s. 258.

3 *A.g.y.*, s. 262.

4 Freud, Melanie Klein'in Oedipus kompleksinin çocuk daha iki yaşındayken başladığını savunan kuramına açıktan açığa karşı çıkmıştır. (*A.g.y.*, s. 270.)

te bu gereksinmeler normal olarak bulunur; gereksinmeleri karşılayan kişi de annedir. Böyle olmasa bebek yaşamını sürdüremez; çünkü çaresizdir, kendi olanaklarına güvenemez; değerleri yüzünden hak kazandığı için değil de gereksinme duyduğu için kendisine verilecek sevgiye ve bakıma muhtaçtır. Bu işlevi anne yerine getiremiyorsa o zaman H.S. Sullivan'ın deyişiyle «annelik eden» başka birisi annenin yaptıklarını yapabilir; bu kişi de genellikle ya büyükanne ya da teyze olabilir.

Ama bu açık gerçek —bebeğin annelik edecek birisine gereksinme duyması— şunu gözlerden silmiştir: Çaresizlik içinde olan ve kesinlik peşinde koşan tek kişi bebek değildir; ergin bir kişi de birçok bakımdan çaresizlik içindedir. Gerçekten de ergin kişi toplumun kendisine verdiği görevleri yerine getirebilir, bunları başarabilir; ama bebeğe göre, ergin kişi yaşamın getirdiği tehlikelerin ve sakıncaların daha çok farkındadır; denetleyemeyeceği doğal ve toplumsal güçlerin bulunduğunu, önceden kestiremeyeceği kazaların olabileceğini, kaçınamayacağı hastalıkların ve ölümün kendisini beklediğini bilir. Bu koşullar altında insanın kendisine kesinlik, güvenlik ve sevgi verecek bir gücü delice aramasından daha doğal ne olabilir? Bu arzu yalnızca insanın anne özleminin «yinelenmesi» değildir; bu isteği doğuran neden bebeğe anne sevgisi özlemi duyuran koşulların değişik bir düzeyde de olsa aynıyla sürmesidir. İnsanlar —erkekler ya da kadınlar— yaşamlarının geri kalan süresinde kendilerine «Anne»lik edecek birini bulabilselerdi yaşamın tehlikelerinden ve acılarından kurtulurlardı. İnsanın hiç durmadan bu *fata morgana*'nın (masal perisinin) peşinde koşmasına şaşmamak gerekir.

Gene de insan yitirilen cennetin geri gelmeyeceğini, belirsizlikler ve tehlikeler içinde yaşamak zorunda olduğunu, kendi çabalarının dışında güvenecek hiçbir şeyi bulunmadığını, kendisine yalnızca geliştirdiği güçlerin direnç ve korkusuzluk kazandırabileceğini az çok bilmektedir. Bu yüzden insan doğduğu andan başlayarak iki eğilim arasında gidip gelir: Bu eğilimlerden biri aydınlığa çıkmak, öte-

ki anne rahmine dönmektir; biri serüvene yönelmek, öteki kesinlik peşinde koşmaktır; biri bağımsızlık için tehlikeyi göze almak, öbürü korunma ve bağımlılık aramaktır.

Genetik açıdan bakarsak çocuğun gözünde koruyucu gücü ve kesinlik güvencesini temsil eden ilk insan annedir. Ama bunları temsil eden tek varlık anne değildir. Daha sonra, çocuk büyüyünce anne aileyle, klanla, ya da aynı kandan, aynı topraklarda doğmuş kişilerle yer değiştirir ya da bütünleşir. Topluluğun çapı genişlediği zaman da ırk, ulus, dinsel ya da siyasal partiler «anneler»imiz, başka deyişle korunma ve sevgi gereksinmemizin güvenceleri olur. Daha ilkel bir eğilim taşıyan kişilerde de doğanın kendisi, yeryüzü ve deniz «anne»yi gösteren büyük güçler olurlar. Annelik işlevinin gerçek anneden aile, klan, ulus ya da ırka aktarılması kişisel narsisizmin topluluk narsisizmine aktarılmasında ortaya çıkan gelişmeleri yansıtır. Her şeyden önce, anneler çoğunlukla kendi çocuklarından önce ölürler; ölümsüz anne figürü gereksinmesi buradan doğmuştur. Dahası, insanın yalnızca kendi annesine bağlanması, onu anneleri başka olan öbür kişilerden kopmuş bir durumda tek başına bırakır. Bununla birlikte tümüyle klan, ulus, ırk, din ya da Tanrı ortak bir «anne» oluşturursa o zaman anneye tapma bireyi aşarak onu aynı anne putuna tapan öbür kişilerle bütünleştirir; bu durumda hiç kimse kendi annesini putlaştırmaktan utanç duymayacaktır; topluluğun ortak «anne»sinin yüceltilmesi tüm düşünceleri bütünleştirecek, tüm kıskançlıkları ortadan kaldıracaktır. Çeşitli ölümsüz anne kültleri, bakirelik, ulusallık ve yurtseverlik kültleri — bütün bunlar anneye tapma duygusunun ne denli yoğun olduğunu gösterir. Deneysel olarak şu gerçek kolaylıkla saptanabilir: Güçlü bir anne saplantısı olan kişilerle ulus, ırk, toprak ve kan bağları çok güçlü olan kişiler arasında sıkı bir ilişki vardır[5].

---

5 Bu konuyla ilgili olarak Sicilya'daki Mafya'yı örnek göstermek ilginç olacaktır. Kadınların alınmadığı, birbirine sıkı sıkıya bağlı er-

Anneye olan bağın cinsel yanıyla ilgili olarak söylenmesi gereken bir şey daha var. Freud'a göre cinsellik etkeni, erkek çocuğun annesine olan bağlılığında en belirleyici öğedir. Freud bu sonuca iki gerçeği bağdaştırarak varmıştır: Erkek çocuğun annesine arzu duyması ve cinsel isteğinin küçük yaşlarda varolması. Freud bu gerçeklerin birincisini, ikincisine dayanarak açıklamıştır. Birçok durumlarda erkek çocuğun annesine, kız çocuğun da babasına karşı cinsel arzular duyduğu konusunda kuşku yoktur. Ne var ki anne ve babanın kışkırtıcılık etkilerinin, kandaşla cinsel ilişki isteklerinde çok önemli bir etken olması bir yana (Freud bu kışkırtıcılığı önce görmüş, sonra yadsımıştır; aynı görüş daha sonra Ferenczi tarafından yeniden ele alınmıştır) cinsel istekler anne saplantısının nedeni değil, *sonucudur*. Bundan başka ergin kişinin düşlerinde ortaya çıkan kandaşla cinsel ilişki arzularından cinsel isteğin daha derin bir gerilemeye karşı savunma olduğu anlaşılmıştır; erkek, annesinin memesine ya da rahmine dönme arzusuna karşı savunma olarak erkekliğini daha büyük bir güçle ortaya koyar.

Aynı sorunun başka bir yönü de kız çocukların annelerine karşı kandaşla cinsel ilişki saplantısı duymalarıdır. Burada kullanıldığı en geniş anlamıyla erkek çocukların «anne»ye duydukları bu saplantıya, bu ilişkiye katılabilecek her türlü cinsel öğe girer; oysa kızlarda durum hiç de aynı değildir. Kız çocuğun cinsel isteği babasına yöneltilirken bizim anladığımız anlamda kandaşla cinsel ilişki saplantısı annesine yöneltilmiş olacaktır. Kız çocuktaki bu ikiye bölünme anneye karşı duyulan en derin kandaşla cinsel ilişki bağlılığının bile hiçbir cinsel uyarılma izi taşımaksızın varolabileceğini açıkça göstermektedir. Annelerine erkeğin duyabileceği ölçüde yoğun bir kandaşla cinsel ilişki bağıyla bağlanan kadınlarla ilgili pek çok klinik deney vardır.

---

keklerin oluşturduğu (öyle anlaşılıyor ki kadınlara da hiç dokunmayan) bu örgüt, üyelerince «mama» (Anne) diye anılır.

Anneye duyulan kandaşla cinsel ilişki bağlılığı çoğu kez yalnızca annenin sevgisine ve koruyuculuğuna duyulan özlemi değil ondan korkmayı da belirtir. Bu korku her şeyden önce kişinin gücünü ve bağımsızlık duygusunu zayıflatan bağımlılığın sonucunda doğar; bu korku en ağır gerileme durumlarında gördüğümüz annenin memesine ya da rahmine dönme eğilimlerinden duyulan korku da olabilir. Bu isteklerin hepsi anneyi çocuğun gözünde tehlikeli bir yamyama ya da her şeyi yutan bir canavara dönüştürebilir. Bununla birlikte bu korkuların bazan ille de kişinin gerileme düşlerinin sonucu olarak değil annenin gerçekten yamyam, vampir ya da ölümsever bir kişi olmasından doğabileceğini belirtmek gerekir. Bu tür bir annenin erkek ya da kız çocuğu annesine olan bağlarından kopamadan büyürse o çocuk anne tarafından yutulup yok edilme gibi yoğun korkulardan hiçbir zaman kurtulamayacaktır. Kişiyi delilik sınırına dek sürükleyebilecek korkuları tedavi etmenin tek yolu anneye olan bağın koparılmasıdır. Ne var ki böyle bir ilişki içinde doğan korku aynı zamanda insanın anneye olan bağını koparmasını da çok güç bir duruma getirir. Bu bağımlılık içinde kaldığı sürece kişinin bağımsızlığı, özgürlüğü ve sorumluluğu gitgide zayıflayacaktır[6].

Şimdiye dek Freud'un kandaşla cinsel ilişki isteklerinin özü olarak kabul ettiği cinsel bağlardan başka birşey olan anneye duyulan akıldışı bağlılığın ve anneden korkunun ne olduğunu genel olarak anlatmaya çalıştım. Daha önce incelediğimiz olguda görüldüğü gibi bu sorunun da başka bir yönü vardır: Kandaşla cinsel ilişki kompleksi içindeki *gerilemenin derecesi.* Burada da «anne saplantısı» nın hastalıklı bile sayılamayacak tehlikesiz biçimleriyle

6 Benim görüşlerim bazı önemli açılardan Jung'un görüşlerine oldukça yakındır; kandaşla cinsel ilişki kompleksini dar cinsel sınırlarından kurtaran ilk Jung olmuştur. Birçok temel noktada Jung'a karşıyım; ama ondan ayrıldığım noktaları burada ayrıntılarıyla açıklamaya kalkışırsam bu küçük kitap çok uzayabilir.

«kandaşla cinsel ilişki içinde birlikte yaşama» diye adlandıracağım kandaşla cinsel ilişki saplantısı arasında bir ayrım yapabiliriz.

Tehlikesiz düzeyde anne saplantısının oldukça sık rastlanan bir türünü görebiliriz. Böyle erkekler kendilerini rahatlatacak, onları sevecek, onlara hayran olacak bir kadın ararlar; kadın onlara annelik etsin, onları beslesin, onlara baksın isterler. Bu tür bir sevgi bulamazlarsa hafif bir huzursuzluk ve ruhsal çöküntü duyarlar. Anne saplantısının yoğunluğu az olduğu zaman erkeğin cinsel, duygusal yetisi ya da bağımsızlığı, kişisel bütünlüğü zarar görmeyecektir. Erkeklerin çoğunda bu saplantının izleri kalır; her erkekte rastladığı kadında annesinden birşeyler bulma isteği vardır. *Bununla birlikte bağın yoğunluğu fazlaysa ço*ğunlukla cinsel ya da duygusal bazı çatışmalar ve belirtiler ortaya çıkar.

Kandaşla cinsel ilişki saplantısının daha ciddi ve nevrozlu olan ikinci bir türü vardır. (Burada değişik düzeylerden söz ederken kısa bir tanımlama yapmaya en uygun olan durumları seçiyorum; aslında böyle ayrılabilecek üç ayrı düzey yoktur; kandaşla cinsel ilişki saplantısının en tehlikesiz türünden en hastalıklı türüne dek uzanan kesintisiz bir akış vardır. Burada tanımladığım düzeyler bu akış içinde belli noktalardır; bu konunun daha gelişmiş bir incelemesine girişilse her düzey en azından birçok «alt düzey»e bölünebilir.) Anne saplantısının bu düzeyinde kişi kendi bağımsızlığını geliştirememiştir. Daha hafif türlerinde bu saplantı kişi için elinin altında annelik yapan, kendisine hizmet eden, hemen hemen hiçbir istekte bulunmayan, insanın koşulsuz bağlanabileceği bir insan gerektirir. Daha ağır türlerindeyse erkek sert anne tipinde bir eş seçer; bu erkek kendini eş-anne'sinin hoşuna gitmeyecek birşeyi yapmaya hakkı olmayan bir tutsak gibi görür; karısını kızdırmamak için sürekli olarak ondan korkar. Belki bilinçsiz olarak başkaldıracak, sonra kendisini suçlu hissedecek ve eskisinden daha büyük bir bağlılıkla ona boyun eğecektir. Bu başkaldırma kendini cinsel ihanetler, ruhsal

bunalımlar, ani öfke patlamaları, ruhsal-bedensel belirtiler ya da genel engellemelerle belli eder. Böyle bir erkek erkekliğinden olduğu kadar cinsel yetersizlik ya da eşcinsellik gibi cinsel rahatsızlıkları olduğundan da ciddi bir biçimde kuşkulanabilir.

Huzursuzluğun ve başkaldırmanın ağır bastığı bu durumdan ayrı olarak anne saplantısının kışkırtıcı erkeksi-narsisist tutumla karıştığı başka bir tür daha vardır. Çoğu zaman böyle erkekler annelerinin kendilerini babalarına yeğlediğini çok küçük yaşta farkederler; annelerinin kendilerine hayran olduğunu, babalarını küçümsediğini bilirler. Bu durumda kendilerini, babalarından daha üstün —daha doğrusu her erkekten üstün— olduklarına inandıracak yoğun bir narsisizm geliştirirler. Bu narsisist inançları yüzünden kendi büyüklüklerini kanıtlayacak şeyler yapmayı gereksiz bulurlar. Büyüklükleri annelerine olan bağlılıkları üzerine kurulmuştur. Bunun sonucu olarak böyle erkekler ancak koşulsuz ve sınırsız bir biçimde seven bir kadınla ilişki kurdukları zaman değerli bulabilirler kendilerini. En büyük korkuları seçtikleri kadının hayranlığını kazanamamaktır; çünkü böyle bir başarısızlık kendilerine verdikleri narsisist değeri temelinden sarsar. Kadınlara karşı korku duysalar da bu korku bir önceki duruma göre daha üstü kapalı bir korkudur; çünkü sevecen bir erkek izlenimi veren narsisist kışkırtıcı tutumları ağır basar. Bununla birlikte yoğun anne saplantısının öteki türlerinde görüldüğü gibi burada da anne figürü dışında, erkek ya da kadın olsun, başka birisine karşı sevgi, ilgi ve bağlılık duymak yasaktır. Kişi hiç kimseye ya da hiçbir şeye, bu arada çalışmaya bile ilgi duymamalıdır; çünkü her türlü ilgi anneye yöneltilmiştir. Bu gibi erkekler herhangi birşeye karşı zararsız bir ilgi duydukları zaman bile kendilerini suçlu duyar ya da anneye olan bağlılıklarından vazgeçemeyecekleri için hiç kimseye bağlanamayan bir «hain» olup çıkarlar.

Anne saplantısının özelliklerini yansıtan bazı düşlere bakalım:

1) *Bir adam kendisini plajda yalnız görür. Yaşlıca bir kadın gelip ona gülümser. Kadın işaretle ona memesinden süt emebileceğini söyler.*
2) *Bir adam düşünde güçlü bir kadının kendisini yakaladığını, derin bir yarın üzerinde tuttuğunu görür; kadın adamı bırakır ve adam düşerek ölür.*
3) *Bir kadın düşünde bir adamla tanışır; o anda bir cadı belirir ve düş gören kadın büyük bir korku duyar. Erkek bir tüfek alır ve cadıyı öldürür. Kadın (düşü gören kadın) yakalanmaktan korkarak kaçar ve eliyle adamı arkasından gelmeye çağırır.*

Bu düşleri uzun uzun açıklamak gereksiz. Birinci düşte en önemli öğe anne tarafından bakılıp beslenme isteğidir; ikincisinde de güçlü anne tarafından yok edilme korkusu vardır; üçüncü düşteyse kadın, bir erkeğe âşık olursa annesinin (cadının) kendini ortadan kaldıracağını ve onu ancak annesinin ölümünün kurtarabileceğini görmüştür.

Baba saplantısı diye birşey de var mıdır? Gerçekten de bu tür bir saplantının hem erkekler hem de kadınlar arasında görüldüğü kuşku götürmez; bu saplantı kadınlarda bazan cinsel arzularla karışabilir. Bununla birlikte öyle anlaşılıyor ki baba saplantısı hiçbir zaman anne-aile-kan-yeryüzü saplantısında görülen yoğunluğa varmaz. Bazı özel durumlarda baba annenin yerini alsa da normal olarak babanın işlevi anneninkinden ayrıdır. Yaşamının ilk yıllarında çocuğu besleyip ona bakan, çocuğa korunma duygusu veren annedir; bu korunma duygusu da anne saplantısı içindeki kişinin ömür boyu peşinde koştuğu duygudur. Bebeğin yaşamı anneye bağlıdır — bu yüzden ona yaşam veren ya da yaşamı geri alabilecek tek kişi annedir. Anne figürü aynı zamanda hem yaşam verici hem de yaşam alıcı, hem sevilen hem de korkulan kişidir[7]. Öte yan-

---

7 Örneğin mitolojide Hint tanrıçası Kali'nin iki yönlü rolü; ya da düşlerde annenin kaplan, aslan, cadı ya da çocuk yiyen büyücü olarak simgelenişi.

dan babanın işlevi daha başkadır. Baba insanların yarattığı yasaları ve düzeni, toplumsal kuralları ve görevleri temsil eder; cezalandıran ve ödüllendiren kişidir. Sevgisi koşula bağlıdır; bu sevgi ancak onun istekleri yerine getirilerek kazanılabilir. Bu yüzden babaya bağlı kişi onun sevgisini ancak istediklerini yaparak kazanmayı umabilir; ama babaya bağlı kişinin deneyimlerinde tam, koşulsuz sevginin, kesinlik ve korunmanın getirdiği sonsuz rahatlık duygusu yoktur[8]. Bundan başka baba merkezli kişide anne saplantısıyla ilgili olarak inceleyeceğimiz yoğun gerilemeye çok az rastlanır.

Anne saplantısının en yoğun düzeyi «kandaşla cinsel ilişki bağları içinde birlikte yaşama»dır. «Birlikte yaşama» ne demektir? Birlikte yaşamanın değişik dereceleri vardır; ama hepsinde ortak bir öğe bulunur. Birlikte yaşama bağlılığı içinde olan kişi bağlandığı «asıl» kişinin ayrılmaz bir parçası olmuştur. O kişi olmadan yaşayamaz; ilişki tehlikeye girdiğinde aşırı huzursuzluk ve korku duyar. (Şizofreniye yatkın hastalarda bu tür ayrılık birdenbire şizofren bir çöküntüye yol açabilir.) Bağlanan kişinin bağlandığı insan olmadan yaşayamayacağını söylerken ille de o kişinin asıl kişiyle bedensel olarak birlikte kalmak zorunda olduğunu söylemek istemiyorum; kişi bağlandığı erkek ya da kadınla çok az görüşebilir ya da asıl kişi ölmüş olabilir (bu tür birlikte yaşama bazı kültürlerde «atalara tapma» olarak kurumlaştırılmıştır); bu bağlılık temelde duygusal ve düşünsel bir bağlılıktır. Birlikte yaşama bağlılığı içindeki insan için kendisiyle öbür kişi arasındaki ayrımı açıkça görebilmek olanaksız değilse bile çok güçtür. Böyle bir in-

---

8 Anne merkezli ve baba merkezli kültürler ve dinler arasındakı yapısal ayrımdan kısaca söz edeceğim. Avrupa ve Latin Amerika'nın güneyindeki Katolik ülkelerle Kuzey Avrupa ve Kuzey Amerika'daki Protestan ülkeler bunlara iyi örneklerdir. Bu konudaki ruhbilimsel ayrımlar Max Weber'in *Protestant Ethic* (Protestan Ahlâkı) adlı yapıtıyla benim *Özgürlükten Kaçış* adlı kitabımda incelenmiştir.

san kendisini öbür kişiyle bir olmuş, onun bir parçasıymış, onunla kaynaşmış gibi görür. Birlikte yaşama bağlılığı ne denli yoğun olursa iki kişinin birbirlerinden ayrı iki insan olduklarını görebilmeleri o ölçüde güçleşir. Ayrı ayrı insanlar olduklarını görememeleri yüzünden birlikte yaşama bağlılığının aşırı durumları içinde, bağımlı kişinin asıl kişiye olan bağlılığından «bağımlılık» diye söz edilemez. «Bağımlılık» iki kişi arasında açık bir ayrımı öngörür; bu kişilerden birisi öbürüne bağımlıdır. Birlikte yaşama ilişkisindeyse birlikte yaşama bağlılığı içinde olan kişi kendini bağlandığı kişiden bazan üstün bazan aşağı, bazan da onunla eşit görebilir — ama hiçbir zaman kendini ondan ayrı düşünemez. Aslında bu birlikte yaşama bağlılığına en iyi örnek anneyle cenin arasındaki birliktir. Ceninle anne iki ayrı varlıktır ama gene de birdirler[9]. İki kişinin birbirlerine birdenbire birlikte yaşama bağlılığı duyduğu durumlar da az değildir. Bu durumda iki insan bir *folie à deux* içindedir; paylaştıkları düzen kendi gözlerinde gerçekliği oluşturduğu için *folie*'lerinin (çılgınlıklarının) farkına varamazlar. Birlikte yaşamanın aşırı geri durumlarında duyulan bilinçaltı istek gerçekte annenin rahmine geri dönebilmektir. Bu istek çoğu kez simgesel bir biçimde okyanusta boğulma arzusu (ya da korkusu) bazan da yeryüzü tarafından yutulma korkusu biçiminde ortaya çıkar: Bireyselliğini bütünüyle yitirme, doğayla bütünleşme arzusu. Bu yoğun gerileme arzusunun yaşama isteğiyle çatıştığı açıktır. Anne rahmine dönmek yaşamdan kopmak demektir.

Anlatmaya çalıştığım şey anne bağlılığının, bir yandan anne sevgisini özlerken bir yandan onun yıkıcılığından korkmanın Freud'un cinsel arzulardan doğduğunu söylediği «Oedipus Bağı»ndan daha güçlü ve daha önemli olduğudur. Bununla birlikte bilinçli algılamalarımızla bilinçaltı gerçekler arasındaki uyuşmazlıktan doğan bir sorun var-

9 Bkz. M. A. Lechehaye'nin *Symbolic Realization* (Simgesel Kavrayış)ı, International Universities Press, 1955; bu kitapta durumu ağır bir hastanın birlikte yaşama saplantısı çok güzel anlatılmaktadır.

dır. Bir erkek annesine karşı cinsel arzu duyduğunu anımsıyor ya da düşlüyorsa, içinden bir direnme duygusu yükselir; ama cinsel arzunun ne olduğunu artık bildiğinden cinsel arzusunun değil de bu arzunun *nesnesi*'nin bilincine varmayı yadsır. Burada incelemekte olduğumuz birlikte yaşama saplantısına gelince, durum bütünüyle değişiktir: Bir bebek gibi sevilme isteği, tüm bağımsızlığını yitirme isteği, yeniden annenin memesine dönme isteği, giderek annenin rahmine dönme isteği; bütün bu arzular «sevgi», «bağımlılık» ya da «cinsel saplantı» sözcükleriyle tanımlanamaz. Bütün bu sözcükler, arkalarında yatan insan deneyiminin gücünü yeterince yansıtamaz. Aynı durum «anne korkusu» için de geçerlidir. Bir insandan korkmanın ne demek olduğunu hepimiz biliriz. O kişi bizi azarlayabilir, aşağılayabilir, cezalandırabilir. Hepimiz bu deneyimi geçirmiş, bu duruma az ya da çok gözüpeklikle katlanmışızdır. Ama içinde aslan olan bir kafese sokulduğumuzda ya da içi yılanlarla dolu bir çukura itildiğimizde neler duyacağımızı biliyor muyuz? Kendimizi çaresizlik içinde titrer bir durumda gördüğümüzde duyduğumuz dehşeti anlatacak sözcük bulabilir miyiz? Oysa anne «korkusu»nu oluşturan şey, böyle bir deneyimin ta kendisidir. Burada kullandığımız sözcüklerden dolayı gerçek bilinçaltı deneyimi yakalamamız çok güçleşiyor; bu yüzden insanlar bağımlılıklarından ya da korkularından, çoğu kez ne kastettiklerini bilmeden söz ederler. Bu deneyimi tüm gerçekliğiyle anlatmaya yetebilecek dil, mitolojilerin ve dinlerin düşsel ya da simgesel dilidir. Düşümde karışık korku ve mutluluk duyguları içinde okyanusta boğulduğumu ya da beni yutmak üzere olan bir aslandan kaçmaya çalıştığımı görürsem, düşümün dili gerçekte duyduklarımı aynıyla yansıtır. Elbette kullandığımız gündelik dil yalnızca bilincine varabildiğimiz deneyimleri dile getirmektedir. İç gerçeklerimize inmek istersek gündelik dili unutmaya, unuttuğumuz bu simgeler diliyle konuşmaya çalışmamız gerekir.

Kandaşla cinsel ilişki saplantısının hastalık derecesi, gerileme düzeyine bağlıdır. Bu saplantının en tehlikesiz

durumlarında belki hastalıktan bile söz edilemez; olsa olsa kadınlara karşı birazcık fazla bağımlılık eğilimi ya da onlara karşı bir korku söz konusudur. Gerilemenin düzeyi ne denli yoğun olursa bağımlılık da, korku da o denli yoğun olur. En ilkel düzeyde hem bağımlılık hem de korku sağlıklı yaşamayı engelleyecek dereceye varmıştır. Gerilemenin derinliğine bağlı olan başka hastalık öğeleri de vardır. Kandaşla cinsel ilişki eğilimi de narsisizm gibi akıl ve nesnellikle çelişir. Annemle aramdaki canlı bağı koparmazsam, kesinliğin ve korunmanın yarattığı puta tapmaktan vazgeçemezsem, put kutsallaşacaktır. Bu put eleştirilemez. «Anne» yanlış yapmayacağına göre «anne»yle çelişen ya da onun onaylamadığı birisini nesnel olarak nasıl değerlendirebilirim? Saplantının nesnesi anne değil de aile, ulus ya da ırk olduğu zaman yargı ve değerlendirme yetisinin zayıfladığını görmek daha da güçleşir. Bu saplantılar birer erdem olarak kabul edildiklerinden güçlü bir ulus ya da din saplantısı kolayca yantutucu ya da çarpıtılmış yargılara yol açabilir; bu yargılar aynı saplantıyı paylaşan öteki kişilerce de benimsendiğinden gerçeğin ta kendisi olarak kabul edilir.

Aklın yargılama gücünün çarpıtılmasından sonra kandaşla cinsel ilişki saplantısında en önemli ikinci hastalıklı özellik başkalarını tümüyle insan olarak görememektir. Yalnızca aynı kanı ya da aynı toprağı paylaşan kişiler insandır; «yabancılar» barbardır. Durum böyle olunca ben, kendim de bir «yabancı» olurum; çünkü insanlığı aynı kanı paylaşan topluluğun benimsediği hastalıklı biçiminin dışında algılayamam. Kandaşla cinsel ilişki saplantısı —gerilemenin yoğunluğuyla doğru orantılı olarak— sevme yetisini zayıflatır ya da bütünüyle ortadan kaldırır.

Kandaşla cinsel ilişki saplantısının üçüncü hastalıklı belirtisi de bağımsızlığın kişilik bütünlüğüyle çatışmasıdır. Anneye ve kabileye bağlı kişi kendisi olmakta, istediği şeylere inanmakta, kendini istediği şeylere adamakta özgür değildir. Böyle bir kişi dünyaya açılamadığı gibi onu kucaklayamaz da; anne bağlılığının yerine geçen ırksal-

ulusal-dinsel saplantının tutsağı olarak yaşar her zaman. İnsan kendisini her türlü kandaşla cinsel ilişki saplantısından kurtardığı ölçüde doğar; ileriye dönerek kendini ancak o zaman gerçekleştirebilir.

Kandaşla cinsel ilişki saplantısı çoğu zaman ya olduğu gibi görülemez ya da öylesine akla uydurulur ki akıldışı bir yanı kalmaz. Annesine çok bağlı olan kişi kandaşla cinsel ilişki bağını çeşitli yollarla akla uydurabilir: «Anneme hizmet etmek benim görevimdir» ya da «Annem benim için çok şey yaptı, yaşamımı ona borçluyum.» ya da «Annem çok çekti.» ya da «Annem harika bir insan.» Saplantının nesnesi anne değil de kişinin ulusuysa akla uydurmalar gene aynı biçimde işler. Akla uydurmaların özünde kişinin her şeyini ulusuna borçlu olduğu ya da ulusun çok üstün ve olağanüstü olduğu görüşü yatar.

Özetlersek: Annelik yapan kişiye ya da onun yerini alan şeylere —kana, aileye, kabileye— bağlı kalma eğilimi her kadının ve erkeğin içinde doğuştan getirdiği bir özelliktir. Bu eğilim, karşıtı olan eğilimle —doğmak, gelişmek, büyümekle— sürekli bir çatışma içindedir. Normal gelişme durumunda büyüme eğilimi baskındır. Ağır hastalıklı durumlardaysa birlikte yaşama eğiliminin getirdiği gerileme isteği ağır basar; bu da kişinin tüm yetilerini yitirmesiyle sonuçlanır. Freud'un kandaşla cinsel ilişki eğilimlerinin her çocukta bulunabileceği yolundaki görüşü bütünüyle doğrudur. Ne var ki bu görüşün kapsamı Freud'un varsayımlarını aşar. Kandaşla cinsel ilişki arzuları temelde cinsel arzuların bir sonucu değil insandaki en temel eğilimlerden biridir: İnsanın geldiği yere bağlı kalma isteği, özgürlükten korkması, bağlandığı kişi tarafından çaresizlik içinde yokedilme korkusu, her türlü bağımsızlığın yadsınması.

Şimdi bu kitapta incelediğimiz üç eğilimin birbirleriyle olan ilişkilerini karşılaştıracak duruma geldik. Belirtileri çok ağır olmadığı zaman ölüm sevgisi, narsisizm ve kandaşla cinsel ilişki saplantısı birbirinden oldukça ayrıdır; bu eğilimlerden biri çoğu zaman insanda öbürleriyle karış-

maksızın görülebilir. Bundan başka bu eğilimlerin hiçbirisi hastalıksız biçimlerinde akıl ve sevgi yetisini büyük ölçüde zayıflatmaz ya da yoğun bir yıkıcılık yaratmaz. (Buna örnek olarak Franklin D. Roosevelt'in kişiliğini ele almak istiyorum. Roosevelt anne saplantısı ve narsisizmi ılımlı olan, yaşamseverliği ağır basan bir insandı. Tam tersine Hitler de bütünüyle ölümsever, narsisist ve kandaşla cinsel ilişki saplantısı ağır basan bir kişiydi.) Ama bu üç eğilim ne denli hastalıklı olursa, o denli birbirine karışır. Her şeyden önce kandaşla cinsel ilişki saplantısıyla narsisizm arasında çok yakın bir ilişki vardır. Annesinin rahminden ve memelerinden tümüyle kopmadıkça bireyin başkalarıyla ilişki kurabilme, başkalarını sevebilme özgürlüğü yoktur. O kişiyle annesi (birleşerek) kişinin narsisizminin nesnesini oluştururlar. Bu, en açık biçimde kişisel narsisizmin topluluk narsisizmine aktarılmasında görülür. Topluluk narsisizminde kandaşla cinsel ilişki saplantısının narsisizmle karıştığını açıkça görebiliriz. Tüm *ulusal*, *ırksal*, dinsel ve siyasal bağnazlıklarda görülen gücün ve mantıksızlığın nedeni de bu özel karışımdır.

En ilkel biçimlerinde kandaşla cinsel ilişki bağlarıyla birlikte yaşama ve narsisizm ölüm sevgisiyle karışmış olarak ortaya çıkar. Rahme ve geçmişe dönme özlemi aynı zamanda ölüm ve yıkım özlemini gösterir. Ölüm sevgisi, narsisizm ve kandaşla cinsel ilişki bağlarıyla birlikte yaşamanın aşırı biçimleri birbirlerine karıştığında «çürüme *belirtisi» diye adlandırdığım durum* ortaya çıkar. Bu hastalığın kurbanı olan insan gerçekten kötü bir insandır; çünkü yaşama ve gelişmeye sırtını dönmüş, kendini ölüme ve hastalığa adamıştır. «Çürüme *belirtisi»nin* kurbanı olduğu belgelerle saptanan kişiye en iyi örnek Hitler'dir. Hitler, daha önce de belirtildiği gibi, ölüme ve yıkıma doğru kuvvetle çekilen, tanıdığı tek gerçeklik *kendi* istekleri ve düşünceleri olan aşırı narsisist bir insandı. Üstelik Hitler yoğun kandaşla cinsel ilişki bağları içinde yaşayan birisiydi. Annesiyle ilişkisi ne olursa olsun Hitler'in kandaşla cinsel ilişki saplantısı en çok ırkına, aynı kanı taşıyan insanlara

duyduğu bağnaz bağlılıkta ortaya çıkmıştır. Hitler kanının zehirlenmesini engelleyerek Alman ırkını kurtaracağı fikrine saplanmıştı. *Mein Kampf*'ta (Kavgam'da) belirttiği gibi Alman kanını her şeyden önce frengiden, sonra da Yahudi kanıyla karışıp kirlenmekten kurtarmak istiyordu. Hitler gibi birisini insanlığın ve yaşamın en büyük düşmanlarından biri yapan şey narsisizm, ölüm ve kandaşla cinsel ilişki saplantısının oluşturduğu ölümcül karışımdır. Bu üç özelliğin karışımı en özlü biçimde Richard Hughes'un *The Fox in the Attic* (Tavanarasındaki Tilki) adlı kitabında anlatılmıştır:

Hitler'in, kendinden başka bir ben tanımayan «Ben»i, özde «Başka birisi»nin varlığını kabul etmeyi gerekli kılan cinsel birleşme eylemine zedelenmeden nasıl girebilirdi zaten? Onun saplantılı inancına göre Ben hiç eksiksiz, evrenin biricik yaşam merkezi, evrende bulunan ve o zamana dek varolan tek gerçek somut istem demek değil miydi? Çünkü Hitler'in içteki üstünlük «gücü»nün ardında yatan mantıksal neden şuydu: Yalnız Hitler vardı. *«Ben, benden başkası değilim.» Evrende ondan başka kimse yoktu, yalnızca nesneler vardı; bu yüzden onun gözünde «kişilik» zamirlerinin hiçbiri duygusal bir içerik taşımıyordu. Bu görüş Hitler'in tasarlama ve yaratma hareketlerinin çapını hiçbir denetleme olmaksızın korkunç bir biçimde genişletti: Bu tür bir mimar için siyaset alanına el atmak çok doğal birşeydi; çünkü o, el attığı yeni nesnelerdeki değişik yanı görmüyordu: Bu «insanlar» öteki araçlar ve taşlar gibi yalnızca kendisine öykünen «nesneler»di. Her aracın bir sapı vardı — bu yeni nesnelerin de kulakları vardı. Ve taşları sevmek, onlardan nefret etmek, onlara acımak (ya da onlara doğruyu söylemek) saçmaydı.*

Öyleyse Hitler'in kişiliği çok az rastlanan bir hastalık içindeydi; hiçbir gölgesi bulunmayan bir ego'ydu onunki. Anormal koşullarda böyle bir ego klinik bakımından sağlıklı kabul edilebilecek olgun, ergin bir zekâyla yaşayabilecekken Hitler'inki az rastlanır bir biçimde hastaydı (bu,

yeni doğmuş bir bebekte oldukça normal kabul edilebilecek, çocukluk dönemine taşabilecek bir hastalıktır). Hitler'in ergin «ben»iyse şöyle gelişmişti — hastalıklı bir urun büyümesi gibi kocaman ama biçimsiz bir büyüme...

Bu, aklını yitirmiş, acılar içindeki yaratık yatağın içinde dönüp duruyordu...

«Rienzi gecesi», operadan sonra Linz kıyısında Freinberg'de geçirdiği gece: Çocukluğunun en önemli gecesi oydu kesinlikle; çünkü içindeki yalnızlıkla her şeye yetme gücünü o gece doğrulamıştı kendine. Bir anlık bir zaman kesiminde dünyanın tüm zenginliklerini ve güçlerini görmeseydi, o karanlıkta o yüksek yere çıkmayı göze alabilir miydi? Orada eski kutsal kitaptan bir soruyla karşılaştığında tüm varlığıyla evet demeden edebilir miydi? Yüksek dağın tepesinde Kasım yıldızlarının tanıklığı altında; sonuna dek götüreceği o pazarlığı yapmamış mıydı? Oysa şimdi... şimdi Rienzi gibi dalganın tepesinde uçarcasına giderken kendisini gittikçe daha çok kabararak Berlin'e dek taşıması gereken o dayanılmaz dalga, o yükseklik kırılmaya başlamıştı: Kıvrılıp kırılıp üzerine yıkılmıştı, onu yerlere çalmıştı, gürüldeyen, derin yeşil suların arasına atmıştı.

Yatağında delicesine dönerken nefes nefese kaldı — suda boğuluyordu (Hitler'in her zaman en çok korktuğu şeydi bu). Boğuluyor muydu? Öyleyse... Linz'de Tuna'nın üstündeki köprüde kendini öldürmeyi düşünen çocuğun bir an titremesi... demek ki o melankolik çocuk çok eskilerde kalan o günde gerçekten atlamıştı suya; o günden bu yana olanların hepsi birer düştü yalnızca! Öyleyse şimdi boğulan, aldanan kulaklarında uğuldayan bu ses Tuna'nın sesiydi.

Çevresini saran yeşil, ıslak aydınlıkta yukarıya dönük ölü bir yüz yaklaşıyordu ona doğru: Bu ölü yüzde kendisininki gibi hafifçe patlak, açık kalmış iki göz vardı: Ölmüş annesinin son olarak beyaz yastığın üzerinde gördüğü açık kalmış, ak gözleriydi bunlar. Ölmüş, ak ve boş; kendisine karşı en küçük bir sevgi izi bile kalmamıştı içlerinde.

Oysa şimdi bu yüzler çoğalıyordu — dört bir yanını sarıyordu suda. Öyleyse annesi bu suydu, *kendisini boğan bu sulardı annesi!*

Bunu anlayınca debelenmekten vazgeçti. Annesinin karnındaymış gibi, dizlerini karnına doğru çekti, kendini öylece boğulmaya bıraktı. Hitler, uyumuştu sonunda[10].

Bu kısa alıntıda «çürüme belirtisi»ni oluşturan tüm öğelerin ancak büyük bir yazarın başarabileceği biçimde bir araya getirildiğini görüyoruz. Hitler'in narsisizmini, boğulma özlemini —su annedir— ölüme karşı duyduğu ve ölmüş annesinin yüzüyle simgelenen özlemi buluyoruz. Anne rahmine dönme isteği, Hitler'in anne karnındaki bebek gibi dizlerini çenesine çekmesiyle simgelenmiştir.

Hitler «çürüme belirtisi» gösteren ünlü kişilerden yalnızca biridir. Şiddet, nefret, ırkçılık ve narsisist ulusçulukla beslenen ve bu belirtinin kurbanı olan daha pek çok insan vardır. Bunlar şiddete, savaşa ve yıkıma «gönülden inananlar»a önderlik ederler. Bunların arasında gerçek amaçlarını açıklayanlar ya da bu amaçların bilincine varanlar ancak en dengesiz, en hasta olanlardır. Çoğu eğilimlerini yurtseverlik, görev duygusu, onur vb. diye akla uydurmaya çalışır. Ne var ki uluslararası savaşlarda ya da iç savaşlarda olduğu gibi normal uygar yaşam biçimleri bozulunca bu tür kişiler artık bu yoğun arzularını bastırma gereksinmesini duymayacak, nefrete övgü şarkıları söyleyecek, dirilecek, ölüme hizmet edebilmek için tüm güçlerini ortaya dökeceklerdir. Gerçekten de savaş ve şiddet havası «çürüme belirtisi» içindeki insanın kendisini bulduğu ortamdır. Bu belirtinin harekete geçirdiği insanlar büyük bir olasılıkla nüfusun küçük bir kesimini oluşturur. Ne var ki bu tür kişiler de, bu dürtülerle harekete geçmeyen insanlar da gerçek dürtülerin farkında değildirler; bu yüzden «çürüme belirtisi» taşıyan kişiler gerginlik, çatışma,

---

10 Richard Hughes, *The Fox in the Attic* (Tavanarasındaki Tilki). New York: Harper and Row, 1961, s. 266-68.

soğuk ve sıcak savaş zamanlarında salgın bir hastalığın, nefret salgınının taşıyıcıları olurlar. Bu yüzden bu kişileri şu gerçek özellikleriyle tanımak çok önemlidir. Bu kişiler kendi topluluklarının gereksinmeleri dışında gerçek tanımayan, bağımsızlıktan korkan, ölümsever kişilerdir. Bu insanları toplumdan ayırarak cüzzamlılar gibi, belli bir yere kapatmak gerekmez; normal insanlar bu kişilerin bağnaz akla uydurmalarının ardında yatan eğilimlerin sakat ve hasta olduğunu görebilirlerse yeterli olacaktır bu; o zaman normal insanlar bu kişilerin hastalıklı etkilerine karşı belli bir bağışıklık geliştirebilirler. Elbette bu bağışıklığı kazanabilmek için şunları çok iyi bilmek gerekir: Bu insanların söylediklerini gerçeklik olarak kabul etmemek; insanların yakalanabileceği böyle bir hastalığın kurbanı olan bu kişilerin yanıltıcı akla uydurmalarının aslında yaşam bitmeden önce yaşamın yadsınmasından başka bir şey olmadığını görebilmek[11].

Burada verdiğimiz ölümsevgisi, narsisizm ve kandaşla cinsel ilişki saplantısı çözümlemesinin Freud'un kuramıyla bağıntılı olarak ortaya koyduğumuz görüş açısından bir kez daha ele alınması gerekir; ama bu karşılaştırma burada kitabın boyutları açısından, kısa tutulacaktır.

Freud'un düşüncesi libido gelişmesinin evrimsel çizgisine dayanıyordu. Bu çizgide gelişme narsisist eğilimden başlıyor, oral-alıcı, oral-saldırgan, anal-sadist evrelerden geçerek erkek —ve kadın— cinsel organının özelliklerini yansıtan eğilimlere dek uzanıyordu. Freud'a göre akıl hastalarının en ağır biçimleri libido gelişmesinin ilk evrelerin-

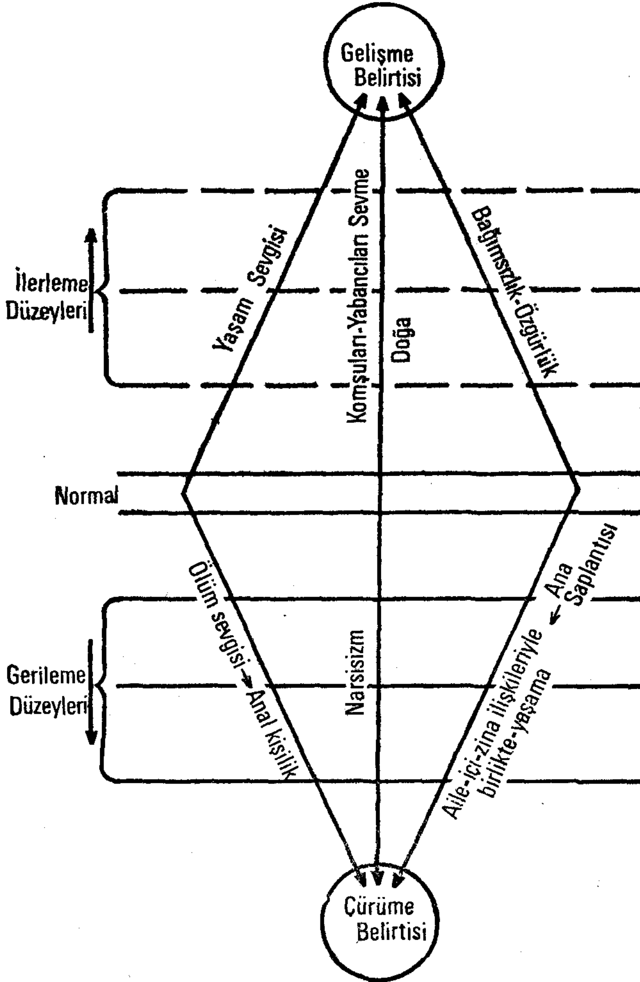
---

11 «Yansıtıcı bir anket» aracılığıyla insanların ölüm sevgisi, aşırı narsisizm ve kandaşla cinsel ilişki bağlarıyla birlikte yaşama dağılımlarını ortaya çıkaracak deneysel bir araştırma programı öneriyorum; bu tür bir anket Birleşik Amerika nüfusunun çeşitli katlarından alınmış temsilci örneklere uygulanabilir. Bu anket yalnızca «çürüme belirtisi» nin dağılımını değil bu belirtinin toplumsal-ekonomik durum, eğitim, din ve coğrafi köken gibi başka etkenlerle olan ilişkisini de görmemizi sağlayacaktır.

de görülen bir saplantı (ya da bu evrelere doğru gerileme) nedeniyle ortaya çıkan hastalıklardır. Bu sıralamanın sonucu olarak, anal-alıcı evreye doğru gerileme, anal-sadist evreye doğru gerilemeden daha ciddi bir hastalık olarak kabul ediliyordu. Bununla birlikte ben bu genel ilkenin gözlemlenebilir klinik gerçeklerle doğrulandığını görmedim. Oral-alıcı eğilim kendi içinde, yaşama anal eğilimden daha yakındır; bu yüzden genel olarak anal eğilimin oral-alıcı eğilime göre ciddi hastalıklara daha sık yol açtığı görülebilir. Dahası, taşıdığı sadizm ve yıkıcılık öğeleri yüzünden oral-saldırgan eğilimin ciddi hastalıklara yol açma olasılığı oral-alıcı eğilimden daha büyüktür. Bunun sonucu olarak Freud'un çizgisinin tam tersi bir gelişim çizgisine ulaşabiliriz. Bu durumda hastalıkların en hafifi, oral-alıcı eğilimin doğurduğu hastalık olacaktır; bundan sonra da oral-saldırgan ve anal-sadist eğilimlerde görülen ciddi hastalıklar gelecektir. Genetik açıdan gelişme sırasının oral-alıcıdan başlayarak oral-saldırgan ve anal-sadist eğilime doğru geliştiğini savunan Freud'un görüşünü doğru kabul edersek Freud'un daha ilkel bir evrede saplanıp kalmanın daha ciddi bir hastalığa yol açacağı görüşünü de yadsımamız gerekir.

Bununla birlikte ben bu sorunun evrimsel açıdan ilkel eğilimlerin daha ciddi hastalık belirtilerine yol açtığını savunan varsayımlarla çözülemeyeceğine inanıyorum. Benim görüşüme göre her eğilimin kendi içinde normalden en ilkel hastalıklı düzeye dek uzanan çeşitli gerileme düzeyleri vardır. Örneğin oral-alıcı eğilim genel olarak olgun bir kişilik yapısıyla, başka deyişle yüksek bir verimlilikle bütünleştiğinde ılımlı bir eğilim olabilir. Öte yandan bu eğilim aşırı derecede yoğun bir narsisizm ve kandaşla cinsel ilişki bağları içinde birlikte yaşama saplantısıyla birleşmiş olabilir; bu durumda oral-alıcı eğilim, aşırı bağımlılığı ve hastalıklı saplantıyı gösteren bir eğilim olacaktır. Aynı durum normal anal kişiliğin ölümsever kişilikle karşılaştırılmasında da geçerlidir. Bu yüzden ben, hastalığın libido gelişmesindeki çeşitli düzeyler arasında gözetilen ayrıma gö-

re değil her eğilimin (oral-alıcı, oral-saldırgan vb.) *kendi içinde* belirlenebilecek gerileme düzeylerine göre saptanmasını öneriyorum. Şunu da unutmamak gerekir: Burada yalnızca Freud'un bu evreleri gösteren cinsel zevk bölge-

lerinden kaynaklanan eğilimleri (benimseme biçimlerini) değil benimseme biçimleriyle belli bir yakınlığı olan (sevgi, yıkıcılık, sado-mazoşizm gibi) kişisel ilişki biçimlerini düşünüyoruz[12]. Böylece örneğin oral-alıcı eğilimle kandaşla cinsel ilişki eğilimi arasında, anal eğilimle de yıkıcı eğilim arasında bir yakınlık vardır. Bu kitapta ben benimseme biçimlerinden çok kişisel ilişkilerle ilgili (narsisizm, ölüm sevgisi, kandaşla cinsel ilişki eğilimi — «toplumsallaşma biçimleri») eğilimlerin üzerinde duruyorum; ne var ki bu iki eğilim arasında da bir ilişki vardır. Ölüm sevgisiyle anal eğilim arasındaki bağlantı bu kitapta oldukça ayrıntılı bir biçimde gösterilmiştir. Aynı bağlantı yaşam sevgisiyle «cinsel kişilik», kandaşla cinsel ilişki saplantısıyla oral kişilik arasında da vardır.

Burada anlatılan üç eğilimin her birinin çeşitli gerileme düzeylerinde ortaya çıkabileceğini gösterdim. Her eğilimin içindeki gerileme ne denli yoğun olursa bu üç eğilimin birbiriyle bütünleşme olasılığı da o denli artar. Aşırı gerileme durumunda bu eğilimler birleşerek «çürüme belirtisi» diye adlandırdığım hastalığı oluşturur. Öte yandan normal olgunluk düzeyine erişmiş bir kişide de bu üç eğilim birleşebilir. Ölüm sevgisinin karşıtı yaşam sevgisi, narsisizmin karşıtı sevgidir; kandaşla cinsel ilişki saplantısıyla birlikte yaşama'nın karşıtıysa bağımsızlık ve özgürlüktür. Bu üç eğilimin birleşerek oluşturduğu belirtiye «büyüme belirtisi» diyeceğim. S. 119'daki şekilde bu görüş şematik olarak gösterilmiştir.

---

12 Bkz. E. Fromm, *Kendini Savunan İnsan,* s. 62.

6

ÖZGÜRLÜK, GEREKİRCİLİK, SEÇENEKÇİLİK

Yıkıcılık ve şiddetin bazı deneysel sorunlarını tartıştıktan sonra artık Birinci Bölüm'de yarıda bıraktığımız bazı konulara daha iyi yaklaşabiliriz belki. Önce şu soruya dönelim: İnsan kötü müdür, iyi midir? Özgür müdür, çevre koşullarıyla mı belirlenir? Yoksa bu seçeneklerin ikisi de yanlış mıdır? İnsan bunların hiçbirisi değil midir — yoksa insan hem iyi hem de kötü müdür?

Bu soruları yanıtlayabilmek için işe başka bir sorunu tartışarak başlamak iyi olacaktır. İnsanın özünden ya da yaradılışından söz edilebilir mi? Edilebilirse bu öz ya da yaradılış nasıl tanımlanabilir?

İnsanın özünden söz edilip edilemeyeceğini sorduğumuzda birbiriyle çatışan iki görüşle karşılaşıyoruz: Bir görüşe göre insanın *özü* diye birşey yoktur; insan kendisine biçim veren kültür örgütlerinin ürününden başka birşey değildir. Öte yandan bu kitapta yıkıcılığın incelenişi Freud'un ve daha birçok düşünürün benimsediği insan yaradılışı görüşünden kaynaklanmıştır; aslında devingen ruhbilim tümüyle bu önermeye dayanır.

İnsanın yaradılışı için yeterli bir tanım bulma güçlüğü şu ikilemden doğar: İnsanın özünü oluşturan belli bir *madde*'nin bulunduğunu varsayarsak o zaman ilk ortaya çıkışından bu yana insanın hiçbir temel değişiklik geçirmediği anlamına gelen evrimdışı, tarihdışı bir görüşe sürüklenmiş olur, böyle bir görüşü en eski atalarımızla tarihin son dört -altı bin yılı içinde ortaya çıkan uygar insan arasındaki

korkunç değişiklikle bağdaştıramayız[1]. Öte yandan evrimci bir görüş edinir, insanın sürekli değiştiğine inanırsak insanın «yaradılış»ı ya da «öz»ü denen şeyin içeriği olarak ne kalacaktır geriye? Bu ikilem şu türden insan «tanımları»yla da çözülemez: İnsan siyasal bir hayvandır (Aristoteles); sözverebilen hayvandır (Nietzsche); ya da öngörü ve imgelemleriyle üretim yapan hayvandır (Marx); bu tanımlar insanın *temel niteliklerini* belirtir ama insanın *öz*'ünü anlatmaz.

Bence bu ikilem, insanın özünü belirli bir nitelik ya da madde olarak değil tersine *insanın varoluş biçiminde yatan bir çelişki* diye tanımlayarak çözümlenebilir[2]. Bu çelişki iki dizi gerçekten doğar: (1) İnsan bir hayvandır ama içgüdüsel donatımı, öteki hayvanlarınkiyle karşılaştırıldığında eksik ve yetersizdir; insan yaşayabilmek için maddi gereksinmelerini doyuracak araçlar üretmek, dil ve gereç geliştirmek zorunda kalmıştır. (2) İnsanın da öbür hayvanlar gibi, ivedi, uygulanabilir amaçlara ulaşmak için düşünme

---

1 Bu ikilem Marx'ı epeyce uğraştırmıştı. Marx önce «insanın özü» nden söz etmiş ama 1844'de Ekonomi ve Felsefe elyazmalarından sonra bu deyimi bırakmış, örneğin «sakatlanmamış insan» deyimini kullanmıştır ki bu, insanın sakatlanabilecek bir yaradılışı olduğunu önceden kabul etmek demektir. (*Kapital*'de, 3. ciltte Marx gene «insanın yaradılışı» görüşünü kullanarak, yabancılaşmamış emek'in «insan yaradılışı» için «en uygun ve en değerli» koşullar altındaki emek olduğunu söylemiştir.) Öte yandan Marx insanın kendisini tarih süreci içinde yarattığını vurgulamış, bir yerde de insanın özünün içinde yaşadığı «toplumsal ilişkilerin bütünü»nden başka birşey olmadığını söylemiştir. Marx'ın insan yaradılışı görüşünden vazgeçmek istemediği açıktır; ama Marx tarihdışı, evrimdışı bir görüşe boyuneğmek de istememiştir. Gerçek şudur ki Marx bu ikilemi hiçbir zaman çözememiş, bu yüzden insanın yaradılışı konusunda bir tanıma ulaşamamıştır; bu nedenle bu konuda söyledikleri biraz bulanık ve çelişkilidir.

2 Bundan sonraki birkaç sayfada anlatılan fikirler *Sağlıklı Toplum*'da incelenmiştir. Bu fikirleri burada özlü bir biçimde yinelemek zorundayım, yoksa bu bölümün en önemli kesimi temelsiz kalacaktır.

süreçleri kullanmasını sağlayan zekâsı vardır; ama insanda öbür hayvanlarda bulunmayan başka bir zihinsel nitelik daha bulunmaktadır. İnsan kendisinin, geçmişinin ve ölüm demek olan geleceğinin farkındadır; küçüklüğünün ve güçsüzlüğünün de farkındadır; öbür insanların da, başkaları —dostlar, düşmanlar ya da yabancılar— olarak farkındadır. Başka her türlü yaşamın ötesindedir insan. Çünkü yeryüzünde ilk kez *kendinin farkına varan yaşam'dır*. İnsan doğanın *içindedir;* doğadaki yasaların ve rastlantıların elindedir ama doğayı *aşar;* çünkü hayvanı doğanın bir parçası —doğayla aynı— kılan farkında olmama durumu içinde değildir. İnsan şu korkutucu çatışmayla karşı karşıyadır: Doğanın tutsağıdır, ama gene de düşüncelerinde özgürdür; doğanın bir parçasıdır ama gene de doğanın dışına taşmıştır; ne *tam* doğanın içinde ne de *tam dışındadır*. Kendinin farkında oluşu insanı dünyadan kopuk, yalnız, ürkek bir yabancıya dönüştürmüştür.

Buraya dek açıkladığım çelişki temelde insanın hem beden hem ruh, hem melek hem hayvan olduğunu, birbiriyle çatışan iki dünyası bulunduğunu söyleyen klasik görüşle aynıdır. Şimdi belirtmek istediğim nokta bu çelişkinin insanın özü olarak, daha açık söylersek insanı insan yapan erdem olarak görülmesinin yetmeyeceğidir. Bu tanımın da ötesine geçerek insandaki bu çatışmanın bir *çözüm beklediğini* kabul etmeliyiz. Bu çatışmanın dile getiriliş biçiminden hemen bazı sorular doğmaktadır: Varoluşunda yatan bu korkuyu yenebilmek için ne yapabilir insan? Kendisini yalnızlığın işkencesinden kurtaracak, dünyada rahatlıkla yaşamasını sağlayacak, kendisine bir bütünlük duygusu getirecek huzuru bulmak için ne yapabilir?

İnsanın bu sorulara vereceği yanıt (yaşamla ilgili fikirlere ve kuramlara yansısa da) kuramsal bir yanıt olmamalıdır; insanın tüm varlığı, tüm duyguları ve etkinliğiyle verdiği bir yanıt olmalıdır. Yanıt iyi ya da kötü olabilir; ama kötü bir yanıt vermek hiç yanıt vermemekten iyidir. Her yanıtın uyması gereken bir koşul vardır: Bu yanıt

insanın kopmuşluk duygusunu yenmesine, bir bütünleşme, birlik, bir yere ait olma duygusu kazanmasına yardım etmelidir. İnsan olarak doğmuş olmanın getirdiği soruya insanın verebileceği pek çok yanıt vardır; bu yanıtları burada kısaca inceleyeceğim. Bunların hiçbirinin kendi başına insanın özünü oluşturmadığını bir kez daha vurgulamak isterim; özü oluşturan şey soru'nun kendisi, bu soruya bir yanıt bulma gereksinmesidir. İnsanın çeşitli varoluş biçimleri, özü oluşturan yanıtlar değil bu çatışmaya verilen yanıtlardır.

Kopmuşluğu aşma, bütünlüğe ulaşma yolundaki birinci arayışa ben *geriletici* yanıt diyeceğim. İnsan bütünleşmek, yalnızlık ve belirsizlik korkusundan kurtulmak istediğinde geldiği yere —doğaya, hayvansal yaşama ya da atalarına— dönmeyi deneyebilir. Kendisini insan kılan ama gene de ona azap veren şeyden, aklından ve kendisinin farkında olma yeteneğinden kurtulmak isteyebilir. Yüzbinlerce yıl insanların salt bunu yapmaya çalıştıkları anlaşılıyor. İlkel dinlerin tarihi, birey sözkonusu olduğu zaman da, insanların ağır ruhsal bozuklukları bu çabaya tanıktır. İlkel dinlerde ve bireyin ruhsal yapısında şu ya da bu biçimde aynı ağır ruh bozukluğunu görüyoruz. Hayvansal var oluş biçimine, bireyselleşme öncesi duruma dönüş; insanı insan yapan özellikten kurtulma çabası. Ama bu önermenin de bir anlamda açıklanıp belirlenmesi gerekir. Bu geriletici ilkel eğilimleri pek çok insan paylaştığında *kitlelerin çılgınlığı* dediğimiz durumu görürüz; çoğunluğa yayılması bu çılgınlığı bilgelik, yalanı gerçekmiş gibi gösterebilir. Bu ortak çılgınlığa katılan birey de bütünüyle yapayalnız, kopmuş olma duygusundan kurtulur; böylece ilerici bir toplumda duyacağı yoğun huzursuzluk duygusundan kurtulmuş olur. İnsanların çoğu için aklın ve gerçekliğin kamunun fikirlerinden öte birşey olmadığı unutulmamalıdır. Başka insanların aklının kendi aklından farklı olmadığı durumda bile insan, «aklını hiçbir zaman yitirmez».

İnsanın varoluşu sorununa, insan olma sorumluluğuna bulunacak ve gerici, ilkel çözümün yerine geçebilecek

çözüm, *ilerici çözüm*, geriye giderek değil insanın *insanca* güçlerinin tümünü, tüm insanlığını, kendi içinde bütünüyle geliştirmesi, yeni bir uyum kurmasıyla sağlanabilir. İlerici çözüm ilk kez köktenci bir biçimde (ilkel gerici dinlerle insancı dinler arasında geçiş oluşturan pek çok din vardır) insanlık tarihinin İ.Ö. 1500'le İ.Ö. 500 arasındaki o olağanüstü döneminde ortaya çıkmıştır. Bu görüş İ.Ö. 1350 yıllarında Mısır'da Ikhnaton'un öğretisinde, aynı sıralarda İbraniler'de Musa'nın öğretisinde ortaya çıkmıştır. İ.Ö. 600' le 500 arasında aynı fikir Çin'de Lao Tse, Hindistan'da Buda, İran'da Zerdüşt, Yunanistan'da filozoflar, İsrail'de de peygamberler tarafından dile getirilmiştir. İnsanın ereği, bütünüyle insan olma, yitirdiği uyumu yeniden kazanma isteği değişik kavramlar ve simgelerle anlatılmıştır. Ikhnaton'a göre bu amacın simgesi Güneş'tir; Musa'ya göre bilinmeyen tarih Tanrı'sıdır; Lao Tse bu amaca Tao (yol) demiştir. Buda aynı şeyi Nirvana'yla simgelemiştir; Yunanlı düşünürler aynı fikri hareket ettirilemeyen hareket vericiyle, İranlılar Zerdüşt'le, peygamberler de Mesih'le, «her şeyin sona ermesi»yle anlatmaya çalışmışlardır. Bu görüşler büyük ölçüde sözkonusu kültürlerin herbirinde bulunan düşünme biçimlerinden, son çözümlemede de yaşayış biçimlerinden, toplumsal-ekonomik yapıdan doğmuştur. Yani amacın dile getirilişinde benimsenen özel yol çeşitli tarihsel koşullara göre değişse de amaç temelde aynıdır: İnsanın varoluşu sorununu, yaşamın getirdiği soruya doğru yanıt vererek insanın eksiksiz insan olmasını, böylelikle de kopmuşluk korkusundan kurtulmasını önererek çözmek. Hıristiyanlık ve İslâmlık aynı fikri sırasıyla beş yüz ve bin yıl sonra Avrupa ve Akdeniz ülkelerine getirdiğinde, dünyanın büyük bir kesimi bu yeni bildiriyi çoktan öğrenmiş bulunuyordu. Ne var ki insanlar bildiriyi alır almaz yanlış yorumlamaya başladılar; kendileri eksiksiz insan olmaya çalışacaklarına Tanrı'yı ve öğretileri «yeni amaç»ın belirtileri olarak putlaştırmaya, böylece kendi deneyimlerinin getireceği gerçeklik yerine bir resim ya da bir sözcük koymaya başladılar. Bir yandan da hiç durmadan o ger-

çek amaca dönmeye çalışıyorlardı; böylesi amaçlar kendilerini din içindeki mezhep ayrılıklarında, yeni felsefe akımlarında ve siyasal ideolojilerde göstermeye başladı.

Bütün bu yeni dinlerin ve akımların düşünsel görüşleri birbirlerinden ayrı olsa da hepsinde ortak olan insanın temel seçeneğiydi. İnsan iki seçenekle karşı karşıyaydı: Gerilemek ya da ilerlemek. İnsan ya geriye dönerek çok ilkel, acınası bir çözüme başvuracaktı; ya da insanlığa doğru ilerleyip onu geliştirecekti. Bu seçeneklerin formülleri çeşitli biçimlerde karşımıza çıkar: Işıkla karanlık arasındaki seçme (İran); kutsama ve lânetleme, yaşam ve ölüm arasındaki seçme (Tevrat); ya da toplumculukla barbarlık arasında toplumculuğun oluşturup formülleştirdiği seçenek gibi.

Aynı seçme bize yalnızca çeşitli insancı dinlerde sunulmakla kalmamakta, akıl sağlığıyla akıl hastalığı arasındaki temel farkı da oluşturmaktadır. Sağlıklı insan tanımımız belli bir kültürdeki genel kafa yapısına göre değişir. Töton vahşilerine göre «sağlıklı» insan vahşi bir hayvan gibi davranabilen kişiydi. Böyle bir kişi bugün psikozlu bir hasta sayılacaktır. Zihinsel deneyimlerin bütün ilkel türleri —ölüm sevgisi, aşırı narsisizm, kandaşla cinsel ilişki bağlarıyla birlikte yaşama— bugün ciddî ruh hastalıkları olarak görülmektedir; oysa ilkel kültürlerdeki eski insanları ortak ilkel dürtüleri birleştirip bütünleştirdiğinden, bunların hepsi şu ya da bu biçimde «normal», giderek «ideal» kabul ediliyordu. Bu ilkel dürtüler daha az yoğun olduklarında karşıt güçler tarafından bastırılır; bu baskının sonucunda da «nevroz» doğar. Gerici ve ilerici kültürlerdeki ilkel tutumlar arasındaki temel ayrım sırasıyla şöyledir: Eski bir kültürde ilkel yaklaşım içindeki insan kendini kopmuş değil tersine ortak kamuoyuyla desteklenmiş görür; ilerici bir kültürdeyse aynı insanın durumu bunun tam tersidir. Gerçek şudur ki bugün içinde yaşadığımız ilerici kültürde bile toplumun üyelerinin büyük çoğunluğu oldukça güçlü ilkel eğilimler taşımaktadırlar; ama bu eğilimler yaşamın nor-

mal akışı içinde bastırılır ve ancak savaş gibi özel koşullar altında ortaya çıkar.

Burada durup bütün bu görüşlerin başlangıçta ortaya koyduğumuz sorular açısından bize neler getirdiğine baktığımızda her şeyden önce şu sonuca varırız: İnsanın yaradılışı ya da özü, iyiliği ya da kötülüğü özel bir *maddeden* oluşmaz; tersine insan varoluşunun her koşulunda bulunan bir *çelişkiden* doğar. Bu çelişki de kendi içinde bir çözüm gerektirir; temelde yalnızca ilerici ve gerici çözümler vardır. İnsanda bazan doğuştan gelen bir ilerleme dürtüsüymüş gibi görünen şey yeni bir çözüm aramanın getirdiği devingenlikten başka birşey değildir. Ulaştığı bu düzeyde insanı yeni çözümler bulma görevine iten yeni çelişkiler ortaya çıkar. Bu süreç son amaç olan eksiksiz insan olma, dünyayla tam bir uyum içinde yaşama durumuna gelinceye dek sürer gider. İnsanın açgözlülükten, çatışmalardan bütünüyle kurtulacağı o son, tam «uyanma» amacına (Budizm öğretisi) ulaşıp ulaşmaması ya da ancak ölümden sonra ulaşabileceği (Hıristiyan öğretisi) bizi burada ilgilendirmez. Önemli olan tüm insancı dinlerde ve felsefe öğretilerinde «Yeni Amaç»ın aynı oluşudur; insan bu amaca gittikçe daha çok yaklaşabilme inancıyla yaşar. (Öte yandan, çözümler gerici yolda aranırsa insanlık delilikle aynı şey demek olan bütün bütün insanlıktan çıkma yoluna sapacaktır.)

İnsanın özü iyilik ya da kötülükten, sevgi ya da nefretten değil de çelişkilerden oluşuyorsa, bu çelişkiler yeni çözümler gerektiriyor, bu çözümler de gene yeni çelişkilere yol açıyorsa, o zaman insan bu ikilemi ya gerileyici ya da ilerleyici bir tutumla çözebilir. Yakın Çağ tarihi bize bunun pek çok örneğini göstermiştir. Paralarını, toplumdaki yerlerini yitirmiş, özellikle orta sınıftan milyonlarca Alman Hitler'in önderliği altında Töton atalarının «vahşileşme» kültüne dönmüştür. Aynı şey Stalin yönetiminde Ruslar'ın, Nanking'in «ırzına geçmeleri» sırasında Japonlar'ın, Amerika'nın güneyindeki zencileri linç eden insan sürülerinin de başına gelmiştir. Çoğunluk için bu ilkel de-

neye başvurma yolu her zaman geçerli bir olasılıktır; ilkellik her zaman *ortaya dökülebilir*. Ne var ki bu ortaya dökülüşün iki yolu arasında ayrım gözetmek gerekir. Bunlardan birisi, eski dürtülerin güçlerinden hiçbir şey yitirmediği ama belli bir uygarlığın kültür düzenine ters düştüğü için bastırılan ilkel dürtülerdir; böyle bir durumda savaş, doğal yıkımlar, toplumsal çözülme gibi özel koşullar «kanallar»ın açılmasını kolaylaştırarak bastırılan ilkel dürtülerin fışkırmasına neden olur. Öteki olasılıksa bireyin ya da bir topluluk üyelerinin gelişmesinde ilerici evreye ulaşıldığı, bu evrenin yerine oturduğu durumdur; bu durumda yukarıda sözü edilen türden sarsıcı olaylar ilkel dürtülere geri dönüşü pek kolay sağlayamaz; çünkü bunlar bastırılmaktan çok *yerlerine başka birşey getirilerek* ortadan kaldırılmıştır; bu durumda bile ilkellik bütünüyle yok olmuş değildir; insanın toplama kamplarında uzun süre tutsak edilmesi ya da bedende belli kimyasal değişimlerin yer alması gibi olağanüstü koşullarda o kişinin ruhsal düzeni tümüyle bozulabilir ve ilkel dürtüler yenilenmiş bir güçle dışarıya fışkırabilir. Elbette bu iki aşırı uç —bir yanda ilkel, bastırılmış dürtüler öte yanda da bunların yerini alan ilerici güçler— arasında sayısız yoğunluk dereceleri vardır. Bunların oranlanışı her insanda ayrı ayrı olacak, ilkel durumun farkında olmanın derecesine göre bastırmanın derecesi değişecektir. Bastırmalarla değil de ilerici tutumlarını geliştirerek ilkel yanlarını öylesine yok etmiş insanlar vardır ki bunlar o ilkel duruma dönebilme yetilerini yitirmişlerdir artık. Aynı biçimde bazı kimseler de gelişerek ilerici duruma gelme konusunda tüm olanakları öylesine tüketmişlerdir ki bunlar da seçme özgürlüklerini —bu durumda ilerleme seçeneklerini— bütünüyle yitirmişlerdir.

Belli bir toplumdaki genel havanın her bireyde bu yanlardan birisinin gelişmesini büyük ölçüde etkileyeceğini belirtmek gereksiz. Gene de bireyler burada bile toplumun tutumunda ağır basan tutumdan büyük ölçüde ayrıla-

bilirler. Daha önce de belirttiğim gibi modern toplumda ilkel tutum içinde olan milyonlarca insan vardır ki bunlar bir yandan Hıristiyanlık'ın ya da Aydınlanma'nın öğretilerine inanır, öte yandan bu görüşlerin ardına sığınarak «vahşilik»lerini, ölümseverliklerini sürdürürler; ya da Baal'e ve Astarte'ye taparlar. Bu insanlar, içlerinde bir çatışma bile duymazlar; çünkü onların *düşüncesine* göre ileri fikirlerin hiçbir ağırlığı yoktur; ancak kapalı ya da üstü örtülü bir biçimde ilkel dürtülere göre *davranırlar*. Öte yandan eski kültürlerde çoğu kez ilerici bir tutum geliştiren insanlara da rastlanmıştır; bunlar belli koşullar altında topluluklarının büyük bir kesimine aydınlık getiren önderler olmuş, tüm toplumun yavaş yavaş gelişmesinin temelini atmışlardır. Olağanüstü bir üne ulaştıkları, öğretileriyle arkalarında iz bıraktıkları zaman bu kişilere peygamber, usta ya da bunlara benzer adlar verilmiştir. Bu kişiler olmadan insanlık ilkel evrenin karanlığından hiçbir zaman kurtulamazdı. Ama onların insanlığı etkileyebilmeleri de iş'in evrimi sırasında insanın kendisini doğanın bilinmeyen güçlerinden kurtarması, aklını ve nesnelliğini geliştirebilmesi, bir av ya da yük hayvanı gibi yaşamaktan kurtulmasıyla olmuştur.

Topluluklar için geçerli olan şey birey için de geçerlidir. Biraz önce incelediğimiz ilkel güçler her insanda vardır. Tümüyle «kötü» ya da tümüyle «iyi» olanların artık bir seçeneği kalmamıştır. Hemen hemen herkes gerileyerek ilkel tutuma dönebilir ya da ilerleyerek kişiliğini tümüyle gelişmiş bir biçimde ortaya dökebilir. Bunların birincisi aşırı akıl hastalığı durumudur; ikincisi de hastalıktan kendiliğinden kurtulup iyileşme ya da bütünüyle uyanma ve olgunlaşma durumudur. Gelişmelerden hangisinin hangi koşullar altında yer aldığını incelemek, daha da ötesi olumlu gelişmeyi sağlayacak, hasta gelişmeyi durduracak yöntemleri geliştirmek ruhhekimliği, ruhçözümlemesi ve daha başka ruh bilimlerinin görevidir[3]. Bu yöntemleri

3 Bkz. D. T. Suzuki'nin çeşitli kitaplarında ortaya konan Zen Bu-

tanımlamak kitabımızın çapı dışında kalır; bu tanımlar ruhçözümleme ve ruhhekimliği konusunda klinik bulgularda yatar. Ama bizim sorunumuz açısından şunu kabul etmek önemlidir: Aşırı durumların dışında her birey, bireylerden oluşan her topluluk herhangi bir noktada en akıldışı, en yıkıcı tutumlara geri dönebildiği gibi, aydınlık, ilerici tutuma da yönelebilir. İnsan ne iyidir, ne de kötüdür. İnsanın tek gücünün iyilik olduğuna inanırsak gerçeklere pembe bir gözlük arkasından bakarak onları çarpıtır ya da acı bir umutsuzluğa kapılırız. Öbür aşırı uca inanırsak o zaman da siniklikten kurtulamaz, kendimizde ve başkalarında bulunabilecek iyiliklere gözlerimizi kapamış oluruz. Gerçekçi bir görüş edinmek demek bunların ikisini de gerçekleşebilecek olasılıklar olarak görmek, her ikisinin de gelişmesine uygun koşulları inceleyip öğrenmek demektir.

Bu düşünceler bizi insanın *özgürlüğü* sorununa götürür. Insan herhangi bir zamanda iyiliği seçmekte özgür müdür, yoksa içindeki ve dışındaki güçlerle kuşatıldığından elinde böyle bir özgürlük yok mudur? İstenç özgürlüğü sorunu üzerine çeşitli kitaplar yazılmıştır; bundan sonra yazacaklarıma William James'in bu konuda söylediklerinden daha iyi bir giriş düşünemiyorum. James şunları yazıyor: «Herkeste özgür istenç konusundaki çatışmanın artık ilginçliğini yitirdiği, yeni ortaya çıkacak kimsenin herkesin zaten duyduğu savları yinelemekten başka birşey yapamayacağı inancı yaygın. Bu, büyük bir yanlışlığa düşmek demektir. Bundan daha az deşilmiş, yaratıcı bir kafanın yepyeni olanaklar açabileceği başka bir alan yoktur bence — bu konuda yapılabilecek şey belki de zorla bir sonuca ulaşmak ya da başkalarını boyun eğmeye zorlamak değil, iki görüş arasındaki sorunun ne olduğunu daha iyi kavrama-

---

dizm öğreti ve uygulamaları. Bkz. özellikle D. T. Suzuki, E. Fromm ve R. de Martino'nun birlikte hazırladıkları *Zen Buddhism and Psychoanalysis* (Zen Budizm ve Ruhçözümlemesi) adlı kitap (New York: Harper and Row, 1961).

ya çalışmak, alınyazısı ve özgür istenç kavramlarının gerçekte ne demek olduğunu anlamaktır.»[4] Bu sorunla ilgili olarak benim ilerdeki sayfalarda öne süreceğim öneriler ruhçözümleme deneylerinin, özgürlük sorununu yeni bir ışık altında aydınlatabileceği, bize sorunun bazı yeni yanlarını gösterebileceği inancına dayanıyor.

Özgürlüğün geleneksel olarak ele alınış biçiminde deneysel ve ruhbilimsel bilgiler kullanılmamış, özgürlük tanımı eksik kalmış, bu yüzden de sorunu genel ve soyut bir açıdan tartışma eğilimi ağır basmıştır. Özgürlükten *seçme özgürlüğünü* kastediyorsak o zaman sorun, örneğin A'yla B arasında bir seçme yapmakta özgür olup olmamak anlamına gelir. Gerekirciler özgür olmadığımızı söylemişlerdir; çünkü insan —doğadaki başka bütün varlıklar gibi— nedenlerle belirlenir; boşluğa atılmış bir taş nasıl düşmemekte özgür değilse insanın da A ya da B'den birisini seçmekten başka bir özgürlüğü yoktur; çünkü onun A'yı ya da B'yi seçmesini belirleyen, onu buna zorlayan ya da bu seçmeye neden olan duygular vardır[5].

Gerekirciliğe karşı koyanlarca bunun tersi savunulur; dinsel temele dayanarak Tanrı'nın insana iyilikle kötülük arasında seçme yapma özgürlüğünü verdiği —bu yüzden de insanın elinde bu özgürlüğün bulunduğu— ileri sürülür. İkinci olarak da insanın özgür olduğu, yoksa eylemlerinden sorumlu tutulamayacağı belirtilir. Üçüncü olarak, insanın öznel bir biçimde özgür olma deneyimini yaşadığı,

---

4 William James, «Gerekirciliğin İkilemi». 1884, *A Modern Introduction to Philosophy* (Felsefeye Çağdaş Bir Giriş) kitabında, yeni basımı, Paul Edwards and Arthur Pap (New York: The Free Press, 1957).

5 Bu bölümde ve bu kitap boyunca gerekircilik sözcüğü William James ve çağdaş Anglo-sakson düşünürlerinin «katı gerekircilik» dedikleri anlamda kullanılmıştır. Bu anlamda gerekirciliğin Hume ve Mill' in yazılarında rastlanan ve bazan «yumuşak gerekircilik» denen kuramdan ayrılması gerekir; onların ortaya koyduğu kurama göre hem gerekirciliğe hem de insan özgürlüğüne inanmak tutarsızlık değildir. Benim görüşüm «katı»dan çok «yumuşak» gerekirciliğe yakın da olsa bütünüyle «yumuşak» gerekircilik sayılamaz.

özgürlüğünün bilincinde olmasının da özgür olarak varolabileceğine kanıt olduğu söylenir. Bu savların hiçbirisi inandırıcı değildir. Birinci sav, insanın Tanrı'ya inanmasını, Tanrı'nın insanlar için ne gibi planlar yaptığını bilmesini gerektirir. İkincisi insanı eylemlerinden sorumlu tutma, böylece onu cezalandırabilme isteğinden doğmuş gibidir. Eskiden de, şimdi de pek çok toplumsal düzenin bir parçası olan cezalandırma fikri, büyük ölçüde şu görüşe dayanmaktadır: Ceza, «varlıklar»ın oluşturduğu azınlığı «yoksullar»ın oluşturduğu çoğunluğa karşı koruma önlemidir (ya da öyle düşünülmüştür) ve yetkenin cezalandırma gücünün simgesidir. Cezalandırmak için sorumluluk taşıyan birisinin bulunması zorunludur. Burada insan Shaw'un şu sözünü anımsamadan edemiyor: «Adamı astık, şimdi sıra duruşmaya geldi.» Üçüncü sav, özgürlüğün bilincinde olmanın özgürlüğün kanıtı olduğu savı, Spinoza ve Leibniz tarafından bütünüyle çürütülmüştür. Spinoza yanlış bir özgürlük sanrısına kapıldığımızı, çünkü isteklerimizin farkında olduğumuzu, oysa bu istekleri doğuran nedenleri bilmediğimizi göstermiştir. Leibniz de istencin yarı yarıya bilinçaltı olan eğilimlerle belirlendiğini kanıtlamıştır. Spinoza ve Leibniz'den sonraki tartışmaların çoğunun şu gerçeği yakalayamaması şaşırtıcıdır aslında: Bizi bilinçaltı güçlerin yönettiği kabul edilmedikçe, seçme özgürlüğü sorunu çözülemez; o zaman da insan olsa olsa seçmesinin özgür bir seçme olduğunu sanarak kendisini avutur. İstenç özgürlüğü konusundaki savlar bu özel karşı çıkışların dışında gündelik deneylerle çelişki içindedir. Savunucuları ister dinci ahlâkçılar, ister idealist düşünürler, isterse Marksist eğilimli varoluşçular olsun bu savlar, yüce birer varsayım olarak kalacaktır; ayrıca bireye karşı büyük haksızlık ettiklerinden pek de yüce sayılamaz bu savlar. Maddi ve ruhsal yoksunluk içinde yetişen kimseye karşı sevgi ve ilgi duymayan, bedeni yıllarca alkol almaktan yıpranmış, koşullarını değiştirme olanağını hiçbir zaman bulamamış bir insanın —böylesi bir insanın— kendi seçmesini yapmakta «özgür» olduğu söylenebilir mi? Bu tutum gerçekle-

re ters düşmez mi? Sevgisiz bir tutum değil midir bu? Son çözümlemede, yirminci yüzyılın dilindeyse, Sartre'ın felsefesine çok benzeyen, burjuva bireyciliğini ve bencilliğini yansıtan bu tutum Max Stirner'in *Der Einzige und Sein Eigentum*'unun (Biricik Kişi ve Mülkü) çağdaş bir yorumu değil midir?

Bunun tersi olan tutum, insanın seçmekte *özgür olmadığını,* belli bir noktada aldığı kararların daha önce yer alan iç ve dış olaylar tarafından belirlenip kararlaştırıldığını savunan tutum ilk bakışta insana daha gerçekçi ve akla yakın gelir. Gerekirciliği ister toplumsal gruplara, ister sınıflara, isterse bireylere uygulayalım Freud'çu ve Marksist çözümleme insanın içgüdüsel ve toplumsal dürtüleri belirlemeye karşı verilen savaşta ne denli zayıf kaldığını göstermemiş midir? Ruhçözümlemesi, anneye olan bağlılığını çözememiş bir kimsenin eyleme geçme, karar verme yetisi bulunmadığını, o insanın kendisini güvensiz duyduğunu, bu yüzden de dönüşü olmayan bir noktaya varıncaya dek gittikçe artan bir bağımlılıkla ana figürlerine çekildiğini göstermemiş midir? Marksçı çözümleme —aşağı-orta sınıf gibi— bir sınıfın servetini, kültürünü ve toplumsal işlevini yitirdikten sonra umutsuzluğa kapılıp ilkel, ölümsever ve narsisist bir duruma geri döndüğünü göstermemiş midir?

Ne var ki Marx da Freud da nedensel bir gerekirciliğin geriye çevrilemezliğine inanmak anlamında gerekirci değillerdi. İkisi de eskiden tutulmuş olan bir yolun değiştirilebileceğine inanıyorlardı. İkisi de insanın *kendisini arkasından yöneten güçlerin farkında olmasından* doğan —böylece onun özgürlüğünü yeniden ele geçirmesini sağlayan— değişme olanağını görmüşlerdi[6]. Marx da Freud da —Marx'

6 Bkz. E. Fromm'un *Beyond the Chains of Illusion* (Türkçe çevirisi: Yeni Bir Toplum Yeni Bir İnsan) adlı kitabında bu noktayı daha ayrıntılı bir biçimde incelemesi (New York: Simon and Schuster, 1962; ve New York: Pocket Books, Inc., 1963).

ın çok etkilendiği Spinoza gibi— hem gerekirciydiler, *hem de* gerekirci değildiler; ya da ne gerekirciydiler, *ne de* gerekirciliğe karşıydılar. İkisi de insanın neden-sonuç yasalarıyla yönetildiğini ama bilinçlilik ve doğru eylemlerle kendi özgürlük alanını yaratıp genişletebileceğini öne sürüyorlardı. Optimum özgürlüğü kazanmak, zorunluluğun zincirlerinden kurtulmak insanın kendisine kalmıştı. Freud'a göre bilinçaltının farkında olmak, Marx'a göre de toplumsal-ekonomik güçlerin ve sınıfsal çıkarların farkında olmak bu özgürleşmenin koşullarıydı; her ikisinde de farkında olmaya ek olarak etkin bir istenç ve savaşım özgürlüğü sağlamak gerekli koşullardı[7].

Her ruhçözümleyici elbette farkına vardıktan sonra yaşamlarını belirleyen eğilimleri tersine çevirebilen, özgürlüklerini yeniden ele geçirmek için yoğun bir çabaya girişen hastalar görmüştür. Oysa insanın bu deneyimi geçirmesi için ruhçözümleyici olması gerekmez. Bazılarımız aynı şeyi kendimizde yaşamış ya da başkalarında görmüşüzdür: Varsayılan nedensellik zinciri kırılmış, bu insanlar daha önceki davranışlarına dayanılarak yapılan her türlü akla yatkın beklentiyle çeliştiğinden mucize gibi görünen bambaşka bir yol tutmuşlardır.

Geleneksel istenç özgürlüğü tartışması Spinoza'yla Leibniz'in bilinçaltı dürtüler konusundaki buluşlarının yerine oturmamasından zarar görmüştür. Bu konudaki tartışmaların boşa gittiğini gösteren başka nedenler de vardır. Bundan sonraki paragraflarda bence çok önemli olan bazı yanlışlardan söz edeceğim.

---

7 Klasik Budizm'de de temelde aynı tutum benimsenmiştir. İnsan yeniden doğma çarkına zincirle bağlanmıştır; ama bu gerekircilikten varoluş durumunun bilincine vararak, doğru eylemin yedi katlı yolunda yürüyerek kendisini kurtarabilir. Tevrat'ta peygamberlerin tutumu da aynıdır. İnsan «kutsama ve lânet», yaşam ve ölüm arasında seçme yapabilir ama yaşamı seçmekte çok gecikirse dönüşü olmayan bir noktaya gelebilir.

Yanlışlardan biri, bireyin özgürlüğünden çok *insanın* seçme özgürlüğünden söz etme alışkanlığıdır.[8] Daha ilerde, bireyin değil de genel olarak insanın özgürlüğünden söz etmeye başlar başlamaz, sorunu çözülmezliğe götüren soyut bir tartışmaya girdiğimizi göstermeye çalışacağım. Bu durum bir insanın, seçme özgürlüğünü kazanmış —öbürünün de yitirmiş— olmasından doğmaktadır. Bunu insanların tümüne uygularsak ya bir soyutlamayla ya da Kant ve William James'inki gibi salt ahlâksal bir varsayımla uğraşıyoruz demektir. Geleneksel özgürlük tartışmasında başka bir güçlük de özellikle Platon'dan Aquinas'a dek uzanan klasik yazarlar arasındaki eğilimde ortaya çıkar: Burada iyilik ve kötülük sorunu «genel olarak», sanki insan iyilikle kötülük arasında bir seçme yapabilirmiş, bunlardan iyiliği seçme özgürlüğüne sahipmiş gibi ele alınır. Bu görüş tartışmaya büyük bir karışıklık getirmiştir; çünkü genel seçmeyle karşı karşıya kaldığında insanların çoğu «kötülük»e karşı «iyilik»i seçerler. Oysa «iyilik»le «kötülük» arasında seçme diye birşey yoktur — iyilik ve kötülük doğru tanımlanmışsa, insanı iyiliğe götüren somut ve özel eylemlerden oluşan *yollar* ya da insanı kötülüğe götüren yollar vardır. Seçme konusunda içimizde doğan ahlâksal çatışma genel olarak iyilikle kötülük arasında bir seçme yapmaktan çok somut bir karar vermek zorunda kaldığımız zaman ortaya çıkar.

Geleneksel tartışmanın başka bir eksik yanı da çeşitli eğilim dereceleri yerine özgürlüğün seçme gerekirciliğinin

---

8 Aynı yanlış, özgürlük üzerine yazdıklarıyla en ince, en derin, en nesnel özgürlük çözümlemelerini yapmış olan yazar Austin Farrar'da da görülür. Farrar şunları yazmaktadır: «Seçme, tanımı gereği seçenekler arasında yapılır. Bir seçeneğin gerçekten ve ruhsal açıdan seçmeye açık olması fikri de *insanların seçmelerini gözleyerek* doğrulanır. İnsanların bazan belli bir seçeneği seçememeleri, onu seçmeye kapalı olduklarını gösteren birşey değildir.» [*The Freedom of the Will* (İstenç Özgürlüğü), (Londra: A and C. Black, 1958, s. 151) sözcüklerin altını ben çizdim, E. F.].

karşısına konarak incelenmesidir[9]. Daha ilerde de göstermeye çalışacağım gibi gerekirciliğe karşı özgürlük sorunu aslında eğilimler arasında çatışmadan, bu eğilimlerin kendilerine özgü yoğunluklarından doğar.

Son olarak da «sorumluluk» kavramının kullanılışındaki kargaşalığa bakalım. «Sorumluluk» sözcüğü çoğunlukla benim cezalandıracak ya da suçlanacak bir insan olduğumu göstermek için kullanılır; bu açıdan baktığımızda kendi kendimi suçlamamla başkalarının beni suçlamasına izin vermem arasında pek büyük bir ayrım yoktur. Kendi kendimi suçlu bulursam cezalandırırım; başkaları beni suçlu bulurlarsa onlar cezalandırır. Bununla birlikte başka bir sorumluluk kavramı daha vardır ki onun cezalandırma ya da «suç»la hiçbir ilişkisi yoktur. Bu anlamda sorumluluk yalnızca «o şeyi yaptığımın farkındayım» anlamını taşır. Aslında yapılan şey «günah» ya da «suç» olarak görülür görülmez yabancılaştırılır. O şeyi yapan *Ben* değilimdir; «günahkâr», «kötü insan»dır; cezalandırılması gereken «öteki kişi»dir; elbette bu arada suçluluk duyma ve kendini suçlama'nın üzülmeye, kendini lânetlemeye, yaşamı lânetlemeye yol açtığını belirtmeye gerek yok. Bu noktayı en büyük Hasidik* ustalardan biri olan Ger'li Isaac Meier çok güzel belirtmiştir:

Yaptığı kötü birşeyden söz eden ve onu düşünüp duran kişi derinlerine indiği kötülüğü düşünüyor demektir; insan neyi düşünüyorsa onun içine saplanmıştır — insan tüm ruhuyla düşündüğü şeyin içine batmıştır; bu yüzden de hâlâ kötülük içinde yüzmektedir. Elbette o kişi düzelemez, çünkü ruhu kabalaşacaktır, yüreği çürüyecektir, bundan da öte, üstüne üzüntülü bir hava çökecektir. Ne yararı var? Pisliği öyle de karıştırsan, böyle de karıştırsan pislik

9 Leibniz *«incliner sans necessiter»* (Zorunluluk yokken bir eğilimi benimseme)den söz eden pek az yazardan biridir.

* 18. Yüzyılda Polonya'da ortaya çıkan, Yahudi mistiklerinin oluşturduğu bir mezhep. *(Çev.)*

gene pisliktir. Günah işlemiş olmak ya da olmamak — cennette ne yararı olabilir bunun bize? Bunları düşüneceğin zamanı cennetin coşkulu mutluluğu için inciler dizerek geçirebilirsin. İşte bunun için kutsal kitapta şöyle yazar: «Kötülükten ayrıl, iyilik yap.» — kötülükten bütünüyle yüz çevir; o yolda düşünüp durma ve iyilik yap. Yanlış birşey mi yaptın? Öyleyse onu doğru birşey yaparak dengele[10].

Aynı biçimde Tevrat'ta geçen ve çoğu zaman «günah» diye çevrilen *çatah* sözcüğü de aslında (yolu) «yitirmek» demektir; bunda «günah» ve «günahkâr» sözcüklerindeki suçlayıcılık yoktur. Aynı biçimde İbranice'de «tövbe» sözcüğü de *tesçubah*'dır ve (Tanrı'ya, kendi özüne, doğru yola) «dönmek» anlamındadır; bu sözcükte de kendini suçlama anlamı yoktur. Talmud'da da «dönüşün ustası» («tövbe etmiş günahkâr») deyimi geçer; böyle birinin hiç günah işlemeyenlerden üstün olduğu söylenir.

Bireyin karşılaştığı iki özel eylem yolu arasında seçme yapma özgürlüğünden söz ettiğimizi varsayalım; tartışmamıza tek bir somut ve yaygın örnekle başlayabiliriz: Sigara içmekle içmemek arasında seçme yapma özgürlüğü. Sigara içmenin sağlığa verdiği zararlar üzerinde raporları okumuş, sigara içmekten vazgeçmeye karar vermiş bir tiryakiyi ele alalım. Tiryaki «sigarayı bırakacağı»na karar vermiştir. Bu «karar» aslında bir karar sayılmaz. Yalnızca bir umudun dile getirilmesidir. Sigarayı bırakmaya «karar» vermiştir o kişi ama keyfi ertesi gün sigarayı bırakamayacak kadar yerinde, daha ertesi günse bırakamayacak kadar bozuktur; üçüncü gün «herkesten ayrı» davranmak istemez; bir sonraki gün sağlık raporlarının doğruluğundan kuşkulanmaya başlar; bırakmaya «karar vermiş» olmasına karşın sigara içmeyi böylece sürdürür gider. Bütün bu kararlar aslında birer fikir, birer plan, birer düş olmaktan öteye geçemez; gerçek seçme yapılana dek bu kararların

---

10 *In Time and Eternity* (Zaman ve Sonsuzluk İçinde) adlı kitapta alıntı olarak verilmiş; hazırlayan N. N. Glatzer (New York: Schocken Books, 1946).

hiçbir geçerliliği yoktur ya da çok az geçerliliği vardır. Bu seçme, önünde sigara bulunduğunda kişinin o sigarayı içip içmeme kararı vermek zorunda kaldığı zaman geçerlilik kazanır; gene de kişi ilerde, ikinci sigara için de aynı kararı vermek zorunda kalacaktır ve böylece sürüp gidecektir. Gerçek karar gerektiren şey her zaman somut eylemdir. Bu durumlarda önemli olan, o insanın o sigarayı içip içmemekte özgür olup olmadığıdır.

Burada birkaç sorun çıkıyor ortaya. O insanın sigara konusundaki sağlık raporlarına inandığını, inansa bile bu zevkten vazgeçmektense yirmi yıl az yaşamayı yeğlediğini varsayabiliriz; bu durumda, görünürde bir seçme yoktur. Ne var ki sorun yalnızca çok iyi sarılıp sarmalanarak gözlerden kaçırılmıştır. O kişinin bilinçli düşünceleri, uğraşsa da bu savaşı kazanamayacağını sanmasından doğan akla uydurmalardan başka birşey değildir belki de. Seçme sorunu ister bilinçaltında kalmış isterse bilinçüstüne çıkmış olsun, seçmenin yapısı değişmez. Akıldışı tutkuların buyurduğu eyleme karşı aklın buyurduğu eylemi seçme sorunudur bu. Spinoza'ya göre özgürlük gerçekliğin farkında olmaktan, bu gerçekliği kabul etmekten doğan, bireyin ruhsal ve zihinsel yeteneklerini en iyi biçimde geliştirmesini sağlayacak eylemleri belirleyen «yeterli fikirler»den oluşur. Spinoza'ya göre insan eylemini, tutkular ya da (nedenler'le) akıl belirler. Tutkuların yönetiminde insan, tutsak gibidir; aklın yönetimindeyse özgürdür.

Akıldışı tutkular insanı elinde oyuncak eden, onu gerçek öz çıkarlarının tersine hareket etmeye zorlayan, onun güçlerini zayıflatıp yok eden, ona acı çektiren tutkulardır. Seçme özgürlüğü sorunu aynı ölçüde iyi iki olasılık arasında seçme yapmak, tenis oynamakla yürüyüşe çıkmak, bir dostu görmeye gitmekle evde oturup kitap okumak arasındaki seçme *değildir*. Gerekircilik ya da belirlenmezcilik söz konusu olduğunda, seçme özgürlüğü her zaman daha kötüye karşı *daha iyi olanı* seçme özgürlüğüdür. Daha iyi ya da daha kötü olma durumu da her zaman yaşamın temel ahlâksal sorununa bakılarak anlaşılır — ilericilikle

gericilik, sevgiyle nefret, bağımsızlıkla bağımlılık arasında bir seçmedir bu. Özgürlük, akıldışı tutkuların sesine karşı aklın, sağlığın, huzurun, vicdanın sesini dinleme ve izleme yeteneğinden başka birşey değildir. Bu açıdan ben Sokrates'in, Platon'un, Stoacı'ların ve Kant'ın geleneksel görüşlerine katılıyorum. Burada vurgulamaya çalıştığım şey, aklın buyruklarına uyma özgürlüğünün, derinliğine incelenebilecek bir ruhbilimsel sorun olduğudur.

Şimdi gene sigarasını içip içmeme seçmesiyle karşı karşıya kalan kişi örneğine, değişik söylersek bu kişinin akla uygun isteğini yerine getirme *özgürlüğüne* sahip olup olmadığına bakalım. Bu isteğini gerçekleştiremeyeceğinden az çok emin olduğumuz bir insan tipi düşünebiliriz. Bu insanın anne figürüne derinden bağlı oral-alıcı bir yapıda olduğunu, her zaman başkalarından birşey beklediğini, kendisini hiçbir zaman gerçekleştiremediğini, bu yüzden de yoğun, sürekli bir huzursuzluk içinde olduğunu varsayabiliriz. Sigara içmek onun için alıcı açlığını doyurma, huzursuzluğuna karşı bir savunma yoludur; ona göre sigara güçlülüğü, erginliği, etkinliği simgeler; bu yüzden o kişi sigarasız edemez. Sigaraya karşı duyduğu açlık huzursuzluğunun, alıcılığının vb. sonucudur ve bu, dürtülerinin güçlülüğü ölçüsünde büyüktür. Dürtüler bir noktada o denli güçlüdür ki kişi açlığını içindeki güçler dengesinde çok büyük bir değişiklik olmadıkça bastıramaz. O zaman, uygulamaya bakarak o kişinin iyi olduğunu açıkça gördüğü şeyi seçmekte özgür olmadığını söyleyebiliriz. Öte yandan öylesine olgun, üretken, açlıktan öylesine uzak bir insan düşünebiliriz ki bu insan akla, kendi gerçek çıkarlarına karşı hareket edemeyecektir. O kişi de «özgür» *olmayacaktır*, sigara içemeyecektir; çünkü bundan böyle sigara içme isteği duymayacaktır[11].

Seçme özgürlüğü insanın elinde «olan» ya da »olmayan» biçimsel, soyut bir yeti değildir; daha çok, insanın ki-

11 St. Augustine insanın günah işlemekte özgür olmadığı bir kutsal mutluluk durumundan söz eder.

şilik yapısından doğar. Bazı insanların elinde iyiyi seçme özgürlüğü yoktur, çünkü o insanlar kişilik yapıları yüzünden iyiye göre davranma yetilerini yitirmişlerdir. Bazı insanlar da kötülüğü seçme yetilerini yitirmişlerdir çünkü onlarda da kişilik yapıları yüzünden kötülüğe karşı istek kalmamıştır. Bu iki aşırı durumun, kişiliklerindeki güçler dengesi yüzünden bu iki tür insanın başka türlü davranamamalarıyla belirlendiğini söyleyebiliriz. Ne var ki insanların çoğunda birbiriyle çatışan eğilimler öyle dengelenmiştir ki seçme sözkonusu *olabilir.* Seçme edimi, o insanın kişiliğinde birbiriyle çatışan güçlerden birinin ya da öbürünün ağır basmasıdır.

«Özgürlük» kavramını iki değişik anlamda kullanabileceğimiz ortaya çıktı sanıyorum: Bunların birincisinde özgürlük olgun, bütünüyle gelişmiş, üretici bir insanın tutumunun, yaklaşımının ve kişilik yapısının bir parçasıdır; bu anlamda «özgür» insandan seven, üretici, bağımsız bir insan olarak sözedilebilir. Aslında bu anlamda özgür bir insan gerçekten seven, üretici ve bağımsız bir *kişidir;* bu anlamda özgürlük, iki olası eylem arasında özel bir seçmeyi değil o insanın kişilik yapısını gösterir; bu anlamda «kötülüğü seçmekte özgür olmayan» insan bütünüyle özgür olan insandır. Özgürlüğün ikinci anlamı şimdiye dek kullanageldiğimiz anlamı, özlü söylersek birbirine zıt iki seçenek arasında seçme yapma yetisidir; ne var ki bu seçenekler yaşamda her zaman akılsal çıkarlara karşı akıldışı çıkarları, yaşamın gelişmesine karşı durgunluk ya da ölüm arasında bir seçmeyi gösterir; bu ikinci anlamda en iyi ve en kötü insan seçmekte özgür değildirler; seçme özgürlüğüyse ancak birbiriyle çatışan eğilimler taşıyan ortalama kişi için sözkonusudur.

Özgürlüğü ikinci anlamda düşünürsek şu sorun çıkar ortaya: Birbiriyle çatışan bu eğilimler arasından seçme özgürlüğü hangi etkenlere dayanmaktadır?

Çok açıktır ki en önemli etken birbiriyle çatışan eğilimlerin ne ölçüde ağır bastığı, özellikle de bu eğilimlerin bilinçaltı yanıdır. Akıldışı eğilim ağır bastığı zaman seçme

özgürlüğünü destekleyen şeyin ne olduğunu sorarsak yanıt kötüye karşı iyi olanı seçmede belirleyici etkenin *farkında-olma* olduğudur: (1) iyinin ve kötünün ne olduğunun farkında olmak; (2) somut durumda hangi eylemin istenen amaca uygun bir yol olduğunun farkında olmak; (3) ortada olan isteğin ardında yatan dürtülerin farkında olmak; bu da *bilinçaltı* arzuların keşfedilmesi demektir; (4) aralarında seçme yapılabilecek olanakların farkında olmak; (5) bu seçeneklerin birine karşı öbürünü seçmenin getireceği sonuçların farkında olmak; (6) eyleme geçme *istenciyle* birlikte gelmedikçe, insanın tutkularına karşı girişilen bir eylemin zorunlu olarak getireceği gerginliğin acısına katlanma isteği olmadıkça, farkında olma durumunun hiçbir etkisi olmayacağının farkında olmak.

Şimdi bu çeşit farkında olma durumlarını inceleyelim. İyilik ve kötülüğün ne olduğunun *farkında olmak* pek çok ahlâksal dizgede iyilik ve kötülük diye adlandırılan şeyleri kuramsal olarak *bilmek*'ten ayrı bir şeydir. Geleneğe dayanarak sevginin, bağımsızlığın ve gözüpekliğin iyi, nefretin, boyun eğmenin ve korkaklığın kötü olduğunu bilmenin hiçbir anlamı yoktur; çünkü bu bilgi yetkililerden, töresel öğretilerden vb. edinilen yabancılaşmış bir bilgidir; bu bilginin doğru olarak kabul edilmesi bu kaynaklardan gelmesindendir. Farkında olmak demek o kişinin öğrendiklerini yaşayarak, kendisiyle deneylere girişerek, başkalarını gözleyerek sonunda da sorumsuz bir «fikir» edinmek yerine bir inanç kazanarak kendi kendine edindiği bilgilere dönüştürmesi demektir. Ne var ki genel ilkeler üzerinde bir karara varmak da yetmez. Bu farkında olmanın ötesinde insanın kendi içindeki güçler dengesinin ve bilinçaltı dürtüleri gizleyen akla uydurmalarının farkında olması gerekir.

Özgül bir örnek alalım: Bir erkek bir kadına karşı büyük bir çekilme, onunla cinsel ilişkide bulunmak için güçlü bir istek duysun. Erkek bilinçüstünde bu isteği kadının onca güzel, onca anlayışlı olmasından ya da kendisinin büyük bir cinsel açlık duymasından, şefkate gereksinme duy-

masından ya da onca yalnız olmasından ya da herhangi bir nedenden dolayı duyduğunu düşünür. O kad.nla bir ilişkiye girerse ikisinin yaşamını da alt üst edeceğinin farkında olabilir; kadının güvensiz olduğunu, koruyucu bir güç aradığını, bu yüzden yakasını bırakmayacağını bilebilir; bütün bunları bilmesine karşın kararından caymaz ve kadınla ilişkiye girer. Neden? Çünkü arzusunun farkındadır ama o arzusunun ardında yatan güçlerin farkında değildir. Bu güçler neler olabilir? Birçok güç arasından bir tanesini, çoğu zaman en etkili olan gücü seçeceğim burada: Erkeğin boş benlik duygusu ve narsisizmi. Erkek o kadını elde etmeyi, kendi çekiciliğini ve değerliliğini kanıtlamak amacıyla aklına koymuşsa bu gerçek dürtünün çoğu zaman farkında olmayacaktır. Yukarıda sayılan akla uydurmaların daha da çoğuna, belki tümüne kendini kaptıracak, böylece gerçek dürtüsüne göre davranacaktır; çünkü bu dürtüyü göremeyecek, daha başka, çok daha akla yatkın dürtülere göre davrandığı sanısına kapılacaktır.

Farkında olmanın ikinci adımı, o kişinin, hareketinin getireceği *sonuçların* bütünüyle farkında olmasıdır. Karar anında kafası arzularla ve yatıştırıcı akla uydurmalarla doludur. Oysa hareketinin sonuçlarını açıkça görebilse, örneğin şunları anlayabilse kararı değişecektir: Çok uzatmalı, dürüst olmayan bir sevgi ilişkisine girmektedir; narsisizmini ancak yeni fetihlerle doyurabileceğinden o kadından da bıkacaktır; gene de suçluluk duyduğu, kadını hiçbir zaman gerçekten sevmediğini kabul etmekten korktuğu için yerine getiremeyeceği sözler vermeye devam edecektir; bu çatışmanın kendisi ve kadın üzerinde felce uğratıcı, zayıflatıcı etkileri olacaktır vb.

Davranışın ardında yatan gerçek dürtülerin, bu tutumun getireceği sonuçların farkında olmak bile insanı doğru karara götürecek eğilimi güçlendirmeye yetmez. Önemli başka bir şeyin daha farkında olmak gerekir: Gerçek seçme *ne zaman* yapılmaktadır ve insanın yaptığı seçmelerin getirdiği gerçek olanaklar nelerdir?

Örneğimizdeki erkeğin tüm dürtülerin ve tüm sonuç-

ların farkında olduğunu varsayalım; o kadınla yatmamaya «karar verdiği»ni varsayalım. Bu karardan sonra kadını *gezmeye götürür ve evine bırakmadan önce «Birşey içelim* mi?» der. Dışardan bakınca bu öneri zararsız görünür. Birlikte içki içmenin hiçbir zararı yoktur; aslında güçler dengesi bu denli nazik olmasa hiçbir şeyin zararı yoktur. O anda erkek «birlikte bir içki içme»nin nelere yol açabileceğini farkedebilse belki de bu öneride bulunmayacaktır bile. O zaman havanın romantikleşeceğini, içkinin istenç gücünü zayıflatacağını, bir içki daha içmek için kadının evine gireceğini, sonunda kesinlikle kadınla sevişeceğini görebilecektir. Tam bir uyanıklık içinde bu sonuçtan kaçınamayacağını önceden kestirebilecek, kestirebildiği için de «birlikte içki içmek»ten kaçınabilecektir. Oysa arzusu onun bu zorunlu sonucu görmesini engellediğinden, elinde olanak varken doğru olduğunu bildiği seçmeyi yapamaz. Başka deyişle asıl seçme burada kadınla sevişmeye başladığı zaman değil birlikte içki içmeyi önerdiği (ya da belki onu birlikte gezmeye çağırdığı) zaman yapılmıştır. Bu kararlar zincirinin sonuncu halkasında o kişi artık özgür değildir; daha önceki bir aşamada gerçek seçmenin hemen orada, o zaman yapılması gerektiğini farketse belki özgür olma olanağını kullanabilir. İnsanın kötüye karşı iyiyi seçme özgürlüğüne sahip olmadığı görüşü, büyük ölçüde olaylar zincirindeki ilk ya da ikinci karara değil de *en son* karara bakmaktan doğar. Gerçekten de en son karar anında seçme özgürlüğü yok olup gitmiştir. Oysa kişi kendi tutkularına bütünüyle kapılmadan önce bir noktada seçme özgürlüğünü henüz yitirmiştir. Şöyle bir genelleme yapılabilir belki: Birçok insanın yaşamlarında başarısızlığa uğramaları akla uygun davranabilme özgürlüğünün ellerinde bulunduğunu görememelerinden, seçmenin farkına vardıkları zaman da artık karar vermek için zamanın geçmiş olmasındandır.

Asıl kararın ne zaman verildiğini görebilmekle çok yakından ilgili başka bir sorun daha vardır. Seçme yeteneğimiz yaşam deneyimlerimizle birlikte sürekli olarak değişir.

Yanlış kararlar vermeyi ne denli uzun sürdürürsek yüreğimiz o ölçüde katılaşır; ne denli çok doğru karar verirsek yüreğimiz o ölçüde yumuşar — daha iyi söylersek o ölçüde canlılık kazanırız.

Burada söz konusu ilkeye iyi bir örnek satranç oyunudur. Aynı ustalıkta iki oyuncunun bir oyuna başladığını düşünürsek ikisinin de aynı ölçüde kazanma şansı vardır (beyaz taşlarla başlayanın şansı birazcık daha fazladır elbette ama burada önemli saymayabiliriz bunu); başka bir deyişle her iki oyuncunun da kazanma özgürlüğü aynıdır. Diyelim ki beş el oynadıktan sonra durum değişmiştir. İkisi de *kazanabilirler* ama daha iyi bir hamle yapan A daha büyük bir kazanma şansına sahiptir. Bir bakıma onun, rakibi B'ye göre daha büyük bir kazanma özgürlüğü vardır. Ama B de kazanmakta özgürdür henüz. Birkaç hamleden sonra A, B tarafından iyi hamlelerle karşılanmayan doğru hamleler yapmayı sürdürerek artık oyunu kazanacak duruma gelir; ama *hemen hemen* kazanacak duruma gelir. B de hâlâ *kazanabilir*. Birkaç hamleden sonra oyunun sonucu belli olur. Usta bir oyuncu olduğunu varsayarsak, B artık kazanma özgürlüğü kalmadığını anlayacaktır. Aslında mat edilmeden önce oyunu yitirdiğini görür. Kazanma özgürlüğünü yitirdikten sonra bile hâlâ kazanabileceğini sanan kişi ancak belirleyici etkenleri çözümleyemeyen acemi bir oyuncudur; böyle bir oyuncu, yanılgısı yüzünden oyunu acı sonuna dek götürür ve şahını kaptırır[12].

Satranç oyunu benzetmesinin anlamı açıktır. Özgürlük «sahip olduğumuz» ya da «olmadığımız» sürekli bir özellik değildir. Aslında bir sözcüğün, soyut bir kavramın

---

12 Yitirilen yalnızca bir satranç oyunuysa sonuç insana o denli acı gelmeyebilir. Ama generallerin artık yitirdiklerini görme yeteneğine ve nesnelliğe sahip olmamaları yüzünden milyonlarca insan ölürse sonuç gerçekten acıdır. Yüzyılımızda böylesi acı bir sona iki kez tanık olduk. Önce 1917'de, sonra da 1943'te. Her iki durumda da Alman generalleri kazanma özgürlüklerini yitirdiklerini göremediler; savaşı, milyonlarca insanı kurban ederek akılsızca sürdürdüler.

dışında «özgürlük» diye birşey yoktur. Yalnızca bir tek gerçeklik vardır: Seçmeler yapma süreci içinde kendimizi *özgürleştirme eylemi.* Bu süreç içinde seçmeler yapabilme yetimizin derecesi her eylemimizle, yaşam deneyimimizle değişir. Yaşamımda kendime güvenimi, bütünlüğümü, gözüpekliğimi, inancımı pekiştiren her adım, aynı zamanda istenen seçenekleri seçme yetimi de artırır; sonunda benim için istenmeyen eylemi seçmek, isteneni seçmekten çok daha zor bir duruma gelir. Öte yandan her boyun eğme, her korkaklık hareketi beni zayıflatır, daha büyük boyun eğme eylemlerine yol açar, sonunda özgürlüğümü bütünüyle yitiririm. Artık hiçbir yanlış hareket yapamayacağım aşırı durumla doğru bir harekette bulunmayı seçme özgürlüğümü yitirdiğim öbür aşırı durum arasında seçme özgürlüğünün sayısız derecelenmeleri vardır. Yaşamın uygulanmasında seçme özgürlüğünün derecesi her an değişir. İyiyi seçme özgürlüğümün derecesi büyükse iyiyi seçmek büyük bir çaba gerektirmez. Küçükse çok büyük bir çabayı, başkalarının yardımını ve elverişli koşulları gerektirir.

Bu olguya klasik bir örnek kutsal kitapta Firavun'un İbraniler'in serbest bırakılması isteğine karşı gösterdiği tepkidir. Firavun kendisinin, halkının başına gelen ve gittikçe çoğalan acılardan korkmaktadır; İbraniler'i bırakmaya söz verir; ama tehlike ortadan kalkar kalkmaz *«yüreği katılaşır»* ve gene İbraniler'i serbest bırakmamaya karar verir. Firavun'un tutumunda asıl önemli olan, yüreğinin katılaşması sürecidir. Doğru yolu seçmekten kaçındığı sürece yüreği katılaşmaya devam eder. Ne denli acı çekerse çeksin bu öldürücü gelişmeyi durduramaz; sonunda kendisinin ve halkının yıkımına yol açar. Firavun'un yüreğinde hiçbir *değişiklik* olmaz; çünkü o yalnızca korkuyla karar vermektedir; değişiklik olmaması yüzünden de yüreği gittikçe katılaşır; sonunda kendisinde seçme özgürlüğü diye bir şey kalmaz.

Firavun'un yüreğinin katılaşması öyküsü aslında kendi gelişmemize, başkalarının gelişmesine bakarak gözlem-

leyebileceğimiz bir deneyin şiirli bir biçimde anlatılmasından başka bir şey değildir. Bir örnek düşünelim: Sekiz yaşında beyaz derili çocuğun bir arkadaşı vardır: Karaderili hizmetçinin oğlu. Beyaz çocuğun annesi oğlunun küçük Zenci'yle oynamasını istemez; ona arkadaşıyla görüşmemesini söyler. Çocuk direnir; annesi söylediğini yaparsa onu sirke götüreceğine söz verir; çocuk boyun eğer. İstediğinden caymak ve rüşveti kabul etmek çocukta bir şeylere yol açmıştır. Utanır, kişilik bütünlüğü zedelenmiştir, kendine güvenini yitirmiştir. Ama henüz onarılamayacak bir durum yoktur. On yıl sonra bir kızı sever; şöyle bir tutuluverme değildir bu; ikisi de birbirlerine karşı derin, insanca bir bağlılık duymaktadırlar; ama kızın ailesi oğlanınkine göre daha aşağı sınıftandır. Oğlanın anne-babası nişanlanmalarını istemez; oğlanı kandırmaya çalışırlar; oğlan ayak direyince resmi nişanı dönüşüne ertelemek koşuluyla altı aylığına onu Avrupa'ya göndermeyi önerirler; delikanlı öneriyi kabul eder. Bilinçüstünde bu yolculuğun kendisine çok iyi geleceğine —ve elbette dönüşünde sevgilisine karşı duygularında hiçbir değişiklik olmayacağına— inanmaktadır. Ama öyle olmaz. Pek çok kızla tanışır, çok beğenilir, benlik duygusunu doyurur; sonunda sevgisi ve evlenme kararı zayıfladıkça zayıflar. Dönüşünden önce kıza nişanı bozduğunu bildiren bir mektup yazar.

Delikanlının kararı ne zaman verilmiştir? Onun sandığı gibi son mektubu yazdığı gün değil, anne-babasının Avrupa'ya gönderme önerilerini kabul ettiği gün. Bilinçüstünde olmasa da bu rüşveti kabul etmekle kendisini sattığını sezmiştir — ve karşılık olarak söz vardığı şeyi yerine getirmesi, kızdan ayrılması gerekmiştir. Ayrılmasının *nedeni* Avrupa'da yaptıkları değildir; sözünü tutmak için içinden geçtiği mekanizmadır. Burada da gene sözünden caymıştır; sonunda bu, kendinden nefret etmesine (yeni fetihlerin vb. getirdiği doyumun ardına gizlenmiş de olsa) iç sağlamlığını, kendine güvenini yitirmesine yol açmıştır. Bu delikanlının yaşamını ayrıntılarıyla izlemeye gerek var mıdır artık? Fizik okuyacağına babasının işini sürdüre-

cektir; karşılığında ödüllendirilecektir; anne-babasının zengin dostlarının kızıyla evlenecektir; başarılı bir işadamı ve siyasal bir önder olacaktır; kamuoyuna karşı direnmekten korktuğu için vicdanının sesine kulak vermeyerek öldürücü kararlar alacaktır. Yüreğin katılaşmasının öyküsüdür onun öyküsü. Bir ahlâksal yenilgi onu ikinci bir ahlâksal yenilgiye götürür; sonunda dönüşü olmayan bir noktaya sürüklenir. Sekiz yaşındayken direnip rüşveti almayabilirdi; özgürdü henüz. O zaman belki onun çıkmazını duyan, bilen bir dostu, büyükbabası ya da bir öğretmeni yardım edebilirdi kendisine. On sekiz yaşında özgürlüğü biraz daha azalmıştır; daha sonraki yaşamı özgürlüğünün gittikçe azaldığı bir süreçtir artık; sonunda öyle bir noktaya gelir ki yaşam oyununu bütünüyle yitirir. Pek çok insan Hitler' in ya da Stalin'in görevlileri ölçüsünde vicdansız ve katı yürekli olsalar bile iyi insan olma şansıyla başlamışlardır yaşamlarına. Bu insanların yaşamlarını çok ayrıntılı bir biçimde çözümlersek belki bir anda yüreklerinin ne ölçüde katılaşmış olduğunu, insan olma şanslarını son olarak ne zaman yitirdiklerini öğrenebiliriz. Bunun tersi de doğrudur; ilk başarı ondan sonrakini kolaylaştırır; sonunda doğruyu seçmek hiçbir çaba gerektirmez artık.

Örneğimizde birçok insanın başarısızlığa uğradığı nokta açıkça görülüyor; bu insanların yaşama sanatında başarısızlığa uğramalarının nedeni, yaradılıştan kötü ya da istenç gücünden yoksun olmaları yüzünden daha iyi bir yaşam sürememeleri değildir; başarısızlıkları yolun ikiye ayrıldığı noktada durdukları, bir karar vermelerinin gerektiği zaman uyanıp gözlerini açmamalarından doğar. Yaşamın kendilerine bir soru getirdiğinin, yanıt verme seçeneklerinin henüz ellerinde olduğunun farkında değillerdir. Yanlış yolda attıkları her adımla, yanlış yolda *olduklarını* kabul etmeleri gittikçe güçleşir; bu da çoğu zaman o ilk yanlışlık noktasına dönmeleri gerektiğini, boşu boşuna zaman ve enerji harcamış olduklarını kabul edememelerinden doğar.

Aynı şeyler toplumsal ve siyasal yaşamda da geçerli-

dir. Hitler'in başarısı zorunlu muydu? Alman halkının herhangi bir noktada onu baştan atma özgürlüğü yok muydu? 1929'da Almanlar'ı Nazilik'e doğru götüren etkenler vardı. Düşünce yapıları 1918'le 1923 arasında oluşan öfkeli ve sadist bir alt-orta sınıfın bulunması, 1929 ekonomik çöküntüsünün yarattığı geniş işsizlik; ülkede sosyal demokrat önderlerin daha 1918'de hoşgörüyle karşıladıkları askeri güçlerin gittikçe ağırlık kazanması; ağır sanayicilerin kapitalizmdışı bir gelişmeye karşı duydukları kuşku; komünistlerin, sosyal demokratları başlıca düşman belleme taktikleri; yetenekli olsa da yarı deli, çıkarcı bir demagogun bulunması — bunlar etkenlerin yalnızca en önemli olanlarıdır. Öte yandan Nazilik'e karşı güçlü işçi sınıfı partileriyle güçlü işçi sendikaları gene Nazilik'e karşı olan bir liberal orta sınıf vardı; Almanlar'ın kültür ve insancılık gelenekleri vardı. Her iki tarafı çeken etkenler 1929'da öyle bir denge durumu içindeydiler ki Nazilik'in yenilgiye uğratılması olanağı henüz yitirilmemişti. Aynı şey Hitler'in Rhineland'ı işgalinden önceki dönem için de söylenebilir; orduda bazı önderler arasında Hitler'e karşı bir tertip ve Hitler'in askeri tabanının zayıflatılması söz konusuydu; Batılı müttefiklerin güçlü bir eylemle Hitler'i yenilgiye uğratmaları çok olasıydı. Öte yandan Hitler çılgınca zalimliği, katı yürekliliği ve acımasızlığıyla işgal ettiği ulusların halklarını kendine düşman etmeseydi ne olurdu? Kendisine Moskova, Stalingrad ve başka mevzilerden stratejik bir biçimde çekilmesini öğütleyen generallerini dinleseydi ne olurdu? Bütünüyle yenilgiye uğramaktan kaçınma özgürlüğü var mıydı elinde?

Son örneğimiz farkında olmanın seçme yetisini büyük ölçüde belirleyen başka bir yanını aydınlatıyor: Gerçek olasılıklardan doğmadıkları için gerçekleşmeleri olanaksız olan seçeneklere karşı gerçekliği olan seçenekleri seçebilmek.

Gerekirciliğe göre her seçme durumunda bir tek *gerçek* olasılık vardır; Hegel'e göre özgür insan bu bir tek olasılığın, başka deyişle zorunluluğun farkında olarak hare-

ket eder. Özgür olmayan insan bunu göremez; bu yüzden de zorunluluğa, aklın buyruğuna uyduğunu bilmeden belli bir biçimde davranır. Öte yandan gerekirci olmayan bir açıdan, seçme anında birçok olasılık vardır ve insan bunlardan birini seçmekte özgürdür. Ne var ki çoğu zaman yalnızca *bir tek* «gerçek olasılık» değil iki ya da daha fazla olasılık bulunur. İnsanı *sınırsız* sayıda olasılıklar arasında bir seçme yapma durumunda bırakan belirlenmezcilik diye bir şey yoktur.

«Gerçek olasılık»la ne anlatmak istiyoruz? Gerçek olasılık bireyin ya da toplumun içinde etkileşmekte olan güçlerin yapısı gözönüne alındığında *gerçekleşebilecek* olasılıktır. Gerçek olasılık insanın isteklerini ve arzularını gösteren ama o koşullar içinde hiçbir zaman gerçekleştirilemeyecek olan yalancı olasılığın tam karşıtıdır. İnsan, belli ve belirlenebilir bir düzende biraraya gelen güçler topluluğundan oluşur. Kendine özgü bu güçler düzeninden oluşan «insan» sayısız etken altındadır: Çevresel koşullar (sınıf, toplum, aile), kalıtımsal ve bedensel koşullar; maddi olarak inceleyebileceğimiz bu etkenlerin, «sonuçlar»ı önceden belirleyen «zorunlu» nedenler olup olmadıklarını anlayabiliriz. Yaradılıştan utangaç bir insan ya aşırı sıkılgan, içine kapanık, edilgen, pısırık birisi olabilir ya da çok sezgili birisi, örneğin yetenekli bir şair, bir ruhbilimci ya da doktor olabilir. Ama böyle bir insanın duygusuz, umursamaz, vurdumduymaz, «istediğini alan» bir insan olma yolunda «gerçek bir olanağı» yoktur. Şu ya da bu yönde gelişmesi, ona yön veren öteki etkenlere bağlıdır. Aynı ilke yaradılıştan sadistliğe eğilimli olan ya da çok erken yaşlarda sadistlik eğilimi geliştiren insan için de geçerlidir; bu durumda o kişi ya sadist olur ya da sadistliğiyle savaşıp o yanını yenerek öylesine güçlü bir zihinsel «koruyucu madde» geliştirir ki artık zalimce davranamaz; üstelik kendisine ya da başkalarına karşı girişilen zalimliklere karşı da aşırı duyarlı olur; ama hiçbir zaman sadizme karşı *ilgisiz* bir kişi olamaz.

Yaradılıştan gelen etkenler arasındaki «gerçek olanak-

lar»dan sigara tiryakisi örneğimize dönersek, tiryakinin karşısında iki olanak bulunduğunu görürüz: O kişi ya tam bir tiryaki olarak kalacaktır ya da artık bir tek sigara bile içmeyecektir. Sigara içmeye devam edebileceği ama günde yalnızca birkaç sigarayla yetinebileceği inancı tam bir yanılsamadır. Kadınla ilişkiye giren erkek örneğimizde de adamın karşısında iki gerçek olasılık vardır: Ya kızı gezmeye götürmeyecektir ya da onunla bir sevgi ilişkisine girecektir. Erkeğin düşündüğü olasılık, kızla içki içmeye karşın ilişkiye *girmemek*, erkeğin ve kadının kişiliklerindeki güçler toplamı düşünülürse gerçekdışıdır.

İşgal ettiği ülkelerin halkına karşı öylesine katı ve zalimce davranmasaydı, stratejik geri çekilme önerilerini kabul etmeyecek ölçüde narsisist olmasaydı vb., Hitler'in savaşı kazanması —hiç değilse böylesine bir yıkımla yitirmemesi— gerçek bir olasılığa dönüşebilirdi. Ama bu olasılıkların dışında hiçbir gerçek olasılık söz konusu değildi. Umduğu gibi Hitler'in işgal ettiği ülkelerin halklarına karşı yıkıcılığını böylesine sürdürebilmesi, *aynı zamanda* hiç geriçekilmeyerek boş benlik duygusunu ve büyüklüğünü doyurması, *bu arada* bütün öteki kapitalist güçleri kendi tutkularıyla tehdit etmesi, *üstelik* savaşı kazanması — bunların hepsi Hitler için gerçek olasılıklar arasına giremezdi.

Aynı şey, içinde bulunduğumuz durum için de geçerlidir: Her yanda nükleer silâhların bulunmasının, bunun yarattığı karşılıklı korku ve kuşkunun yol açtığı güçlü bir savaş eğilimi vardır; uluslar kendi üstünlüklerine körü körüne tapmaktadırlar; dış politika, nesnellikten ve akıldan yoksundur. Öte yandan her iki bloktaki halkların çoğu nükleer savaşın yıkımından kaçınmak istemektedirler; insanlığın geri kalan kesimiyse büyük güçlerin öteki ülkelerin tümünü bu çılgınlığa sürüklemelerine karşı bağırarak direnmektedirler; barışçıl çözümlere başvurulmasını sağlayacak, insanlığı mutlu bir geleceğe götürecek toplumsal ve teknolojik etkenler vardır. İki ayrı yönde gelişen bu iki dizi etkenin yanında insanların seçebileceği iki gerçek olasılık bulunmaktadır: Nükleer silâhlanma yarışına ve so-

ğuk savaşa son vererek barışı seçmek; ya da şimdiki politikayı sürdürerek savaşı seçmek. Bunlardan birisi ağır bassa bile her iki olasılığın da geçerliliği vardır. Seçme özgürlüğü henüz yitirilmemiştir. Ama *hem* silâhlanma yarışını, *hem* soğuk savaşı, *hem* paranoid nefret tutumunu, *hem de* nükleer yıkımdan kaçınabilmeyi bir arada sürdürme olasılığı yoktur.

1962'de karar özgürlüğü yitirilmiş gibiydi; birkaç ölümdelisi'nin dışında kimsenin istememesine karşın, yıkım gene de gerçekleşmek üzereydi. O zaman insanlık nasılsa bu korkulu durumdan kurtuldu. Ardından gelen gerginliklerin yumuşaması döneminde görüşmeler yapıldı, ödünler verildi. İçinde bulunduğumuz şu günler —1964— belki de insanlığın yaşamla yıkım arasında seçme özgürlüğünü kullanabileceği son olanaktır. İyi niyetten öteye geçmeyen, önümüzdeki seçeneklere ve bunların getireceği sonuçlara bir açıklık kazandırmayan yüzeysel anlaşmaların ötesine geçemezsek, seçme özgürlüğümüz bütünüyle elimizden gidecektir. İnsanlık kendini yok ederse bu, insan yüreğinin yaradılıştan kötü olmasından değil gerçekçi seçeneklerin ve bunların getireceği sonuçların farkına varamamasından olacaktır. Özgürlük, aralarından seçme yapabileceğimiz gerçek olanaklarla özlemlerimizi dile getiren «gerçekdışı» olanakların farkında olmaktan doğar; özlemlerimiz yoluyla gerçek ama (bireysel ve toplumsal açıdan) sevimsiz seçenekler arasında karar vermek gibi tatsız bir görevden kendimizi kurtarmış oluruz. Gerçekdışı olanaklar elbette aslında hiç de olanak sayılmaz; boş düşlerdir bunlar yalnızca. Ama acınası gerçek şudur ki çoğumuz *gerçek* seçeneklerle, sezgi ve özveri gerektiren bir seçme yapma zorunluğuyla karşı karşıya kaldığımızda deneyebileceğimiz başka olasılıklar bulunduğunu düşünmek isteriz; böylece bu gerçekdışı olasılıkların aslında bulunmadığını, bunların peşinden gitmenin kararı, alınyazısının karanlığına gömmek olduğunu görmezlikten geliriz. Varolmayan olasılıkların gerçekleşeceği yanılsaması içinde yaşayan insan kendisi *için* seçmeyi başkalarının yaptığı, kendisinin istemediği bir

yıkıma uğradığı zaman şaşırır, kızar, kırılır. İşte o zaman başkalarını suçlamak, kendini savunmaya girişmek ve/ya da Tanrı'ya dua etmek gibi yanlış tutumlar edinir; oysa kişinin, sorunla yüzyüze gelmekten korkması, sorunu kavrayacak ölçüde akıllı olamaması yüzünden önce kendini suçlaması gerekir.

Öyleyse sonuç olarak insanın eylemlerinin, her zaman kişiliğini etkileyen (çoğu zaman bilinçaltı) *güçlerden doğan eğilimlerden* doğduğunu söyleyebiliriz. Bu güçler belli bir yoğunluğa ulaştığında öylesine etkili olabilirler ki insana belli eğilimler vermekten de öteye giderek onu belirlerler; böylece kişinin elinde seçme özgürlüğü diye bir şey kalmaz. Birbiriyle çatışan bu eğilimlerin kişilik içinde olumlu bir biçimde etkili olduğu durumlarda seçme özgürlüğü var demektir. Ama bu özgürlük, varolan gerçek olasılıklarla sınırlıdır. Bu gerçek olasılıklar toplam durumla *belirlenir*. İnsanın özgürlüğü, varolan gerçek olasılıklar (seçenekler) arasında bir seçme yapma olanağından oluşur. Bu anlamda özgürlük «zorunluluğun farkında olarak davranma» değil *seçeneklerin ve bunların sonuçlarının farkında olarak* davranma diye tanımlanır. Belirlenmezcilik diye bir şey yoktur hiçbir zaman; bazen gerekircilik vardır, bazen de yalnızca insana özgü farkında olma olgusundan doğan seçenekçilik vardır. Başka bir deyişle her olay bir nedenden doğar. Ne var ki o olaydan önceki etkenler topluluğunda bir sonraki olayın *nedeni olabilecek dürtüler* bulunabilir. Bu olası nedenler arasından hangisinin belirleyici neden olacağı insanın karar anının farkında olmasına bağlıdır. Başka deyişle hiçbir şey nedensiz değildir; ama her şey (sözcüğün «katı» anlamıyla) belirlenmiş değildir.

Burada geliştirilen gerekircilik, belirlenmezcilik ve seçenekçilik görüşleri temelde üç düşünürün, Spinoza, Marx ve Freud'un düşüncelerini izler. Bunların üçüne de çoğu zaman «gerekirci» denmiştir. Bunun için de pek çok neden vardır; nedenlerin en başta geleni bu düşünürlerin kendilerini gerekirci saymalarıdır. Spinoza şunları yazmıştır· «Kafada mutlak ya da özgür istenç yoktur; kafanın şunu

ya da bunu istemesi, bir nedenin belirlediği bir nedenle belirlenmiştir; bu sonuncu nedeni de başka bir neden belirler ve bu sonsuza dek böyle sürüp gider.»[13] Spinoza, kendimizi kandırmamız yüzünden istencimizi öznel bir biçimde özgür sandığımızı göstermiştir — şu durum, başka pek çok düşünür gibi Kant'a göre de istencimizin özgür olduğunun kanıtıdır: Arzularımızın farkındayızdır ama arzularımızı yaratan dürtülerin farkında değilizdir. Bu yüzden arzularımızın «özgür olduğu»na inanırız. Freud da gerekirci bir tutum göstermiş, ruhsal özgürlüğe ve seçmeye inanmıştır; belirlenmezcilik «oldukça bilimdışıdır (...) Bu görüş zihinsel yaşamı bile yöneten bir gerekirciliğin önünde silinip gitmek zorundadır.» demiştir. Marx da gerekircilikten yana gibidir. Marx siyasal olayları, sınıfsal ayrımların ve sınıf mücadelesinin sonuçları, sınıf mücadelesini de varolan üretim güçlerinin ve bu güçlerin gelişmesinin sonuçları olarak açıklayan tarih *yasalarını* bulmuştur. Öyle anlaşılıyor ki her üç düşünür de insanın özgür olduğunu yadsıyor ve insanda, onun ardından iş gören güçlerin bulunduğunu kabul ediyorlardı; bu güçler yalnızca insanı öyle davranmaya itmekle kalmıyor aynı zamanda onun öyle davranmasını belirliyordu. Bu anlamda Marx'ı, zorunluluğun farkında olmayı en büyük özgürlük sayan Hegel'ciliğin izleyicisi saymak gerekir[14].

Spinoza, Marx ve Freud kendilerinin gerekirci olarak nitelendirilmelerine yol açan anlatımlar kullanmakla kalmamış; bundan öte, izleyici ve öğrencileri de onları böyle yorumlamışlardır. Özellikle Marx ve Freud için doğrudur bu. Pek çok «Marx'çı» tarihin sanki değiştirilemeyecek bir akışı varmış, gelecek bütünüyle geçmiş tarafından belirlenmiş, belli olayların olması kaçınılmazmış gibi bir dil

---

13 Spinoza, *Ethic* (Ahlâk), II, Prop. XLVIII.

14 Bu noktaların ayrıntılı bir incelemesi için bkz. Erich Fromm, *Beyond the Chains of İllusion* (Türkçe çevirisi: Yeni Bir Toplum Yeni Bir İnsan) (New York: Simon and Schuster, 1962; New York Pocket Books, 1963).

kullanmıştır. Freud'un öğrencilerinin çoğu da Freud için aynı görüşü savunmuşlardır; onlara göre Freud'un ruhbilimi sonraki sonuçları önceki nedenlerle açıklayabildiği için bilimseldir.

Ne var ki Spinoza, Marx ve Freud gerekirci olarak tanımlanınca, bu üç düşünürün felsefelerinin öteki yanı bütünüyle dikkatlerden kaçmış oluyor. «Gerekirci» Spinoza neden en önemli yapıtını ahlâk üzerine yazmış olsun? Marx'ın en büyük amacı neden toplumcu devrim, Freud'un başlıca amacı da neden ruhsal bakımdan hasta insanı nevrozundan kurtaracak bir tedavi bulmak olsun?

Bu soruların yanıtı çok yalındır. Adı geçen düşünürlerin üçü de insanın ve toplumun belli bir biçimde davranmaya ne ölçüde yatkın olduğunu, bazen bu yatkınlığın belirlenmeye dek varabileceğini görmüşlerdir. Sonra bunlar yalnızca açıklamayı, yorumlamayı amaçlayan düşünürler değil değiştirmeyi ve dönüştürmeyi amaçlayan kişilerdi. Spinoza'ya göre insanın görevi, ahlâksal amacı, gerekirciliği azaltmak, daha çok özgürlüğe ulaşabilmekti. İnsan bunu kendinin farkında olarak, onu kör ve tutsak eden tutkularını bir insan olarak kendisini gerçek çıkarları doğrultusunda davranmaya götüren eylemlere («etkin sonuçlara») dönüştürerek başarabilirdi. «Tutku olan bir duygu belirgin ve açık bir biçimde algılanır algılanmaz tutku olmaktan çıkar.»[15] Spinoza'ya göre özgürlük bize verilmiş bir şey değil, belli sınırlamalar içinde sezgi ve çabayla elde edebileceğimiz bir şeydir. Yürekliysek ve farkında olabiliyorsak seçme seçeneği elimizdedir. Özgürlüğü ele geçirmek güç bir iştir; çoğumuzun başarısızlığa uğraması bundandır. Spinoza *Ethic*'in sonunda şunları yazmıştır:

Zihnin duygular ve kafa özgürlüğü üzerindeki etkisiyle ilgili olarak söylemek istediklerimi böylece tamamladım. Buradan bilge kişinin yalnızca duygularıyla sürüklenen bilisiz kişiye göre ne denli güçlü olduğu, onu nasıl geride bı-

---

15 *Ethic,* V. Prop. III. *a.y.*

raktığı açıkça görülüyor. Çünkü bilisiz kişi kendi ruhunu gerçekten eline almaksızın dış nedenlerin elinde, çeşitli yönlerde sürüklenmekle kalmaz; üstelik sanki kendisinin, Tanrı'nın ve nesnelerin farkında olmadan yaşar; acı çekmez duruma geldiği (Spinoza'nın deyişiyle edilgen olduğu) zaman da varolmaktan çıkar.

Oysa bilge kişi, böyle kabul edildiği sürece, ruhunda hiçbir huzursuzluk duymaz; tersine kendisinin, Tanrı'nın ve nesnelerin belli bir sonsuz gereklilik duygusuyla farkında olduğundan hiçbir zaman varolmaktan çıkmaz; tersine her zaman ruhunu gerçekten tanır.

İnsanı bu sonuca götürdüğünü belirttiğim yol son derece güç görünse de bulunması olanaksız bir yol değildir. Bu yolu bulmak güç olsa gerektir; çünkü yolu bulanlar çok azdır. Kurtuluş hemen şuracıkta hazır ve hiç zahmetsiz erişilebilecek bir şey olsaydı, insanların nerdeyse tümünün ona erişememesi nasıl açıklanabilirdi? Ama eksiksiz olan her şey az bulunduğu ölçüde güçtür de[16].

Modern ruhbilimin kurucusu olan ve insanı belirleyen etkenleri gören Spinoza gene de bir ahlâk kitabı yazıyor. Spinoza'nın amacı insanın tutsaklıktan özgürlüğe nasıl geçebileceğini göstermektir. Onun «ahlâk» anlayışı özgürlüğün ele geçirilmesidir. Bu ele geçirme eylemi akılla, yeterli düşüncelerle, farkında olma'yla gerçekleştirilebilir; ne var ki bu, birçok insanın göstermek istediğinden çok daha büyük bir çaba göstererek gerçekleştirilebilir ancak.

Spinoza'nın yapıtı bireyin «kurtuluş»unu amaçlayan bir öneriyse (burada kurtuluş, farkında olma ve büyük bir çabayla özgürlüğü ele geçirmektir) Marx'ın istediği de bireyin kurtulmasıdır. Ne var ki Spinoza yalnızca bireysel akıldışılıkla uğraşırken Marx bu görüşü genişletmiştir. O, bireyin akıldışılığının içinde yaşadığı toplumun akıldışılığından geldiğini, bu akıldışılığın da ekonomik ve toplumsal düzenin içinde bulunduğu plansızlık ve çelişkilerden

---

16 *A.g.y.*, Prop. XLII, not.

doğduğunu görmüştür. Marx da Spinoza gibi özgür ve bağımsız insanı amaçlamış, ama bu özgürlüğe kavuşabilmek için insanın kendisini etkileyen, belirleyen güçlerin farkında olması gerektiğini görmüştür. Farkında olmanın ve çabanın sonucu özgürleşmedir. Daha özlü söylersek, işçi sınıfının evrensel insan özgürlüğünü sağlayacak tarihsel güç olduğuna inanan Marx insanın özgürleşmesi için gerekli koşulların sınıf bilinci ve mücadelesi olduğunu söylemiştir. Spinoza gibi Marx da şöyle dediği için bir gerekircidir: Gözlerinizi her şeye kapar, en büyük çabayı göstermekten kaçınırsanız özgürlüğünüzü yitirirsiniz. Ne var ki Marx, Spinoza gibi yalnızca yorumla yetinmez; dönüştürmek ister — bu yüzden Marx tüm çalışmalarını insanın farkında olma ve çabayla nasıl özgür olabileceğini öğretmeye yoğunlaştırmıştır. Çoğunlukla sanıldığı gibi Marx hiçbir zaman zorunlu olarak yer alacak tarihsel olayları önceden haber verdiğini söylememiştir. Her zaman bir seçenekçi olarak kalmıştır. Kendisini yöneten güçlerin farkında *olabilirse*, özgürlüğünü kazanmak için en büyük çabayı *gösterebilirse* insan, zorunluluğun zincirlerini kırabilir. Bu seçenekçiliği özlü bir biçimde dile getiren de en büyük Marx yorumcularından biri olan Rosa Luxemburg'tur. Yüzyılımızda insan «toplumculukla barbarlık» arasında bir seçme yapma durumuyla karşı karşıyadır.

Bir gerekirci olan Freud da insanı dönüştürmeyi amaçlıyordu: Nevrozu sağlıklılığa dönüştürmek, İd'in yerine Ego'nun egemenliğini geçerli kılmak istiyordu. Nevroz —hangi türü olursa olsun— insanın akla uygun bir biçimde hareket etme özgürlüğünü yitirmesinden başka nedir? Spinoza'yla Marx gibi Freud da insanın ne ölçüde belirlenmiş olduğunu görmüştür. Freud da belli akıldışı, bu yüzden de yıkıcı davranışlarda bulunma isteğinin —kendinin farkında olarak ve çaba göstererek— değiştirilebileceğini görmüştür. Bu yüzden Freud'un çalışması, nevrozu kendinin farkında olarak tedavi etme yöntemidir ve tedavinin dayandığı kural şudur: «hakikat seni özgür kılacaktır.»

Ana kavramların çoğu üç düşünürde de ortaktır: (1)

İnsanın eylemleri daha önceki nedenlerle belirlenir; ama insan kendisini bu nedenlerin etkisinden farkında olma ve çabayla kurtarabilir. (2) Kuram ve uygulama birbirinden ayrılamaz. «Kurtuluş»a ya da özgürlüğe ulaşabilmek için insanın bilmesi, «kuramı»nın doğru olması gerekir. Ama insan eyleme girişip mücadele vermedikçe bilemez[17]. Bu üç düşünürün üçünün de en büyük buluşu kuram ve uygulamanın, yorum ve değişikliğin birbirinden ayrılamayacağıdır. (3) İnsanın bağımsızlık ve özgürlük savaşını *yitirebileceği* konusunda gerekirci olsalar da bu düşünürler *temelde seçenekçidirler: Hepsi de insanın belirlenebilir* bazı olasılıklar arasında seçme yapabileceğini, bu seçeneklerden hangisinin gerçekleşeceğinin insana bağlı olduğunu söylemişlerdir; seçenekler arasında seçme yapma, özgürlüğünü yitirmemişse insana bağlıdır. Bu yüzden örneğin Spinoza herkesin kurtuluşa erebileceğine inanmamıştır, Marx toplumculuğun *ister istemez* başarıya ulaşacağına, Freud da kendi yöntemiyle her nevrozun iyileştirilebileceğine inanmamıştır. Gerçekten de bu düşünürlerin üçü de hem kuşkucu hem de büyük inanç sahibi kişilerdir. Onlara göre özgürlük, zorunluluğun farkında olarak davranmaktan öte bir şeydir; kötülüğe karşı iyiliği seçme konusunda insanın elinde bulunan en büyük olanak — farkında olma ve çaba gösterme temeline dayanarak gerçek olasılıklar arasında bir seçme yapma olanağıydı. Onların tutumları ne gerekircilikti ne de belirlenmezcilikti; gerçekçi, eleştirel insancılığa dayanan bir tutumdu[18].

---

17 Örneğin Freud hastanın tedavi için para ödeyerek ekonomik bir özveride bulunması, iyileşmek için de akıldışı düşlerine kapılıp onları gerçekleştirmekten vazgeçmenin yarattığı gerginliğe katlanması gerektiğine inanıyordu.

18 Burada anlatılan seçenekçilik görüşü temelde İbraniler'in Kutsal Kitap'ındaki görüştü. Tanrı, insanın tarihine onun yüreğini değiştirerek karışmıyordu. Habercilerini, peygamberlerini üç katlı bir görevle insanlara gönderiyordu: Bu üç katlı görev insanlara belli amaçları

Budizm'de de temel tutum budur. Buda insan acılarının nedenini bulmuştur — açgözlülük. Buda insanın karşısına açgözlülüğünü, acılarını sürdürmek, yeniden doğuş zincirine bağlı kalmak yerine açgözlülükten vazgeçmek böylece acılara ve yeniden doğmaya son vermek seçeneğiyle çıkar. İnsan bu iki gerçek olasılıktan ancak birini seçebilir; önünde başka bir olasılık yoktur.

İnsanın yüreğini, iyiliğe ve kötülüğe yatkınlığını inceledik. Bu kitabın ilk bölümünde ortaya attığımız sorular konusunda daha sağlam bir sonuca ulaşabildik mi acaba? Belki. Gene de bu araştırmamızın sonuçlarını şöylece özetlemek yararlı olacaktır:

1. Kötülük *insana* özgü bir olgudur. İnsanlık öncesi duruma dönme, insana özgü olan nitelikleri (aklı, sevgiyi, özgürlüğü) yok etme çabasıdır. Ama kötülük yalnız insana özgü değil aynı zamanda trajik bir şeydir de. İnsan gerileyerek en ilkel yaşama, en ilkel deney biçimlerine dönse bile insan olmaktan kurtulamaz; bu yüzden bir çözüm olarak kötülükte doyum bulamaz. Hayvan kötü olamaz; temelde, yaşamını sürdürmesini sağlayan yaradılıştan getirdiği dürtülerine göre davranır. Kötülük insanlık alanının

---

benimsetmek, onlara seçeneklerinin sonuçlarını göstermek, yanlış kararlara karşı çıkmayı öğretmekti. Seçmeyi yapmak insanlara kalmıştı; kimse, Tanrı bile «kurtaramazdı» onları. Bu ilkenin en açık biçimde ortaya çıktığı yer, İbraniler bir kral istediklerinde Tanrı'nın Samuel'e verdiği yanıttır: «Şimdi bu yüzden onların sesine kulak ver. Nasıl oluyor da böyle ciddi olarak karşı çıkabiliyor, kendilerini yönetecek tanrının davranışlarını gösterebiliyorsun onlara?» Samuel'in kendilerine Doğu despotluğunu abartarak anlatmasından sonra İbraniler bir kral istemekte direnince Tanrı şunları söyler: «Onların seslerine kulağını aç ve onlara bir kral ver.» (I Sam. 8:9, 22). Aynı seçenekçilik ruhu şu cümlede de ortaya çıkar: «Bugün sizin önünüze kutsamayla lâneti, yaşamla ölümü koyuyorum. Ve siz yaşamı seçiyorsunuz.» İnsan seçebilir. Tanrı onu kurtaramaz; Tanrı'nın yapabileceği tek şey insanın karşısına temel seçenekleri, yaşamı ve ölümü çıkarmak — ve insanı yaşamı seçmesi için yüreklendirmektir.

dışına kayarak insanca olmayan alana taşma çabasıdır; ama gene de son derece insanca bir şeydir, çünkü insan «Tanrı» olamayacağı gibi hayvan da olamaz. *Kötülük, insanın insanlık yükünden kurtulma yolunda giriştiği trajik çabada kendisini yitirmesidir.* Kötülük yapma yetisi büyüktür, çünkü insanda kötülüğün her türünü düşünmeyi sağlayacak, böylece bunları işleyip gerçekleştirecek, hasta imgelerini doyurabilecek bir imgelem gücü vardır[19]. Burada anlatılan iyilik ve kötülük fikri temelde Spinoza'nın açıkladığı iyilik ve kötülükle çakışır: «Öyleyse bundan sonra 'iyi' dediğimde örnek aldığımız insan yaradılışı türüne (Sipinoza'nın terimiyle insan yaradılışı örneğine) en çok yaklaşan yol olduğunu kesinlikle bildiğimiz şeyleri, 'kötü' dediğimde de bu türe yaklaşmamızı engelleyici olduğunu kesinlikle bildiğimiz şeyleri kastedeceğim.»[20] Mantıksal olarak Spinoza'ya göre «bir at, insan biçimine sokulduğunda tıpkı bir böcek biçimine sokulduğu zamanki kadar yıkıma uğramış olacaktır.»[21] İyilik, varlığımızı özümüze gittikçe daha çok yaklaşacak biçimde değiştirmek demektir; kötülük de varlıkla öz arasında gittikçe büyüyen bir yabancılaşma yaratmaktır.

2. Kötülük dereceleri aynı zamanda gerileme derecelerini gösterir. En büyük kötülükler, yaşama en çok karşı olan eğilimlerdir: Ölüm sevgisi, ana rahmine, toprağa, canlı olmayan şeylere dönmek için girişilen kandaşlar arası cinsel ilişki bağıyla birlikte yaşama çabası; narsisist bir biçimde insanın kendisini kurban etmesi; bu durumda insan yaşama düşman olacak ve kendi benliğinin hapisanesinden kurtulamayacaktır. Böyle yaşamak, «cehennem»de yaşamaktır.

3. Daha küçük gerileme derecelerine göre daha küçük

19 İyilik ve kötülük dürtüleri için *Jezer* sözcüğünün kullanılması ilginçtir; bu sözcük kuts l kitap İbranıcesi'nde «imgelenenler» anlamına gelir.

20 *Ethic*, IV. Önsöz.

21 *A.g.y.*

kötülükler vardır: Sevgi yoksunluğu, akıl yoksunluğu, ilgi yoksunluğu, gözüpeklik yoksunluğu gibi.

4. İnsan gerilemeye *de* ilerlemeye *de* yatkındır; bu da insanın *hem* iyiliğe *hem* kötülüğe yatkın olduğunu söylemenin başka bir yoludur Her iki yatkınlık belli bir denge oluşturuyorsa insan seçmekte özgürdür ama farkında olma yetisinden ve çabasından yararlanması koşuluyla. İnsan, içinde bulunduğu durumların belirlediği seçenekler arasında seçme yapmakta özgürdür. Ne var ki yüreği yatkınlıklar arasındaki dengeyi sarsacak ölçüde katılaşmışsa seçmekte özgür değildir artık. Özgürlüğün yitirilmesine yol açan olaylar zincirinde sonuncu olay, insanın artık özgür olarak seçemeyeceği bir karardır; ilk kararı verirken insan, kararının önemini kavramışsa iyiliğe gidecek yolu seçmekte özgür olabilir.

5. İnsan seçmekte özgür olduğu ölçüde kendi eylemlerinden sorumludur. Ama sorumluluk ahlâksal bir varsayımdan başka bir şey değildir, çoğu zaman da yetkililerin insanı cezalandırma isteklerini akla uydurmak için başvurdukları birşeydir. Kötülük insanca birşey, gerileme ve insanlığımızı yitirme yetisi olduğundan her birimizin içinde vardır. Bunun ne ölçüde farkında olursak, başkalarını yargılamaya hakkımız olmadığını o ölçüde anlarız

6. İnsanın yüreği katılaşabilir, insanlıktan çıkabilir, ama hiçbir zaman insanlıkdışı olamaz. Her zaman insan yüreği olarak kalır. Hepimiz, insan olarak doğmakla belirlenmişizdir; bu yüzden de sonu gelmeyen seçmeler yapmak göreviyle yükümlüyüzdür. Amaçlarla birlikte araçları da seçmemiz gerekir. Kimsenin bizi kurtaracağına güvenmemeliyiz; ama yanlış seçmelerin kurtulmamızı engelleyeceğinin farkında olmalıyız.

Gerçekten de iyiliği seçebilmek için farkında olmamız gerekir — ama başka bir insanın acısına, başka bir insanın dostça bakışına, bir kuşun ötüşüne, otların yeşilliğine karşı duyarlılığımızı yitirmişsek, farkında olmanın da yararı olamaz. İnsan yaşama karşı ilgisini yitirmişse iyiliği seçebileceğini ummamalıdır artık. O zaman yüreği öylesine ka-

tılaşacaktır ki «yaşam»ın kendisi sona erecektir. Tüm insan ırkı, ya da insanların en güçlüleri bu duruma gelirse, insanlığın yaşamı en büyük umutlarla dolu olduğu bir anda yok olup gidecektir.

DİZİN

ERICH FROMM

Yaşam yaratmak, güçsüz insanda bulunmayan birtakım nitelikleri gerektirir. Yaşamı yoketmekse yalnızca bir tek niteliği -şiddete başvurmayı- gerektirir. Güçsüz insan, tabancası, bıçağı ya da kuvvetli bir bileği olduğu sürece başkalarının ya da kendisinin içindeki yaşamı yokederek onu aşabilir. Böylece, kendisini yadsıyan yaşamdan öç almış olur. Ödünleyici şiddet, güçsüzlükten doğan ve güçsüzlüğü ödünleyen bir şiddet türüdür. Yaratamayan bir insan, yok etmek ister, yaratırken, yok ederken salt bir yaratık olma rolünün ötesine geçer. Caligula'ya şunları söyletirken Camus, bu fikri özlü olarak dile getirmiştir: "Yaşıyorum, öldürüyorum, yok etmenin insanı kendinden geçiren gücünü yaşıyorum; bununla karşılaştırıldığında yaratmanın gücü çocuk oyuncağından başka birşey değildir." Bu, sakatların, yaşamın kendilerinden insanca güçlerini olumlu bir biçimde ortaya dökme yetisini esirgediği kimselerin kullandığı şiddettir.

ERİCH FROMM

ISBN 975-388-019-7